

N Á R O D O P I S N Á

revue

4/2011

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 4/2011:

doc. PhDr. Alena KŘÍŽOVÁ, Ph.D. (*1956) vystudovala dějiny umění, historii a etnografii, od roku 2000 působí v Ústavu evropské etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Specializuje se na umělecké řemeslo, užité umění, lidové a zlidovělé umění a lidový oděv.

PhDr. Marta ULRYCHOVÁ, Ph.D. (*1952) působí na Katedře historických a antropologických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Zajímá se o současné formy folkloru především v oblasti tzv. užšího Plzeňska a horního Chodska, dále o oral history a etnické menšiny.

Bc. Šárka LADÝŘOVÁ (*1979) vystudovala obor Kulturní a sociální antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Spolupracuje s Prachatickým muzeem a muzeem JUDr. O. Kudrny v Netolicích. Specializuje se na projevy tradiční lidové kultury na Vimpersku a v Pošumaví.

PhDr. Ludmila TARCALOVÁ (*1946) dlouholetá odborná pracovnice Slováckého muzea v Uherském Hradišti. V oboru se specializuje na lidový oděv a obřadní lidovou kulturu, především na jevy spojené s kalendářním a rodinným cyklem v oblasti uherskohradištského Dolňácka.

Dr. Ulrike ZISCHKA (*1945) studovala v Mnichově německý a srovnávací národopis, prehistorii, rané dějiny a dějiny umění. Po absolvování národopisu působila v Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, dlouhodobě pak Museum für Deutsche Volkskunde v Západním Berlíně. V roce 1981 přešla do Münchner Stadtmuseum, kde působila až do roku 2008 jako vedoucí etnografického oddělení. V současné době se věnuje tématům kultury vzpomínání na Chebsku.

Mgr. Martin NOVOTNÝ (*1978) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Je zaměstnancem Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Věnuje se lidovému stavitelství v nížinných a rovinných oblastech Moravy a tradičnímu řemeslu.

Mgr. Jarmila VRTALOVÁ (*1982) vystudovala etnologii a muzeologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Od roku 2007 je pracovnící Centra lidových tradic Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Specializuje se na lidový tanec, výroční obyčeje a folklorní hnutí na Moravě.

N Á R O D O P I S N Á

revue

4/2011

OBSAH

Studie k tématu Vánoce a současnost

Dvě století „Kristova strůmku“ (<i>Alena Křížová</i>)	241
Obchůzky o svátku sv. Lucie v Pošumaví (<i>Marta Ulrychová – Šárka Ladýřová</i>)	256
Živý betlém – nový fenomén současnosti (vybrané příklady z Moravy) (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	271

Ostatní studie a materiály

Dvojjediný svět Vánoc. Vzpomínky na Vánoce mezi Čechami a Bavorskem (<i>Ulrike Zischka</i>)	283
Význam rozšíření slováckého verbuňku v Moravských Knínicích na Brněnsku (<i>Jarmila Vrtalová</i>)	293
Hlína v konstrukcích panonského typu domu (<i>Martin Novotný</i>)	298

Proměny tradice

Domácí betlémy Siegfrieda Zabela ze Šluknova (1930–2010) (<i>Eva Habel</i>)	304
---	-----

Konference

Celostátní seminář k problematice lidového stavitelství ve Svatce (<i>Zuzana Nováková</i>)	308
Vedecká konferencia o občianskej vojne v Rusku (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	309

Výstavy

Malované vejce: Kraslice ze sbírek Moravského zemského muzea (<i>Jarmila Pechová</i>)	310
---	-----

Festivaly, přehlídky

22. Celostátní přehlídka dětských folklorních souborů (<i>Kateřina Černíčková</i>)	310
Strážnice stráží před zmechanizováním duše. (Zamyšlení nejen nad letošním Slováckým rokem v Kyjově a strážnickým festivalem) (<i>Josef Holcman</i>)	311

Recenze

E. Večerková: Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly (<i>Jarmila Pechová</i>)	315
Kolektiv autorů: Na paletě krojů (<i>Karel Pavlíščík</i>)	317
Z. Vejvoda: K Rokycanům cesta zlatá (<i>Marta Ulrychová</i>)	318
Slovácko 2010 (<i>Karel Pavlíščík</i>)	319

Zprávy

České sdružení přátel betlémů (<i>Zita Suchánková</i>)	320
Nositelé tradice lidových řemesel 2011 (<i>Martin Šimša</i>)	321

Ročníkový obsah

324

Resumé

326

DVĚ STOLETÍ „KRISTOVA STRŮMKU“

Alena Krížová

V roce 2012 uplyne dvě stě let od vánoční slavnosti, v jejímž průběhu připravil ředitel Stavovského divadla Johann Karl Liebig pro své hosty nevídané překvapení, když je pozval ve svém zámečku v Libni k bohatě ozdobenému stromu. Tato událost se v českých zemích považuje za počátek nového zvyku, který získal během krátké doby nebývalou oblibu, jak o sto let později udiveně konstatoval Čeněk Zíbrt (1910: 41): *„Vidíme-li nyní, jak se před hody vánočními zazelenají všude v městech ulice a náměstí hájem stromků všeho druhu, jak se pořádají zvláštní slavnosti se stromkem, říkadly, s hrami, se symbolickou výzdobou atd. atd., zdá se skoro víře nepodobné, jak rychle a všestranně (hlavně v městech) mohl se obyčej nový rozšířiti.“* I když bylo známo, že byl tento jev převzat z Německa, Zíbrt jej považoval za záležitost 19. století a při jeho popisu vycházel především z vlastních zkušeností. Tou první bylo vyprávění z rodného Kostelce o vánočním stromu u Schwarzenberků na Orlíku, kde se od šedesátých let 19. století rozdávaly cukrovinky a ošacení chudým dětem. Druhým příkladem byla osobní vzpomínka na strýce Kašpara, tesaře, který vynikal mimořádným smyslem pro umné zdobení stromku při rozvěšování *mejdlíček, štangliček větrových, kroucených a praskacích cukrát, pozlacených hrušek, švestek a míšeňských jablíček* (Zíbrt 1924: 107–112).

Vývoj bádání

Ve svých člancích se Zíbrt opíral především o práci Wilhelma Mannhardta (1875), ale původ vánočního stromu na základě písemných pramenů zmapovaly až pozdější odborné publikace, a to Arnolda Meyera (1913), Martina P. Nilssona (1914) a Lily Weiser-Jul (1923), z nichž čerpali další autoři. Z novodobé literatury se staly hlavním zdrojem informací práce německých badatelů Kurta Mantela a Ingeborg Weber-Kellermann (1978), z těch mladších Josefa Rulanda (1996). V českém prostředí byly Vánoce jako jeden z výročních obyčejů nedílnou součástí prací o lidovém zvykosloví, samostatná publikace vyšla až koncem osmdesátých let pod redakcí Václava Frolce (1988). Vánoční zvyky v rámci Evropy zpracovaly Eva Večerková a Věra Frolcová (2010) a první jmenovaná autorka se v posledních letech zaměřila na

Vánoce z několika různých pohledů v dalších příspěvcích.¹ Základní údaje jsou obsaženy také v heslech „Vánoce“ a „Vánoční stromek“ v národopisné encyklopedii, jejichž autorem je Luboš Kafka (2007). Nelze pominout skutečnost, že Vánoce i Velikonoce se staly po roce 1990 značně frekventovaným tématem a jsou využívány pro mnohé popularizační knihy zaměřené na zvykosloví včetně jejich hudební stránky, na výrobu výzdoby a doplňků i na kuchařské a cukrářské recepty. V textech se pak často opakují známé údaje, avšak bez udání pramene a mnohdy v nepřesné nebo zkreslené formě.

Krátce z historie

Při pátrání po genezi vánočního stromku se žádný z autorů nevyhne připomenutí pohanských zvyků, obecnému pozitivnímu vztahu člověka k zeleni, které je připisován apotropajní a plodnostní význam. Ač se nabízí spojitost s výskytem větví a májek v lidových obyčejích, bezprostřední vývojová linie není nijak konkrétně doložena, a proto jsou tyto souvislosti uváděny pouze jako nepřímé či spekulativní. Nejstarší písemné zprávy sahají do časného středověku, pokud mezi ně zahrneme příběh irského mnicha Kolumbána, který trávil Vánoce v roce 573 na dvoře burgundského krále Gontrana. Tam ozdobil jedli uctívanou o zimním slunovratu hořícími pochodněmi rozvěšenými do tvaru kříže a pronesl kázání o narození Ježíška. Z 13. století jsou zaznamenány písně francouzských trubadúrů o stromu s hořícími svícemi (Vavřincová 2001: 112–115). Nejvíce zpráv pochází z protestantského prostředí severního Německa a Alsaska, popřípadě Švýcarska. Někdy jde jen o zprostředkované informace, vyplývající například z účtů lesníků z města Schlettstadt v roce 1521, kteří chránili lesní porost před pleněním o svátku sv. Tomáše, nebo z nařízení z roku 1561 v alsaském městě Ammerschwirr, jež o vánocích povolovalo uříznutí stromku v délce osmi stop pro každého měšťana za účelem ozdobení a vystavení buď na volném prostranství, nebo v cechovních domech. Z Freiburgu a Porýní jsou dochovány zmínky o potřebě jehličnanů na Vánoce a ještě ve druhé polovině 18. století se řešily krádeže stromků v lese, dokonce docházelo k jejich odebírání u městské brány (Večerková – Frolcová 2010: 246). Z 16. století po-

chází zpráva z alsaského města Turkheim, že „o vánocích je zvykem vztyčovat v domech jedle a ověšovat je papírovými růžemi různých barev, jablky, barevnými hostiemi a cukrovím“ (Vavřincová 2001: 112–115).

Přímou vazbu na cechovní komunitu potvrzuje zvěst z roku 1419, že členové pekařského cechu ve Freiburgu ověsili vánoční stromek jablky, oplatkami, perníky, ořechy a papírovými růžemi. Podobně v roce 1570 v Brémách připravili v cechovní budově jedli ověšenou datlemi, jablky, hruškami, ořechy, precílky, oplatky a papírovými ozdobami označenou jako *Datelbaum*, kterou začátkem ledna očesali synové cechovních mistrů. Cech sýrařů v Basileji ozdobil vánoční strom v roce 1599 zvířátky vykrajanými ze sýra jako *Käsebaum* (Piřha 2008: 27–38). S koncem 16. a začátkem 17. století obdobných zpráv přibývá, např. v kronice města Schlettstadtu z roku 1600 se píše o vánoční slavnosti za účasti měšťanů, šlechty a církevních hodnostářů kolem jedlových májí

Miniaturní portrét dívky, kolem 1860, kvaš na papíru.
Státní zámek Horšovský Týn.

postavených na Štědrý večer v cechovním domě. Na Tři krále se uskutečnila hostina, jejíž součástí bylo otrhání stromu (Večerková – Frolcová 2010: 245). Ze Štrasburku je z roku 1605 dochován záznam o jedli ověšené růžemi z barevného papíru, jablky, oplatkami, pozlátkem a cukrem, obehnaný ohrádkou. Podstatnější je však informace z roku 1642 o horlivém kázání štrasburského kněze Johanna C. Dannhauera, který brojil proti zvyku stavět, zdobit a osvětlovat vánoční stromy. Podle něj jde o pohanský zvyk, který má zastínit betlémské světlo a samotného Krista, a proto proklel stromek jako modlu a jeho obdivovatele poslal do pekel, kde si mohou svítit stromečkem, i když stejně nic neuvidí v dýmu sirnatých ohňů (Piřha 2008: 27–38). Takto máme první písemně doloženou informaci o osvětleném stromu.

V průběhu 17. století se tento cechovní zvyk přesunul do soukromých domů bohatých měšťanů a vysokých úředníků a stala se z něj součást rodinné oslavy vánoc. Postupně přijala tento měšťanský obyčej také aristokracie, pozvání k vánočnímu stromu bylo nejprve příležitostí k obdarování rodin zaměstnanců, rozdávání dárek vlastním dětem probíhalo v rodinném kruhu. Vévodkyně Liselotte Falcká, provdaná za vévodu Orleánského, vzpomínala v dopisu své dceři psaném roku 1708 v Paříži, na Vánoce ze začátku šedesátých let 17. století na hannoverském dvoře, kdy bylo pro děti přichystáno několik ozdobených a osvětlených keříků buxusu s dárky: hračkami, novým oblečením, cukrovím. Chtěla tento zvyk zavést i ve Versailles, ale král Ludvík XIV. jej odmítl jako německý a příliš nákladný. Až do začátku 19. století však nebylo zdobení vánočního stromu běžnou záležitostí ani ve všech regionech Německa. Johann Wolfgang von Goethe, pocházející z Frankfurtu nad Mohanem, uviděl vánoční stromek poprvé v Lipsku v letech 1765–1768 během studia práv. Tento zážitek přenesl na dětství, když hlavní hrdina v románu *Utrpení mladého Werthera* (1774) „Rozhovořil se o radosti, jakou budou mít její [Lottini] caparti, a o době, kdy jsme bývali jako děti uvedeni v rajské vytržení, když se neočekávaně otevřely dveře a za nimi se objevil stromek, ověšený voskovicemi, cukrovím a jablky.“ (Goethe 1968: 251–252) Teprve s koncem 18. století se zvyk rozšiřoval, ale stále byl vázán více na protestantské rodiny, např. baronka z Oberkirchenu v roce 1785 vypráví: „Připravují v každém domě vánoční stromek ověšený svíčkami a cukrovím, s velkým osvětlením.“ (Frolec 1988: 119) Jako

první ze středoevropských dvorů přijal vánoční stromek v roce 1810 Berlín, podle jeho vzoru byl vystrojen v roce 1814 u barona Arnsteina ve Vídni. Protestantská německá šlechta představila zvyk zdobení vánočního stromu během Vídeňského kongresu, k jeho propagaci přispěla též manželka velkovévody Karla, Henrietta Nassavská v roce 1816. Obliba vzrůstala natolik, že od roku 1829 začaly být stromky prodávány ve Vídni u tzv. Skotské brány (Österreich Lexikon 1995: 191).

Vánoční strom, Christbaum nebo Weihnachtsbaum, rozšířený v prostředí evangeliků, byl v katolických oblastech označován jako *lutherský*, neboť u katolíků byl za hlavní symbol Vánoc považován betlém. Obdarovávání dětí u nich probíhalo na svátek sv. Mikuláše 6. prosince, popřípadě na Den neviňátek 28. prosince. V katolickém Bavorsku se tento zvyk zachovával až do začátku 19. století, v Mnichově proběhla slavnost sv. Mikuláše naposledy v roce 1805. V bavorské rezidenci byl strom poprvé rozsvícen v roce 1830 (Schuhladen 1987: 241–247).

Na francouzském královském dvoře v Tuilleries prosadila vánoční stromek v roce 1840 Helena Mecklenburská provdaná za vévodu Orleánského a v téže době se objevil poprvé na britském dvoře, kde k jeho přijetí jistě přispěla královna Viktorie, pocházející z německého rodu, navíc inklinující k romantickým a sentimentálním náladám.

Spolehlivé informace o prvním vánočním stromu na českém území pochopitelně nemáme. Ačkoli E. Večerková připomíná zmínku z roku 1773 vztahující se k německému obchodníkovi Holzogenrathovi z Mnichova, který uspořádal ve svém brněnském domě vánoční slavnost s ozdobeným stromkem (Večerková 2008: 158), za zlomovou se uvádí událost z roku 1812 v Praze. Tehdy pozval intendant a režisér Stavovského divadla Johann Karl Liebich své přátele do svého zámku zvaného německy Schildwache, česky Šilboch nebo Ztracená varta, v Libni na vánoční slavnost, jejímž vyvrcholením bylo půlnoční představení nazdobeného vánočního stromu s dárky. Tento příběh zpopularizoval Alois Jirásek ve svém díle F. L. Věk: „... začínají takový zvláštní prauch, ředitel divadla, pan Liebich, že toho je původu, aigentlich jeho paní, ta že je někde až od Rejna, a tam že mají ten zvyk, že dají na stůl na Štědrý večer stromeček plný svíček, zladených ořechů a jablek, ty svíčky že se rozsvítí a pod stromečkem že jsou přichystané všelijaké presenty, to že u Liebichů je vždycky moc hostů na Štědrý večer, kolem toho stromečku že se všechno shlukne a paní Liebichová

že rozdává, co Kristkindle přineslo.“ (Jirásek 1939: 189) Je potvrzeno, že i v českém prostředí prosazovali vánoční strom příslušníci německé národnosti, příkladem může být rodina pražského profesora Josefa Helferta, jehož manželkou byla bratislavská Němka. Mívali stromek od dvacátých let 19. století (Večerková 2010: 134).

Čeněk Zíbrt se domníval, že k rozšíření zvyku značně přispěla knížka o Štědrém večeru od Krištofa Schmida, která byla vydána poprvé česky v roce 1827, pak opakovaně až do roku 1860. Autor v ní podává obšírný popis: „*Mladá, pěkná jedle s hustými zelenými větvemi postavila se v koutě mezi okny. Vojtěch vyndanou z kočáru škatuli velikou otevřel, který skoro vším, co těší děti, byla naplněna. Navěsil na větve dárků malých, pěkného ovoce, všelijakého barev rozličných cukrového, líbezných košíčků z cukrovaných mandlí, věnců uměle z květin*

Adolf Kašpar, ilustrace k románu A. Jiráskova F. L. Věk. Štědrý večer v prvním desetiletí 19. století.

udělaných, růžovými neb blankytnými pentlemi ozdobených, mimo všelijaké blýštící se hříčky, a to vše malířsky spořádal. Pak vzal několik tuctů plechových lampiček, voskem zalitých a je opatrně zavěsil, aby, strom osvěcuje, jej nezapálil.“ (Zlbrt 1924: 110–111) O dvacet let později se již zdobení vánočního stromu zřejmě natolik ujalo, že podle Pražských novin se od roku 1843 na trzích prodávaly vhodné jehličnany za účelem ozdobení „Kristova strůmku“ (Moravcová 1976: 65).

V polovině 19. století přispěly k popularitě vánočního stromu *Staročeské pověsti* Václava Krolmuse: „V Čechách o Štědrém večeru mají na koutním stole smrček nebo jedličku, májku okrášlenou věníkem, ovocem, pečivem a oděvem (jablky, hruškami, slívami, mandlemi, rozinkami, perníkem, ptáčky, šátky atd.), osypanou nebo nad stolem zavěšenou obráceně dolů.“ (Krolmus 1845: 476 nebo 1851: 33) Zmínky o vánočních stromcích se nacházejí v beletrii i ve vzpomínkách českých spisovatelů 19. století (B. Němcová, J. Neruda, I. Herrmann, K. V. Rais), např. Na starém bělidle, v sousedství zámku, strojili stromek již v roce 1830: „Babička přisvědčila, vtom také matka do dveří vcházela, oznamujíc dětem, že v babiččině světnici Jezulátko jim nadělilo. To byl shon, to bylo radosti, když viděly osvětlený, okrášlený strom a pod ním krásných darů! Babička sice neznala ten způsob, mezi lidem se to nedělalo, ale líbil se jí, dlouho před vánoce vždy už sama pamatovala na strom a dceři

Vánoční ozdoba z kartonu posypaného balotinou.

okrašlovat ho pomohla.“ (Němcová 1932: 191) Avšak až do šedesátých let 19. století nešlo ani ve městě o zcela běžný jev a k jeho zakořenění na českém a moravském venkově bylo zapotřebí ještě několika dalších desetiletí.

Vojenský vánoční sentiment

I když není mnoho kulturních jevů, o nichž bychom mohli tvrdit, že k jejich rozšíření přispěly válečné události, v případě vánočního stromu tomu tak je. Během prusko-francouzské války v letech 1870–1871 chtěli němečtí důstojníci posílit vlastenectví mužstva a hrdost vojáků z úspěšného tažení, a tak rozhodli o nainstalování vánočních stromů v kasárnách, lazaretech a dokonce prý i v zákopech. Takto se s vánočním zvykem seznámili i Francouzi a jeho cesta do dalších zemí byla otevřena. Obdobně během první světové války měli vojáci k dispozici pohlednice s vánočním motivem, které rozesílali svým rodinám a touto cestou šířili nové „poselství“. Vánoční stromy v kasárnách a vojenských leženích ulehčovaly těžké chvíle v bojových podmínkách a zprostředkovávaly ve sváteční dny alespoň duchovní vazbu na rodinu. Důkazem jsou zachované fotografie,² kresby i písemná sdělení, mnohdy v poetické formě, z nichž je zřejmé, že vánoční strom byl výrazným symbolem domova: „... Plakala jsi československá matko, když jsi posílala své syny do světového zápasu, ale budeš-li plakati ještě nyní u vánočního stromku, plač radostí, že v tomto zápase o čest tvoje děti staly se hodnými tvé lásky a věrni zůstaly svému slovu bud' se štítem nebo na štítě navrátili se domů.“³ Stejnou roli hrál vánoční strom i za druhé světové války a dokonce i v mírových dobách během povinné prezenční služby.

Funkce vánočního stromu

Petr Bogatyrev se zabýval funkcí vánočního stromu ve venkovském prostředí východního Slovenska a došel k závěru, že zatímco ve městě je jeho funkce estetická, v tradičním lidovém prostředí jsou do něj projektovány magické představy spojované obecně se zelení, vánočními zvyky a hlavně počátkem nového zemědělského roku (Bogatyrev 1971: 71–75). Po sedmdesáti letech navázal na Bogatyrevovu studii Bohuslav Beneš (2003), který sledoval proměnu funkce na přelomu 20. a 21. století. Usoudil, že vánoční strom si zachovává znakovou polyfunkčnost, ale zmizela funkce magická, funkce religiózní prochází proměnami, přetrvává funkce emocionálně-es-

teticko-divadelní, k níž se od druhé poloviny 19. století přidala funkce individuální (rodinná) a kolektivní (veřejná) funkce sociální a reprezentativní.

Pokud budeme v posuzování funkcí postupovat přísně chronologicky, vyjeví se na základě dosavadních poznatků jejich odlišné pořadí. Jak jsme uvedli, vánoční strom se začal objevovat v německých protestantských městech v cechovních domech, kde se stal součástí společenského života těchto komunit. Takže jako prvotní se jeví funkce sociální. Úlohu cechů převzaly ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století charitativní aktivity zámožných měšťanů, od sedmdesátých let pořádaly vánoční slavnosti s nadílkou vzdělávací a zájmové a především dělnické spolky (Moravcová 1976: 65–72), mezi charitativními organizacemi nechyběl Červený kříž.

Dobročinné vánoční akce zaměřené zvláště na vlastní zaměstnance a jejich rodiny připravovala také aristokracie. Potvrzuje to i deníkový zápis Eleonory Žofie Schwarzenberkové z roku 1841, kdy vzpomíná na rozdávání dárek sloužícím a dalším potřebným lidem, sama šlechta slavila Vánoce více duchovním způsobem: účastí na církevních obřadech, návštěvami hrobů a setkáním s rodinnými příslušníky (Lenderová 2008: 205). O charitativní činnosti šlechty vypovídá vzpomínka Čeňka Zíbrta: „V rodišti mém, ve vsi Kostelci nad Vltavou a v okolí Orlíka vůbec rozšířila se vědomost o stromku vánočním v letech šedesátých, z nadělování obleků a dárek chudým dětem na zámku Orlíku o vánocích, kdež členové rodiny Schwarzenberské v upomínce na princeznu Gabrielu rozdávali dětem celé haluze s cukrovím, svíčky a z velkého stromu vánočního, obrovské jedle.“ (Zíbrt 1924: 108–109) Aristokratické zvyklosti převzali i státníci, například prezident Masaryk pořádal na zámku v Lánech pro své zaměstnance vánoční nadílky.

Veřejnou sociální funkci plnily od druhé poloviny 19. století vánoční stromy ve školách a nemocnicích, v evangelických kostelích a na farách, ve 20. století byla přenesena též na stromy republiky. První z nich byl postaven v Československu v roce 1924 v Brně na popud Rudolfa Těsnohlídka, který v předvánočním čase roku 1919 našel v bílovickém lese odložené děvčátko. Rozjitřená vánoční nálada pak byla příležitostí k vybírání peněz pro opuštěné děti. I když byla tato tradice v socialistickém období státu přerušena, její obnova v roce 1968 spojená s budováním vesniček SOS se setkala s velkým ohlasem. Po roce 1990 podobnou sociální funkci pře-

jímají další aktivity, například vánoční strom v budově Českého rozhlasu v Praze, kam je možno přinést dárky pro obyvatele dětských domovů.

Odlišně mohl být vnímán vánoční strom na venkově a ve městě. V tradičním lidovém prostředí byl sám strom a jeho výzdoba „dárkem“, navíc přejímal symboliku zeleně. I když byl vždy spojen především s obdarováním dětí, měl od 19. století ve městě významnou reprezentativní a prestižní úlohu, která v následujícím věku ještě posílila. Od svého počátku byla u vánočního stromu podstatná estetická a emocionální funkce, neboť symbolizuje svátek, jehož atmosféru – až na výjimky – sdílejí všichni lidé shodně, ačkoli se slaví v soukromí téměř výhradně jen s nejbližšími rodinnými příslušníky. Toto sekularizované pojetí Vánoc jako svátku dětí se oficiálně podporovalo i v časech lidové demokratické a socialistické Československa – oslava rodiny, klidu a míru byla z politického hlediska nejpřijatelnější, v této souvislosti bylo dokonce přípustné použití textu *Pokoj lidem dobré vůle*. Radostné prožití vánoc pak spočívalo v hojnosti jídla a spotřebního zboží, což činilo státním orgánům nemalé problémy při předvánočním zásobování (Franc 2008: 240–256). Zatímco Ježíšek je abstraktní pojem, Děda Mráz ani Santa Klaus nebyli – ani přes veškeré snahy – v našem domácím prostředí přijati, ozdobený vánoční strom i ve stylizované podobě je nezaměnitelným symbolem pro věřící i nevěřící a obecně srozumitelným znakem těchto svátků.

Vánoční pohlednice, Rakousko, kolem 1900.

Výběr vánočního stromu

Jak uvádějí prameny, pro roli vánočního stromu byla předurčena jedle. Potvrzuje to též německá koleda *O, Tannenbaum, o Tannenbaum, wie treu sind deine Blätter*, jež byla známa již od poloviny 16. století, i když její dnešní hudební verze byla zkomponována až v roce 1824. Tento termín pak měl v češtině zkomolenou formu *Tonnenbóm*. Víme však, že jedli mohl nahradit i jiný druh

Vánoční pohlednice, Rakousko, 1903.

jehličnanu, popřípadě stálezelené rostliny, zmiňován je například buxus, cesmína apod. Situace u nás, zvláště ve 20. století, je však odlišná. Z třígeneračního výzkumu,⁴ který sledoval časový úsek od meziválečného období po současnost, vyplynulo, že nejrozšířenějším druhem stromu byl smrk, do roku 1950 v menší míře jedle, od šedesátých let se více vyskytovala borovice. Tato změna byla dána jednak nabídkou na trhu a také vlastnostmi jehličnanů – v přetopených panelových bytech skýtala borovice naději na delší životnost a následně snadnější úklid. Od devadesátých let se ve dvou třetinách rodin stále používá přírodní „živý“ strom, v jedné třetině umělý, někdy se obě varianty střídají. Jako důvod bývá uváděno častěji finanční než ekologické hledisko. Již na konci dvacátých let se Čeněk Zíbrt (1928: 123–127) zabýval možností využívat pro tento jednorázový účel opakovaně rostlé stromy. V posledním desetiletí se propaguje použití živého stromu v květináči, nově se na internetu objevily nabídky na pronájem stříbrného smrku ve dvou velikostech na 10–14 dní včetně dovozu na základě výběru ve fotogalerii.

Umístěním vánočního stromu v obydlí a jeho případným zavěšováním od stropu se podrobně zabývají autorky publikace o evropských Vánocích (Frolcová – Večerková 2010: 248–249). Ve 20. století se stromek zasazoval do dřevěného kříže nebo do nádoby s pískem a vodou, pak už převládly litinové podstavce napodobující větve se suky. Tradice se zachovávají i při jeho odstrojování. Po celé sledované období je rozhodujícím termínem svátek Tří králů (dřívější odstrojení mohlo přinést do domu neštěstí), jen výjimečně zůstává do Hromnic nebo dokonce do Velikonoc. V posledních letech přestávají být závazné mezníky dané církevními svátky, u přírodních stromků je determinující jejich opadávání a vhodný čas na úklid, umělé stromky zůstávají déle, někdy po celý leden. Zvyk pálení stromků v průběhu let výrazně klesal, většinou se jen vyhazuje, dřívější občasná výroba kvedlaček vymizela, nanejvýš byl kmínek stromku využit jako podpěra rajčat.

Nejstarší výzdoba vánočního stromu

Ze stručných popisů vánočních stromů od 16. do 19. století se dozvídáme, že výzdoba se skládala především z potravin a pochutin, u nichž můžeme vysledovat i jejich symbolický význam. Jablka mají vztah k prvotnímu hříchu Evy a Adama. V případě datlí má jít o připomínku útěku Svaté rodiny do Egypta, kdy se datlová palma na-

chýlila nad Ježíška a poskytla své plody. Ořechy, zvláště vlašské, jsou stejně jako mnohé druhy ovoce opředeny plodnostní symbolikou. Svou roli hraje jistě také skutečnost, že jablka, datle i ořechy rostou přímo na stromě, který se může očesat jako živý. Oplatkami zavěšovanými na vánoční strom jsou mnohdy myšleny hostie (Vavřincová 2001: 112–115). Zmiňovány jsou také dary v podobě drobných oděvních součástek, popřípadě hraček a hlavně cukrovinek. Takový vánoční strom uviděl poprvé mladý Václav Věk při své návštěvě u Lory Hanoldové: „*Stříbrný hlas zvonku ozval se po třetí. V ten okamžik se otevřely dokořán dveře do pokoje vpravo. Proud světla se odtud rozlil do jídelny. Vedlejší komnata zářila přečtenými světly voskových, barevných svíček na štíhlém, jedlovém stromku, postaveném na kulatém stole prostřed pokoje. Stromek zářil světly, leskl a třpytil se pozlátkem ořechů, všechen zpestřený živými barvami zlatých, rudých jablek, cukrovinek prostě zavěšených nebo v obalech strakatého i zlaceného papíru.*“ (Jirásek 1939: 200) I když se původní symbolika ozdob vytratila, je zajímavé, že jablka a ořechy se uchovaly ve větší či menší míře až do současnosti. V pramenech jsou uváděny jako postříbřené nebo pozlacené, buď barvou, nebo zabalením do staniolu. Navázáním na tradici pak byla výroba skleněných ořechů foukaných do forem a zevnitř stříbřených, jež se staly (společně se smrkovými šiškami) jednou z nejrozšířenějších ozdob. Celkovou zásadnější změnu způsobily až průmyslově vyráběné ozdoby od poloviny 19. století.

Atraktivitu stromu zvyšovalo jeho osvětlení, které hrálo podstatnou roli v momentu překvapení. Jak víme, zprávy o svítícím stromu pocházejí z Německa již z první poloviny 17. století, od druhé poloviny 18. století se používaly voskové svíce různým způsobem připevňované na větve přivazováním a napichováním, dokonce jsou zmiňovány i konstrukce s několika obručemi ovnutými řetězem na svíčky (Piřha 2008: 27–38). Jak sděluje Křištof Schmid, používaly se plechové lampičky zalité voskem, jinde se popisují skořápky s olejem a knotem nebo malé louče. Drahé voskové svíce byly ve dvacátých a třicátých letech 19. století nahrazeny levnějšími stearinovými a parafinovými, vynález skřipců na svíčky usnadnil jejich uchycení. Ačkoli se v literatuře opakuje informace o prvním stromě osvětleném lojovými svíčkami, který byl vystaven v domě univerzitních profesorů ve Starém Štockhausu v Celetné ulici v Praze v roce 1860, prameny i beletrie potvrzují jejich existenci u nás přinejmenším od roku 1812.

Ikonografické doklady

Zabýváme-li se výzdobou vánočního stromu od nejstaršího zaznamenaného výskytu, jsme až do konce 18. století odkázáni na písemné prameny. Teprve změna společenské atmosféry na přelomu 18. a 19. století, která se přiklonila k rodině, začala reflektovat významné události v osobním a rodinném životě na malbách a grafikách. Avšak teprve pod vlivem *biedermeieru* se objevuje

Vánoční pohlednice, Československo, 30. léta 20. století.

větší počet obrazových dokladů ze soukromého prostředí, příkladem může být miniatura děvčátka s vánočním stromkem z roku 1860 ze Státního zámku Horšovský Týn. Dalším zdrojem poznání jsou příležitostné kresby a ilustrace (vánoční strom zachytil Josef Mánes, Mikoláš Aleš, Alfons Mucha, Adolf Kašpar), jejich počet vzrůstá na konci 19. století. V době biedermeieru se rozšířil ve větší míře zvyk malovaných a tištěných přání ke sňatku,

Vánoční pohlednice, Československo, 1948.

narození dětí a výročí. Kolem Vánoc se přálo převážně štěstí do nového roku, které ztělesňovali kominíci, prasačka, podkovy a čtyřlístky. Ke změně došlo až s rozšířením pohlednic v osmdesátých letech 19. století, kdy byly původní dopisnice nahrazeny kartami s černobílým, po roce 1897 barevným obrázkem. Zvýhodněné poštovné vedlo k jejich velké popularitě, kterou narušil až o sto let později internet (Dulík 1994: 16–17).

Vánoční strom nebo alespoň zkrášlená větvička se stala nejčastějším motivem Vánoc, ale vzhledem ke značné stylizaci lze obtížně vyčíst reálnou výzdobu. Nejčastěji se v první polovině 20. století vyskytují šišky, jablka, perníčky, ve čtyřicátých letech zavěšené fondánové cukroví, muchomůrky z lakované vaty, skleněné koule a zvonky, nesmějí chybět rozžaté svíčky. Pokud jde o figurální náměty, pak stromek přinášejí andílci, děti nebo paní Zima. Po druhé světové válce byly kreslené obrázky nahrazeny nesčetnými variantami fotografií vánočních zátiší s větvemi a zavěšenými jablky, ořechy, skleněnými koulemi a rozžářenými svíčkami. Již před rokem 1990 byly rozšířeny ideologicky nezávadné obrázky Josefa Lady, po té se k nim v rámci retromódy přidaly motivy dětí a andílků Marie Fischerové Kvěchové. Zobrazení vánočního stromu se stalo nedílnou součástí propagační grafiky, především reklamních plakátů různých podniků, např. firmy Baťa, výrobců cukrovinek, zubní pasty Thymolin (vánoční strom ověšený krabičkami se zubními pastami a slogan *Zdravé zuby – veselé vánoce* je dostatečně vypovídající), brněnského Lacrumu, podniku Kniha a dalších. Pojetí stromku není nijak konkrétní, jeho abstrahovaná podoba spoléhá na srozumitelnost symbolu a představivost diváka, stačí jen větvička, která funguje jako *pars pro toto*. Od konce 19. století jsou tedy nejčastějším pramenem rodinné fotografie, jejichž počet vzrůstá s rozšířením tohoto média mezi amatéry.

Výroba skleněných ozdob

Již v polovině 19. století se rozvinula průmyslová výroba v novém odvětví, kterým byla produkce vánočních ozdob. Od roku 1848 se v duryňském městě Lauscha vyráběly skleněné silnostěnné koule, pestře malované ovoce a vlašské ořechy, jež se uzavíraly korkovými zátkami. K velkému rozvoji došlo v sedmdesátých letech po prusko-francouzské válce a Lauscha se stala světovým centrem, které až do prvních desetiletí 20. století plně pokrývalo poptávku. U nás se první koule, řetězy

z perliček a duté perle vyráběly v Jizerských horách již před polovinou 19. století, skleněné perle také od roku 1862 ve Dvoře Králové. Kolem první světové války už byla výroba rozšířena v Jizerských horách, Podkrkonoší, na Olomoucku, Teplicku a na Vsetínsku. Od začátku třicátých let postupně vzrůstal vývoz do USA a zemí západní Evropy a české skleněné ozdoby získaly ocenění na výstavách v Bruselu v roce 1935 a v Paříži o dva roky později. U ozdob ručně foukaných nad kahanem se staly oblíbenými motivy koule, zvonky, k vytvoření ořechů, šišek, hudebních nástrojů, medvídků, domečků a dalších složitých tvarů pomáhaly formovací kleště. Velkou popularitu měli ptáčci s dlouhými ocasy ze skleněných vláken, novinkou byly špice na vrchol stromku. Ozdoby ze skleněných perel navlékaných na drátky představovaly v největší míře různé hvězdy a vločky, ale také drobné předměty, např. kola, koloběžky, trakaře, autíčka, letadla, zvířátka a hmyz.

Po druhé světové válce byly znárodněny nejprve německé firmy, čeští výrobci se museli sloučit do jednoho podniku. Zájem zákazníků se orientoval na foukané ozdoby – koule, zvonky, olivy, špice, které se vyvážely do USA, západní Evropy a Sovětského svazu, a v roce 1958 získaly na světové výstavě v Bruselu Velkou cenu. V posledních dvou desetiletích se výroba opět decentralizovala, vzorkovna závodu Bižuterie – Česká mincovna byla deponována v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, kde se nachází v současné době největší sbírka skleněných vánočních ozdob (Nový – Havlíčková – Neuwirth – Šíp 2010).

Andílci, muchomůrky a ti druzí

Stejně jako vánoční stromek pochází i většina typů vánočních ozdob z německého prostředí, kromě pochutin a drobných hraček to byly nejdříve papírové růže, od 18. století voskové figurky andílků a cínové hračky vyráběné v Diessenu am Ammersee, od poloviny 19. století skleněné ozdoby z Duryňska. V Sasku a Duryňsku se po domech zhotovovaly okrasné doplňky z lisované vaty zpevněné lepidlem a barevně malované, které měly podobu panenek, sněhuláků, rampouchů, zvonků, hříbků, muchomůrek, ovoce s lístečky z povoskované látky, postavičky měly obličej ze sádry, celuloidu nebo jen nalepené z papíru. U nás se některé z nich vyráběly od roku 1919 v Kralupech nad Vltavou a prodávaly se až do sedmdesátých let. V osmdesátých letech 19. století se ja-

ko novinka objevily ozdoby z kartonu, tzv. reflexní zboží, v podobě domečků, mlýnů, betlémů, sání s labutěmi, andělů a hvězd, jejichž povrch byl pokryt jemnou skleněnou drtí zvanou balotina a postavy a obličejy byly nalepeny z tištěných archů. U nás se vyráběly ve dvacátých letech na Železnobrodsku a na obrázcích a fotografiích se vyskytují až do padesátých let. Tzv. drážďanské ozdoby z přelomu 19. a 20. století s kovově lesklou povrchovou

Vánoční pohlednice, Československo, 1947.

úpravou se vyráběly z vlhkého kartonu lisovaného do forem, takto vznikala zvířata, ptáci, motýli, dopravní prostředky a hudební nástroje. V téže době producenti hraček a betlémů v Berchtesgadenu rozšířili svůj sortiment na miniaturní vánoční ozdoby s figurkami. Specifickým způsobem výzdoby byly ozdoby se žínkou formovanou do různých ornamentů. K výrobě ozdob, řetězů a hvězd na vrchol stromu se používala lameta, z drátu se pletly košíčky na bonbony, z jemných kovových vláken se vyráběly v Německu tzv. leonské ozdoby, od dvacátých let se využíval celuloid na zhotovení zvířátek a ovoce.

Do výzdoby v první polovině 20. století však vstupovala také tvořivost podporovaná návody v populárních časopisech Šťastný domov a Náš domov, popřípadě v módních časopisech nebo v samostatných publikacích s radami pro domácnost. Texty s nákresy vybízely k výrobě hvězd a košíčků ze sirek, krabiček na bonbony, závěsů z korálků, vaječných skořápek a šišek, a to značně problematické úrovně (*Pro náš stromek vánoční* 1925: 10–12). Časopis Eva doporučoval zaplést mezi větve jehličnanu jemlé nebo sjednotit barevnost ve zlaté, stříbrné nebo bílé. Pak mají být na větve nakladeny „sněhové“ koule z vaty potřené lehce klovatinou a posypané brilantinou, zavěšeny skleněné rampouchy, postříbřené šišky, bonbony ve stříbrném papíru s třásněmi (Boučková 1930–1931: 21). Obměnou mohlo být použití čerstvých květů, umístěných ve zkumavkách a barevně sladěných s ostatní výzdobou a svíčkami (Boučková 1932–1933: 26).

Jak ukázaly výsledky výzkumu zahrnující dobu do roku 1950, realita byla o mnoho prostší. Kromě ozdob z foukaného skla a perlí a domečků z kartonu tvořily výzdobu jablka, barvené šišky, ořechy ve staniolu, popřípadě košíčky z ořechových skořápek a zabalenými bonbony, které byly nahrazovány karamelkami, kostkami cukru nebo také jen dřívkem, a pak další doma vyráběné sladkosti. Používaly se řetězy z papíru i z lamety. Na vrchol stromu byla posazena většinou hvězda, méně často skleněná špice, výjimečně figurka anděla. Jen zřídka měli v rodině elektrické osvětlení, které firma OSRAM nabízela již od dvacátých let. Většinou se používaly voskové svíčky zasazené v kovových skřipcích.

Nový fenomén – čokoládová kolekce

Rozmanité pochutiny a sladkosti byly od počátku nedílnou součástí výzdoby vánočního stromu. Kromě sušeného ovoce to byly oplatky a drobné pečivo, např.

anýzové nebo zázvorové, figurky z marcipánu a traganové ozdoby, které byly sice trvanlivé, ale zároveň nepoživatelné. V žádné kuchařce z meziválečného období nechybí alespoň několik receptů na cukroví určené pro stromeček. Nejčastěji jsou zmiňovány perníčky, cukroví ze šípkové marmelády *hečepeč*, marcipánové hříbky, zázvorky, kolečka a hvězdičky z lineckého těsta, skořicové hvězdičky, sněhové pusinky nastříkané na provázku a tvořící řetězy. Luxusnější sladkostí byla domácí čokoláda odlévaná do kovových formiček a balená do staniolu. V obchodech se prodávaly fondánové bonbony, kroužky a srdíčka z ovocného želé a tzv. salonky balené do papírků s třepením. Od konce 19. století byly v nabídce kolekce sestavené z čokoládových, mandlových, oříškových, ovocných a fondánových bonbonů ve staniolu, duté čokoládové figurky se začaly vyrábět v roce 1897.

Na tento sortiment se specializovalo několik čokoládoven, největší věhlas však získali František a Albína Maršnerovi, kteří svůj podnik založený v roce 1889 přejmenovali ve dvacátých letech na Orion. K jejich úspěchu přispěl promyšlený výrobní program, např. v roce 1934 zavedli na trh adventní kalendáře, kolekce se vyráběly v několika velikostech (až po pětioschodové) a tím se přizpůsobovaly finančním možnostem zákazníků. Na celkovém výsledku měla podíl prezentace s jednotným grafickým stylem Zdenka Rykra, který navrhoval reklamy, obaly i vánoční papíry. Firma vydávala časopis Čokoládový svět propagující vlastní výrobky i konkrétní způsob jejich prezentace: „*Dejte do své výlohy pěkně urostlý stromeček se svíčkami a nějakou vkusnou ozdobou, ověšte jej cukrovím z nejlevnější kolekce Orion a umístěte na něj nápis: Stromeček, který s ozdobami i s cukrovím stojí tolik a tolik. Uvidíte, že se svíčkami a střídou ozdobou (trochu stříbra, hvězda, stuha v jedné barvě se svíčkami) a naší i nejmenší krabici se dá ustrojiti hezký stromek. Můžete uplatnit i jiné své nápady. Zvolte si například výzdobu stromečku pro malé dítě jen ve stříbrných ozdobách i cukroví a s nápisem: Můj první stromeček. Zapůsobíte účinně na cit mladých matek. [...] Nepoužívejte starých, stereotypních vánočních pomůcek, vatový sníh, kominíčky, nevytahujte je každoročně z úschovy, kde odpočívají celý rok. Přizpůsobte se modernímu vkusu, ať není Ježíšek v jeslích vašeho výkladu zašlý a uprášený, ať září čistotou, novostí a novými nápady.*“ (Čokoládový svět Orion 1933)

Důsledkem nedostatku během druhé světové války bylo opakované používání vzácných čokoládových figurek. Za to od padesátých let se opět rozběhla masová výroba vánočních kolekcí, která překonávala potíže v dodávkách surovin, především kakaa a suchých plodů i pomocí různých náhražek. Důsledkem byla mnohdy velmi nízká kvalita, děti preferovaly duté figurky a bonbony (autíčka, ryby) s tekutou náplní. Vzhledem k tomu, že vánoční kolekce byla pravidelným dárkem odborové organizace pro zaměstnance, nechyběla v žádné rodině (Kouřovi 2010: 17–23 a 278). Vzpomínají na ně všichni respondenti výzkumu, v letech 1950–1990 byly čokoládové kolekce zastoupeny ve třech čtvrtinách rodin, po roce 1990 už jen v polovině.

Estetika šedesátých let

Již za druhé světové války byla snaha o politizaci Vánoc, jež měly být oslavou germánského boha Jula a do ozdob se promítaly nacistické symboly (letadla, hákové kříže). V padesátých letech se objevovaly pokusy o aktualizaci alespoň v karikaturách představitelů kapitalistických zemí, kteří zavěšují na stromek bomby a hákové kříže, zatímco v socialistickém táboře nahradila betlémskou hvězdu sovětská družice Sputnik. I přes vnější tlaky si Vánoce zachovaly charakter rodinných svátků zpříjemněných několika dny volna, ale zároveň obtížených nelehkým sháněním dárků a potravin (Franc 208: 240–256). Modernizace bytového fondu a zařízení interiérů na přelomu padesátých a šedesátých let měly dopad i na podobu vánočního stromu. Nový „bruselský“ styl oživující meziválečný funkcionalismus a organické tvary upřednostňoval velké barevné koule, tzv. reflektory, a protáhlé kapky či olivy s barevností v jednom, nebo dvou tónech. V mnoha domácnostech byly jako nemoderní zavrženy předválečné ozdoby z perel navlékaných na drátky, domečky a andělé z kartonu. Zvláště nově zakládané rodiny si pořizovaly vánoční výbavu odpovídající době. Dětskou fantazii probouzely alespoň foukané skleněné ozdoby v podobě domečků, autíček, vláček, medvídků. Při výzkumu se potvrdilo, že téměř každý respondent měl nějakou oblíbenou ozdobu, např. panáčka, panenku, trpaslíka, muchomůrku, hříbek, domeček, kostelíček, prasátko apod., na kterou s láskou a nostalgií vzpomíná.

Z vrcholů vánočních stromů téměř vymizely hvězdy a byly nahrazeny skleněnými špicemi, řetězy ze zlaté nebo stříbrné lamety byly doplněny tzv. stříbrem – proužky

staniolu rozhazovanými po větvích. Atraktivitu svátečního večera zvyšovaly také prskavky používané ve většině rodin. Od sedmdesátých let byly voskové svíčky vystřídány elektrickými světýlky imitujícími svíčky nebo přejímajícími podobu lucerniček, muchomůrek, sněhuláků. I v této době byl dostatečný prostor pro vlastní tvořivost, technicky zdatní muži (např. zaměstnanci Tesly Rožnov p. R.) vyráběli svépomocí světelné řetězy, děti ve škole a na předvánočních schůzkách Pionýru zhotovovaly

Radostné vánoce

Vánoční pohlednice 1959

papírové řetězy z barevných proužků, časopis ABC mladých techniků a přírodovědců přinášel návody na náročnější vystřihovánky.

Estetika šedesátých let a rozvoj chalupářství však vedl také k obnovení tradic v duchu přírodního stylu, který byl podporován i oficiálně výrobky Ústředí lidové umělecké výroby. Návrhář Stanislav Kučera zvolil jako předlohu pro nový typ slaměných vánočních ozdob součásti dožínkových věnců, inovací byly i betlémy ze šustí, které byly během krátké doby s naprostou samozřejmostí vnímány jako

originální součást lidové kultury. Tyto tendence reflektoval i časopis *Domov*, který měl ve své době normotvorný charakter zvláště pro intelektuální vrstvu společnosti. Vycházel od roku 1963, ale první článek věnovaný Vánocům se objevil až v roce 1968. Jeho autor Jindřich Vydra uvádí rozsáhlý příspěvek: „*Dosud jsme bezhlavě přijímali všechno třípytlivé a lesklé, co bylo právě na pultech, a nebo co se po generaci schovává v krabicích. Napadlo vás někdy udělat si mnohem lepší ozdoby doma!*“ A pak následují návody na betlém z perníku, vánoční ozdoby z korálků, staniolu

Nabídka firmy Viktorin a spol., Hradec Králové, po roce 1935.

a ze starých žárovek, vánoční koule ze šišek. V následujícím roce dostala na stránkách časopisu Domov slovo Alena Plessingerová (1969), která doporučovala použití přírodních materiálů v aranžmá, jejichž návrhy vytvořila na základě lidových tradic pro ÚLUV Jiřina Langhammerová. Příznačné pro tehdejší dobu je, že další příspěvek se objevil až po deseti letech (Bednář 1978) a pak teprve v roce 1991. Zdrojem informací pro zájemce byly spíše zahraniční časopisy, především oblíbený a hlavně dostupný *Schöner Wohnen*, který každoročně prezentoval ruční výrobu ozdob, zdobení bytu i okolí domu dekoracemi, adventními věnci, skleněnými ptáčky, postavičkami z přírodnin v typické zelenočervené barevnosti *nach skandinavischer Art*.

Módní trendy versus domácí tradice

Po roce 1990 padly veškeré politicky motivované překážky v popularizaci Vánoc a nastal opačný extrém. Povinností každého společenského a především ženského časopisu je vydání specializovaného „vánočního“ čísla, v němž jsou prezentovány nejnovější trendy ve zdobení stromku, v aranžování svátečního stolu a obměnách jídelníčku. I časopis Domov uveřejnil v roce 2002 nabídku firem vyrábějících inovované foukané ozdoby (např. v podobě šnečích ulit), andílky zhotovené technikou vitráže, ozdoby ze ztaveného skla i háčkované závěsy. V roce 2007 vyšla příloha Vánoční speciál, v níž se čtenáři dozvěděli, že *Vánoce v černém jsou „in“*, o dva roky později byla módní černá s fialovou, barva karamelu a staročeská inspirace. Vždy se zdůrazňuje módní barevnost a inovativnost, už se nemluví o výzdobě, ale o designu vánočního stromu. Seriózní i bulvární časopisy nabádají své čtenářky k výrobě ozdob z textilu i různých netradičních materiálů (např. postavičky sobů), popřípadě k jejich nákupu v IKEA. Podobně jako v jiných obchodních domech lze zakoupit barevně sladěné sady koulí, zvonků a řetězů, které jsou však zhotoveny z plastu, a kolekce slaměných ozdob ve tvaru hvězdiček vyrobených v Číně. Redakce Mladé fronty Dnes oslovila před Vánocemi 2010 čtyři výtvarníky, aby předvedli vánoční stromek podle své představy: Beta Rajská ověsila strom růžovými mašlemi, Bořek Šípek vytvořil stojan s nápojovým sklem a porcelánem, Maxim Velčovský použil růžové lilie a David Černý oběsil současné politiky na oprátky. Otázka *Kam se vytratila poezie vánoc?* je dnes už zpozdlá. Potřeba komerčního úspěchu předsunuje termín vánočních nákupů hluboko do podzi-

mu, kaširovaná výzdoba stromů s atrapami ve veřejných budovách, na pracovištích, ve výkladech a obchodních centrech navíc podbarvená nekonečnou smyčkou obhraných koled spíš odrazuje, než láká. Důsledkem je mimo jiné občasná „intelektuální“ póza ostentativně odmítající vánoční šílenství, popřípadě plánované úniky mimo civilizaci a odjezdy do exotických zemí.

Jak ale vypadají Vánoce a vánoční strom po roce 1990 v soukromí? Více než polovina respondentů odpověděla, že zdobí stromek každý rok stejně a ozdoby dokupují spíš jako náhradu za rozbité, pouze jedna třetina výzdobu obměňuje. Pro většinu je důležitý estetický vzhled (přípustná je i trocha nevkusy), ale jen ojediněle se lidé inspirovali módními trendy. Podobně jako v předchozím období je rozhodujícím faktorem názor celé rodiny. Kromě tradičních skleněných ozdob u dvou třetin dotázaných se používají u zbývající třetiny přírodní ozdoby, k nimž tíhne více mladí, z jejich strany je „*snaha po změně, ale neprochází přes rodiče*“, „*nemají rádi přeplácené, nejvíce se líbí střídme zdobení*“. Používání čokoládových kolekcí výrazně kleslo oproti předchozímu období, nově se objevilo vizovické pečivo, ozdoby ze šustů, slaměné zvonečky a háčkované vločky. Je zjevné, že rodinné zvyklosti jsou silnější než módní vlny, navíc nostalgie spojená s koncem roku a jedinečnými svátky vede k touze po návratu k jistotám – a k těm patří i staré ozdoby. K radikálnější změně dochází až v nově zakládaných rodinách. Posun od druhé čtvrtiny 20. století do současnosti lze zaznamenat v přípravě vánočního stromu a jeho zdobení, na němž se kromě rodičů stále více podílejí děti, takže odhalení vánočního stromu přestalo být překvapením a ztratilo nádech tajemství. Ježíšek již nepřináší „stromček“, ale jen dárky. I přes komerční tlaky jsou však Vánoce v každé rodině takové, jaké si je připraví, a nakonec více než výzdoba vánočního stromu, opulentní jídlo a záplava dárků je důležitější vlídná atmosféra.⁵

P. S.

Pro Vánoce 2011 stanovila Evropská asociace floristů a výrobců dekorací EFSA čtyři odlišné styly: první trend je *Lovecká chata* (Hunting lodge) mužného charakteru, inspirovaný přírodou a venkovem, druhý byl nazván *Zamrzlá zahrada* (Frozen garden) v ledových tónech, třetí *Zlatý poklad* (Golden treasure) s prvky orientu a čtvrtý *Moderní poklid* (Modern serenity) v barvě fuksií a magnólií s matnou bílou (Novinky.cz z 24.10.2011).

POZNÁMKY:

1. Kapitola „Vánoční strom“ v publikaci *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly*. Brno: Moravské zemské muzeum 2010 a články v časopisu *Folia ethnographica* 2008 a 2009.
2. Např. Šikovatel Wichtl u vánočního stromku 1915 od Gustava Brože, která byla prezentována na Pražském hradě na výstavě Foto-
grafové války 1914–1918 na jaře 2011 nebo kolektiv pracovníků fotoústředí ruských legií v Irkutsku o Vánocích 1919, uveřejněno *Za svobodu...* 1929: 265.
3. Z časopisu *Veselý rozvědčík* 6. střeleckého pluku, publikováno in: *Za svobodu...* 1926: 533.
4. Výzkum probíhal od října 2010 do května 2011 u tří generací: prarodiče (do roku 1950), rodiče (1950–1990), děti (po roce 1990), provedli je studenti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a pedagogové Agronomické fakulty Mendlovy univerzity v Brně, výsledkem bylo 183 vyplněných dotazníků (po 61 odpovědích v každé věkové kate-

gorii, u starších respondentů převážně z venkovského prostředí jižní i severní Moravy, mladší respondenti pocházeli převážně z moravských a českých měst). Otázky byly zaměřeny především na způsob výzdoby vánočního stromu, osobní a rodinné preference, inspirace při výzdobě a estetické hodnocení. Výsledky se v podstatě shodovaly s dvougeneračním výzkumem provedeným v letech 2005–2009 mezi studenty psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, který analyzovala Eva Večerková v podrobné zprávě. (Večerková 2009) Zmíněný aktuální výzkum má spíše ilustrativní a podpůrný charakter, jehož smyslem bylo zaznamenání názorových i skutečných proměn v podobě vánočního stromu.

5. Ke shromažďování materiálů k tématu vánočního stromku vydatně přispěli kolegové a přátelé: Roman Doušek, Daniel Drápala, Martin Hošek, Šárka Kopřivová, Marek Litzman a Marta Sylvestrová. Všem děkuji a upřímně přeji každoroční vydařené Vánoce.

PRAMENY:

Goethe, Johann Wolfgang 1968: *Utrpení mladého Werthera*. Praha: Odeon.

Jirásek, Alois 1939: *F. L. Věk*. Praha: Václav Petr.

Němcová, Božena 1932: *Babička*. Praha: L. Mazáč.

LITERATURA:

- Bednář, Josef 1979: Vánoční zeleň a náš byt. *Domov*, č. 6, s. 27–28.
- Beneš, Bohuslav 2003: Stav a funkce vánočního stromku ve 20. století. In: *Zeleň v lidových obyčejích. Studie Slovákého muzea* 8, s. 83–88.
- Bogatyrev, Petr 1971: Vánoční stromek na východním Slovensku. K otázce zkoumání funkční proměny etnografických faktů. In: *Týž: Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, s. 71–75.
- Boučková, Marja 1932–1933: Stromek pro velké děti. *Eva. Časopis moderní ženy* 5, č. 4, s. 26.
- Boučková, Marja 1930–1931: Vánoční domácnost. *Eva. Časopis moderní ženy* 3, č. 4, s. 21.
- Čokoládový svět Orion. *Časopis bonbonů a čokolád* 1, č. 6, 15. 11. 1933., nestr.
- Dulík, Stanislav 1994: Vánoční pohlednice. *Starožitnosti a užité umění*, č. 4, s. 16–17.
- Franc, Martin 2008: Šťastné a bohaté! Vánoce v českých zemích v padesátých a šedesátých letech jako svátky konzumu. In: Tomáš Vilímek – Oldřich Tůma (eds.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., s. 240–256.
- Frolec, Václav (ed.) 1982: *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok.
- Frolec, Václav a kolektiv 1988: *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Hrbáčková, Veronika 2004: *Vánoční stromky v proměnách času*. Olomouc: Vlastivědné muzeum.
- Kafka, Luboš 2007: Vánoce. Vánoční strom. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, s. 1109–1110 a 1112–1113.
- Kouroví, Petr a Pavlína 2010: *České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce*. Praha: Jaroslava Jirásková – Máj, Dokořán.

- Krolmus, Václav 1845, 1851: *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy, ohledem na bájesloví česko-slovanské*. Sv. 1. Praha: K. Vetterl; Sv. 3. Praha: [b. v.].
- Lenderová, Milena 2008: „A ptáš se knížko má ...“ *Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton.
- Mannhardt, Wilhelm 1875: *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme*. Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- Mantel, Kurt 1975: *Geschichte des Weihnachtsbaumes und ähnlicher weihnachtlicher Formen*. Hannover: Schaper.
- Meyer, Arnold 1913: *Das Weihnachtsfest, seine Entstehung und Entwicklung*. Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck).
- Moravcová, Mirjam 1976: Pražské slavnosti vánočního stromku (1842–1900). *Český lid* 63, s. 65–72.
- Nilsson, Martin P. 1914: *Die volkstümlichen Feste des Jahres*. Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck).
- Nový, Petr – Havlíčková, Dagmar – Neuwirth, Waltraud – Šíp, Ondřej 2010: *Skleněné vánoční ozdoby. Minulost – přítomnost – vize*. Jablonec nad Nisou, Muzeum skla a bižuterie.
- Österreich Lexikon. I. Band. 1995. Eds. Maria Bamberger, Ernst Bruckmueller, Karl Guthas. Wien: Verlagsgemeinschaft Österreich-Lexikon.
- Piřha, Petr 2008: *Vánoce*. Praha: Poustevník.
- Plessingerová, Alena 1969: Jak vyzdobíme byt o Vánocích. *Domov*, č. 6, s. 14–18.
- Pro náš stromek vánoční 1925. *Šťastný domov. Ilustrovaný čtrnáctidenník českých žen a dívek, věnovaný životu rodinnému a domácnosti* 20, č. 1, s. 10–12.
- Ruland, Josef 1996: *Weihnachten in Deutschland*. Bonn: Hohwacht-Verlag.
- Schuhladen Hans 1987: Heut' ist Nikolausabend da. In: *Vater, Mutter, Kind. Bilder und Zeugnisse aus zwei Jahrhunderten*. München: Süddeutscher Verlag, s. 241–247.
- Stille, Eva 1972: *Alter Christbaumschmuck*. Nürnberg: Hans Carl.
- Vavřincová, Valburga 2001: *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha: Libri.

- Večerková, Eva 2010: *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Večerková, Eva 2008: Vánoční strom: novodobý symbol svátku v lidové tradici. *Folia ethnographica* 42, s. 143–162.
- Večerková, Eva 2009: Vánoční strom v životě dvou generací. (Z výsledků anketového průzkumu 2005–2009.) *Folia ethnographica* 43, s. 123–137.
- Večerková, Eva – Frolcová, Věra 2010: *Evropské vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha: Vyšehrad.
- Weber–Kellermann, Ingeborg 1978: *Das Weihnachtsfest*. Luzern – Frankfurt a. M.: Bucher.
- Weiser-Jul, Lily 1923: *Weihnachtsgeschenke und Weihnachtsbaum*. Stuttgart: F. A. Perthes.
- Vydra, Jindřich: Vánoce, vánoce... *Domov* 1968, č. 6, s. 14–24.
- Za svobodu. *Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920*. II. díl. 1926. [Praha]: vl. nákl.
- Za svobodu. *Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920*. IV. díl. 1929. Praha: Za svobodu.
- Zíbrt, Čeněk 1910: *Hoj, ty štědrý večere! Od vánoc koledou do Nového roku*. Praha: Šimáček.
- Zíbrt, Čeněk 1924: Křištofa Schmida „Štědrý večer“ původcem vánočního stromku u nás. *Český lid* 24, s. 107–112.
- Zíbrt, Čeněk 1928: Vánoční stromek. *Český lid* 28, s. 123–127.

Summary

Two Centuries with Christ's Tree

The contribution speaks about the visual and aesthetical form of the Christmas tree from its beginnings until the early modern ages – from the 19th century until now in the Czech environment. It pays attention to the Christmas tree function within the burgher society, where it played a social and representative role and to its importance for the army, where it became a symbol and reminder of family. The species selection was conditioned upon the geographical and climatic conditions – besides traditional coniferous trees (fir, spruce, pine) even other evergreen trees (box tree, holly) occurred. Until the mid-19th century, the trees were decorated with various kinds of foods, delicacies and fruits (biscuits, gingerbread, dates, figs, apples) and small toys, too. Since the mid-19th century, the production of glass, cardboard and metal sheet Christmas ornaments began to develop in the Saxon towns. Fifty years later in came to the Czech Lands as well. Chocolate figures, available in Christmas selection boxes soon, were a new phenomenon of the same time. Christmas lighting created an important part of the tree decoration – first were used oil lamps, wax, grease or paraffin candles; since the 1930s, electric lights were sold. Even if the ornaments underwent fashion changes within the entire 20th century, the Christmas tree decoration is understood as a very traditional matter, which is not subject of actual trends, as results from a three-generation survey by questionnaire done with 183 respondents from the families of students of Faculty of Arts, Masaryk University, and from the families of teachers of Agronomical Faculty, Mendel University in Brno.

Key words: Christmas, Christmas tree, Christmas decorations, Christmas selection boxes.

OBCHŮZKY O SVÁTKU SV. LUCIE V POŠUMAVÍ

Marta Ulrychová – Šárka Ladýřová

Porovnat oslavy svátku sv. Lucie pomocí internetových zdrojů není v současné době problémem. Tradiční oslava týkající se syrakuské světice je živá zejména v Itálii (Parma, Neapol, Sicílie), kde jsou pořádána velkolepá procesí. Rituály odehrávající se v prosincových dnech na jiných místech v Evropě sice odkazují ke světicí svým názvem, např. v zemích severní Evropy (Švédsko, Dánsko, Norsko, Finsko), svým průběhem se však podstatně liší.¹ Nejinak je tomu i v Pošumaví,² kde podobu lucijských obchůzek ovlivnily tamější geografické podmínky, kulturně historická specifika,³ v neposlední řadě pak sousedství s Bavorskem.⁴

*Luckám*⁵ patří předvečer svátku sv. Lucie, který byl dříve počátkem slunovratu a spadal do období tzv. drsných nocí, německy *Raunächte* (Frolec 1988: 20). V této souvislosti nelze opomenout přežitky kultu bohyně Holly,⁶ spjaté se zpracováním lnu, které se právě zde v rekatolizačním období setkala s kultem křesťanské světice.

Nechceme se pokoušet o kulturně historický výklad lucijských obchůzek. Nejenže by takový pokus přerostl rámec této studie, ale na samém začátku by nás svedl na

scestí, jež představuje změř často protichůdných názorů.⁷ Naším cílem je naopak dokumentovat současnou podobu lucijských obchůzek tak, jak byly zachyceny ve třech pošumavských lokalitách – Svatá Maří, Zdíkovce a Zálesí.⁸ Rámec sledované lokality tvoří západní části prachatického a strakonického okresu a jihovýchod okresu Klatovy – v podstatě tedy západní část historického Prácheňského kraje. Výše uvedené lokality jsou od sebe vzdáleny cca 10–15 km. Rovněž jsme se snažily zjistit, kde se v této oblasti obchůzka udržela ještě v průběhu 20. století.⁹ Svá zjištění jsme porovnali se zápisy pořízenými počátkem století a otištěnými na stránkách časopisu *Český lid*.¹⁰ Po zanesení dat do mapy se začala rýsovat specifická oblast, v níž lucijské obchůzky vykazovaly shodné prvky. Jedním ze spojovacích momentů je zpěv písňe rámuje jejich průběh.¹¹ Domníváme se, a tuto svoji hypotézu později rozvedeme v dalších úvahách, že podoba obchůzky mohla mít spojitost s působením jezuitského kněze Vojtěcha Chanovského (1581–1643).¹² Poté se zamyslíme nad fenoménem ponižování mužů v této oblasti, nad funkcí obřadního pití, posléze pak nad principem daru.

Lucky začínají obchůzku (Svatá Maří).
Foto D. Havlík 2009.

Lucky ťukají metličkami na dveře a čekají, zda jim bude otevřeno (Svatá Maří). Foto D. Havlík 2009.

Svatá Maří¹³

Podle informantů mají zdejší obchůzky nepřetržitou kontinuitu.¹⁴ Aktérkami jsou provdané ženy, k nimž se občas připojí i svobodná děvčata. Bývá jich zpravidla dvanáct, minimálně vždy sedm. Všechny lucky jsou tzv. *bílé*, pouze jedna je *černá*.

Detaily obchůzky se obvykle domluví na výroční schůzi Klubu žen pořádané dvakrát v roce. Zde se přidělí role, s jejichž funkcemi jsou ženy dobře obeznámeny – bílé lucky budou mít za úkol dohlédnout, zda je všude řádně uklizeno, zatímco černá ponese růženec a bude se modlit. Ostatní ženy si tento večer dávají dobrý pozor, aby nevařily, natož pekly vánoční cukroví. Cokoliv ze surovin nalezených v kuchyni může být vysypáno, převráceno nebo pomícháno. Na pozoru se mají také muži. Luckám je totiž dovoleno je různým způsobem potrápit, nejčastěji holením, stříháním, pomalováním, parfémováním či vytřepáním metličkou.

Ve většině domácností, kam lucky zajdou, je přichystáno drobné pohoštění – obložené chlebičky, jednohubky, šunka, tlačěnka, cukroví, káva, grog, víno, tvrdý alkohol. Nenavštěvují se všechny domácnosti jako o masopustu, kdy by se opomenutí mohli dokonce urazit. Počet domácností, kde luckám otevrou, se pohybuje v rozmezí pouhých patnácti až dvaceti.¹⁵ Místní to vysvětlují tím, že se masopustní koleda odehrává venku, zatímco lucky vcházejí do domu. Ženy mají před Vánocemi uklizeno, nechťejí tedy riskovat pohromu způsobenou řádním „rozparáděných“ návštěvnic. „*Dřív dělaly pěkněj bordel, proto se je dneska lidi bojí pouštět do domu.*“ (Žena, nar. 1948) Zdejší obyvatelé se tak drží pravidla, že s vánočním úklidem se má začít až po sv. Lucii. Tam, kde jsou malé děti, občas nemohou lucky vpustit z jiného důvodu – drobotina se bílých přízraků s metlami bojí.

Lucky dříve obcházely společně i nedaleký Trhonín, kam je vždy někdo vezl autem. „*Podlešák nás naskládal do škodovky a už jsme jely. Jak jsme tam byly namačkaný, podolky nám čouhaly z auta ven. Zametly sme celou silnici z Maří až do Trhonína!*“ (Žena, nar. 1950) Obchůzku z valné části obstarají ženy a dívky přímo ze Svaté Maří, tu a tam přibude někdo z okolních vsí. Chodí většinou pravidelně, některá žena jen občas, anebo pouze jednou.

Ženy se scházejí ve smluvený čas mezi čtvrtou a pátou hodinou odpolední v místní škole. Některé sem přicházejí již maskované, jiné se převlékají až zde. Na kukle fixem obtáhnou oči a ústa, dokreslí řasy a tváře,

připraví si rtenky, voňavky a metličky, které tradičně obstarává vždy jedna z nich, a se soumrakem vycházejí do vsi. Zprvu mlčí, s každým navštíveným domem a vypitou *štamprlíčkou* však přibývá hovoru. Zaťukají metličkou na okno nebo dveře a čekají, až jim domácí otevrou. Vchází do domu a zpívají:

*My k vám všechny přicházíme svatou Lucií,
to, co ona zakusila, to snad každé ví,
nechtěla si krále vzít,
raděj zvolila zemřít,
ale svého Krista Pána (nežli svého Krista Pána)
nechtěla zapřít (na kříži zapřít).*

*Paní mámo i pantáto, my vás prosíme,
ponechte nás poklidit v tom vašem domě.
Až svou práci skončíme,
na rok se rozloučíme (na rok se rozejdeme)
a potom z vašeho domu
pryč odejdeme.*¹⁶

Allegro moderato

My k vám vše - chny pří - chá - zí - me sva - tou Lu - ci - í,
to, co o - na za - ku - si - la, to snad ka - ždej ví,
ne - chtě - la si krá - le vzít, ra - děj zvo - li - la zem - řít,
a - le své - ho Kri - sta Pá - na ne - chtě - la za - přít.
(než - lí své - ho Kri - sta Pá - na na kří - ži za - přít).

Nejprve kráčí bílé lucky, černá vchází za nimi jako poslední. Může však také nastat situace, a to většinou v závislosti na počasí, že jsou ženy pozvány hned do předsíně, píseň tudíž zpívají až zde. Poté, co jsou vpuštěny dál, se v místnosti rozhlédnou a zkontrolují, zda je čisto u kamen a na plotně. Neopomenou nakouknout do trouby, pod postele, do všech koutů. Kde shledají nepořádek, ochotně hospodyni „pomohou“ – přemístí hrnce na plotně nebo nádoby v kuchyni, symbolicky zamíchají vařečkou v hrnci nebo ochutnají, co se vaří. Tu vysypou

mouku, jinde cukřenku nebo popel u kamen, tedy vše, co je v místnosti po ruce. Kde je domácí nevpustí, spokojí se rozházením dříví po zahradě nebo bot v předsíni, jinde rozsypou kuličky na prádlo, popelník u vchodu nebo přehází kabáty na věšáku. Každá z žen se něčeho chopí, většinou však impulzivně a improvizovaně. Po vstupu do domu se lucky rovněž shánějí po hospodáři. Dříve nosily penu na holení a další potřebné nástroje na „údržbu“ mužů, dnes zůstalo spíše u symbolického „vyšupání“ metlou, naparfémování a pomalování rtěnkou. I tak se však muži této „pěči“ brání. Důležitým prvkem obchůzky je tedy inverze rolí – večer 12. prosince „škodí“ ženy mužům. Mohou je pomalovat, navonět, namydlit, učesat, oholit a „vyšupat“ metličkou. Pokud žena není doma, muži raději neotevrou. Otisk své návštěvy – rtěnkou namalované srdce – lucky zanechají nejen na tváři hospodyně, ale i na oknech. Když „poklidí“, napijí se s domácími na zdraví a opětně shledání, poděkují a před odchodem opět zpívají:

*My vám všechny děkujeme za tu zdvořilost,
kterou jste nám prokázali,
máme na tom dost (máme toho moc).
My vám všechny děkujem,
zdraví, štěstí vinšujem,
po smrti v nebeském ráji
všichni se sejdem.¹⁷*

Společné foto s bývalou černou lucí (Svatá Maří).
Foto D. Havlík 2009

Trasa obchůzky zachovává ve Svaté Maří směr běžný i při jiných příležitostech (masopust, konopická). Začíná u školy, prochází nejprve dolní, poté horní částí vsi a směřuje k hospodě. Zde lucky svoji pouť končí. Naposlady zazpívají celou píseň a potrápí mužské ve výčepu. Poté se usadí ke stolu, sejmou kukly a pohostí přítomné tvrdým alkoholem. Společně si zazpívají, většinou s doprovodem akordeonu, a dají průchod volné zábavě. Zpívá se a tančí, často do pozdních hodin.

Masky vyrobené k jedinému účelu jsou ušity z bílého plátna, starých prostěradel a zbytků krajk. Ženy oblékají dlouhou košili s dlouhými rukávy, na konci většinou staženými gumičkou, buď s ozdobným límcem, anebo bez něj. Některé mají sukni zhotovenou ze staré zástěry či prostěradla, přes níž oblékají další prostěradlo přepásané kusem bílé látky. Jinou variantou je jediné dlouhé staré prostěradlo, opět přepásané, s prostřihem uprostřed pro prostrčení hlavy. Pod masku ženy navlékají bílé svetry a kalhoty.

Hlava je zakryta kuklou s výraznými otvory pro oči a ústa. Některé ženy je pouze vystříhnou z plátna, omalují barevným fixem či pastelkou, jiné je obšijí a přidají vyšívané řasy. Kukly buď volně spadají na krk, nebo se zastrčí pod límeček či stáhnou tkalounem. Přes kuklu je přehozen bílý šátek (kus plátna či pleny), na ruce navlečeny bílé rukavičky. Nezbytnou výbavou bílé lucky je metlička z proutí. Dříve se nosily husí perutě na ometání kamen, dnes je vystřídal sprej nebo stará voňavka na postřikání mužů i domu a staré rtěnky na pomalování tváří i oken.

Černá lucie má být symbolem utrpení světice a smutku nad jejím osudem.¹⁸ Má černou variantu výše popsaného oděvu, na hlavě černý šátek,¹⁹ v ruce drží imitaci růžence,²⁰ rovněž zpívá píseň, není však tak temperamentní jako bílé lucky, chová se důstojněji, drží se v pozadí. Zatímco bílé lucky „poklízají“ ve světnici, černá přebírá různec, modlí se a nese výslužku, kterou ženy dostávají cestou. Je respektována jako vůdčí osobnost.²¹

Zdíkovec²²

Ve Zdíkovci podobně jako ve Svaté Maří se prý lucijská obchůzka udržuje a předává nepřetržitě z generace na generaci.²³ Účastní se jí většinou vdané ženy, připojit se mohou i svobodná děvčata. Bývá jich zpravidla dvanáct, minimálně šest, nikdy se však nestane, že by se obchůzka neuskutečnila. „To se vždycky nějak svolá, to nejde, to se musí jít.“ (Žena, nar. 1970, všechny informace o Zdíkovci poskytla tatáž informantka). Ženy se scházejí u černé lu-

cie. Některé přijdou již v masce, jiné se oblékají u ní doma, odkud po setmění vycházejí do vsi, a to obvykle mezi půl pátou až pátou hodinou odpolední. Muži ve vsi se mají ten večer před nimi na pozoru – podobně jako v sousední vsi je luckám dovoleno trápit je holením, stříháním vlasů, pomalováním, navoněním, kadeřením, ondulací apod. Ve většině domácností je přichystáno drobné pohoštění. Místa, kde se lucky zdrží déle, posedí a pojedí, jsou většinou známa předem z předešlých let, ženy se na hostitele již těší a počítají s nimi. Dříve ženy obcházely společně i vsi v okolí Zdíkovce. Obchůzka byla rozdělena do dvou, v některých letech i do tří dnů. Prvního dne (12. prosince) se chodilo po Zdíkovci a končilo v nedalekém Hodoníně. Ráno ženy vstaly, šly do práce a večer (13. prosince) vyrazily na obchůzku okolí. Objížděly Zdíkov, Branišov, Jaroškov a Stachy (okr. Prachatice). Vzdálenosti jim v posledních letech coby ochotný řidič pomáhal překonat manžel jedné z lucí: „*Jen jeden rok jsem udělala to, že jsem chodila za lucku i řídila současně – a nikdy více. Doma jsem pak muži řekla, že má s námi svatou trpělivost. Jak já v tom autě vymrzla! A co to bylo všechny rozparáděné lucky posbírat – tři nastoupily do auta a dvě další mezitím vyběhly zpátky do hospody! Nebylo lehké je dát dohromady!*“ V okolních obcích ženy zacházely především do hospod, kde na ně čekali muži, dále pouze do oněch stavení, o nichž se vědělo, že jsou zde každoročně očekávány. Několik let zvládaly i třetí den, to když si je místní spolky a sdružení zvaly na různé výroční schůze jako oživení programu.

Ke skleničce grogu patří vtípkování (Svatá Maří).
Foto D. Havlík 2009.

V roce 2010 ženy poprvé obcházely jen Zdíkovec. Důvodem rozhodnutí omezit obchůzku byla skutečnost, že pro samý spěch si nikdy pořádně nestihly „*užít místní*“. Trasa obchůzky zůstává víceméně stejná – začíná v dolní části vsi, poté směřuje do místní hospody „*V garáži*“, situované uprostřed.²⁴ Tam již na lucky čekají muži, hlavně ti mladší, kteří se jich neobávají.²⁵

Bílé lucky mají ve Zdíkovci jinou roli než ve Svaté Maří. „*Zrovna jsme si říkaly, že si musíme taky pořídít ty perutě, abychom mohly něco doma ometat, to nějak zanedbáváme, my se soustředíme na ty chlapy.*“ Ženy ve Zdíkovci se lucek bát nemusí – doma nic nerozhazují, nevysypou, nepřevrací, středem jejich zájmu jsou pouze muži. Každá lucka má jinou věc – nůžky, kartáč, hřeben, břitvu, kyblík s hmotou na holení, voňavku. Jedna používá „*elixír mládí*“ – dětský balónek naplněný ledovou vodou, kterou stříká mužům za krk, jiná nese *šlajer*, jakýsi přehoz používaný u kadeřníka, to prý proto, aby se páni při holení a česání neumazali. Některé nástroje ženy časem obměňují. Dříve se nosily barevné spreje na vlasy, ty se však již nepoužívají, jelikož ne každý muž by byl s tak barevnou vizáží spokojen. V posledních letech také rozdávají „*razítko sv. Lucie*“. Vzniklo z potřeby vystavit mužům fakturu poté, co jim jeden rok „*zle potrhaly oblečky*“. Leckde je ještě o masopustu vidět razítko na dlaždici v kuchyni, mnohde si ho šetří až do další obchůzky. Lucky rozdávají také vánoční přání, myslí se i na nejmenší děti, pro něž jsou přichystány čokoládové bonbony.

Lucky během obchůzky: „*K těm ještě zajdem!*“ (Svatá Maří).
Foto D. Havlík 2009.

Také masky se ve Zdíkovci oproti svatomařským liší. Ženy zde oblékají dlouhé košile ušité z prostěradel a zdobené ústřížky záclonoviny. „*Dřív se to šilo ze starých prostěradel, ale ty už dneska nejsou, tak jsme si taky jednou z těch vybraných peněz koupily pár prostěradel a nechaly si ušít všechny stejné košile.*“ Na hlavách lucky nosí závoj s korunkou. Ta je zdobená fosforeskujícími hvězdičkami, několik posledních let nově také „svítícími hvězdami“. ²⁶ Tyto inovace informantka nepokládá za nijak radikální, výsledek se prý neliší od oděvu, jaký oblékala její matka. Ve Zdíkovci prý lucky nosily vždycky

Lucky si „brousí metličky“ na fotografa (Svatá Maří).
Foto D. Havlík 2009.

závoj a korunku. Jak jsme výše uvedly, na rozdíl od Svaté Maří zde nenosí metličky, neuklízí ve světnici a netropí nepořádek v okolí domu.

Černá lucie má černý oděv, na hlavě černou korunku, v ruce kasičku. Lidé do ní dávají peníze, které ženy posléze využijí k různým příležitostem, např. na oslavu Dětského dne, opravu místní kapličky, adventní koncerty, podporu hasičů apod. Zdíkovecká černá lucka nemá růženec jako svatomařská, nebylo tak tomu prý ani v minulosti. Vždy chodila v pozadí a modlila se. Dnes dělá totéž, vybírají se však peníze, což prý se dříve nedělalo. Poté, co lucky zazvoní u domu, zpívají:

*My k vám dneska přivádíme svatou Lucii,
co ona zkusit musela, to snad každý ví.
Nechtěla si krále vzít, raději zvolila zemřít,
než by svého Krista Pána měla by zapřít.*

*Hospodáři s hospodyní, my vás prosíme,
dovolte nám hospodařit ve vašem domě.
Cukroví vám napečeme, celý byt vygruntujem
a ještě vás, milej pane, vyfešákujem.* ²⁷

Za zpěvu lucky vchází do domu, nejprve bílé, poté černá. Muže usadí na židli, jedna ho zakryje šlajerem, druhá namydlí, třetí vetře pěnu do vlasů. Muž za prokázané služby zaplatí černé lucci do kasičky příslušný obnos. Následuje přípitek, je podáno občerstvení. Lucky poděkují, zazpívají třetí sloku písně a odcházejí:

*My vám všechny děkujeme za tu zdvořilost,
co vy jste nám prokázali, máme na tom dost.
My vám všechny děkujem, štěstí zdraví vám přejem
a za rok ve vašem domě zase se sejdem.* ²⁸

Někde jsou již lucky očekávány s netrpělivostí (zejména starší generací), jsou však také domácnosti, kde jim neotevrou. Vdovám chodí lucky zazpívat alespoň pod okno. Trasa obchůzky začíná v dolním Zdíkovci a končí, alespoň v roce 2010 tomu tak bylo poprvé, u poslední chalupy v horní části obce. ²⁹ Lucky posedí, povesejí se a odcházejí domů.

Zálesí³⁰

V současné době chodí lucky v Zálesí po delší přestávce. ³¹ Co se předválečného období týče, pamětnice uvádí léta 1935–1937 (žena, nar. 1921). Od této doby

lucky chodily pravidelně každý rok, avšak pouze po Zálesí (zde byl větší počet obyvatel). Strojily se za ně pouze mladé dívky, jichž byl tehdy dostatek. Nelze určit, kdy přestaly chodit, neboť přesný rok si nikdo nepamatuje.

Poprvé byla tradice obnovena v osmdesátých letech, kdy zde opět vzrostl počet dívek a žen. Lucky vycházely na obchůzku při setmění, nosily s sebou úklidové prostředky (koště, hadry, vědro), ale také holící potřeby pro muže – dřevěnou břitvu, mýdlo (později pěnu na holení) a voňavky. Obchůzka probíhala po všech domech, kde se nacházeli muži. V domech lucky prováděly úklid, myly mužům hlavy a dřevěnou břitvou je holily. V průběhu obchůzky dostávaly v domech něco na zub (uzené maso, koblihy), ale také na zahřátí. Obchůzka byla organizována vždy tak, aby skončila v hospodě. Zde se všichni pobavili, za lucky platil buď sám šenkýř, nebo přítomní hosté. Za doprovodu akordeonu se zpívalo do pozdních hodin. Fotografie se bohužel nedochovaly, v době, kdy lucky chodily, nebyly amatérské fotoaparáty na takové úrovni, aby se snímky mohly pořizovat i v noci. Vybrané peníze byly použity na organizaci akcí, které zabezpečoval tehdejší Svaz žen (na mikulášskou nadílku apod.).

Podruhé byla tradice obnovena v roce 2008 členkami Sboru dobrovolných hasičů. „*Začaly jsme chodit před třemi roky s tím, že bude sranda a drobet se odreagujeme. Soustředíme se na pány a hrozně je zmasakrujem. Minulý rok jsme nemohly, protože jsme se nesešly, měly jsme*

tu mysliveckou zábavu. Kdo chodil dřívě a jak to měly, to opravdu nevím, my jsme jen slyšely z vyprávění, co to bylo za srandu, tak jsme to chtěly také zkusit. Letos, jestli to vyjde, tak půjdeme určitě a za peníze, které vyberem, půjdeme s děvčaty zas na nějakou dobrou večeři.“ (Tyto i všechny následující informace stran Zálesí poskytla stejná informantka, jedna z místních lucek, která nesdělila datum narození.)

Podobu masek i jejich chování si zdejší lucky vytvořily podle vyprávění pamětníků. Chodí dvanáct bílých a jedna černá, a to děvčata ve věkovém rozmezí zhruba 20–35 let. Text a melodii písně, kterou zpívají, získaly od jedné z lucek ze Zdíkovce. Také oděv si zhotovily podle vyprávění pamětníků. Bílé lucky schovávají obličej pod závojem, na hlavu si kladou korunku. Nosí rýži, ovesné vločky, voňavky, pěnu na holení, nebo vyrábějí pěnu vlastní ze směsí mouky, oleje, koření apod. Soustřeďují se zejména na muže. Černá lucka má za úkol dohlédnout na ostatní – na její povel se musí skončit s úklidem a zlobením mužů. Má kasičku, do níž od mužů vybírá za kosmetické úpravy a „*zlikvidování*“.

Lucky vycházejí kolem páté hodiny večer. Chodí, kam je napadne, největší záľusk mají na hospody, protože „*tam je nejvíc chlapů*“. Zaklepou na okno, nebo na dveře a vcházejí do domu. Zpívají přitom písničku o sv. Lucii, „poklidí“ a řádně potrápí mužské. Poděkují, připijí *štamprlátkem* na zdraví, dozpívají písničku a pokračují v obchůzce.

Po vstupu do domu lucky malují paní domácí rtěnkou srdíčko na tvář (Svatá Maří). Foto D. Havlík 2009.

Společné foto při občerstvení (Svatá Maří). Foto D. Havlík 2009.

Lokality s obchůzkami zaniklými v osmdesátých letech 20. století

Zaniklé podoby lucijských obchůzek lze v současné době rekonstruovat pomocí pamětníků, kronikářských záznamů či zpráv v odborné literatuře.

V **Javorníku**³² (okr. Prachatice) lze obchůzky vysledovat do doby před druhou světovou válkou. Lucky zde chodily naposledy v roce 1985 (žena, nar. 1961, ostatní údaje o luckách v Javorníku poskytla tatáž informantka). Ještě koncem šedesátých let se v okolí Javorníku chodilo i „po chalupách“, jak se zde říká odlehlejšími samotám. Termín obchůzky se volil podle hasičské schůze, která byla naplánována na sobotu před 12. prosincem. Počet luckek byl proměnlivý, od šesti do dvanácti. V poválečném vývoji obce sehrála důležitou roli místní dětská ozdravovna, kde byly uskladněny kostýmy (dostatek materiálu poskytovala zdejší prostěradla) a odkud ženy vyrážely na svoji pout'. Z ozdravovny je vozil řidič „dvanáctetroukou“ do Rohanova, Úbislavi, Benešovy Hory a Bošic. Nevynechaly se ani tamní hospody, kde byly lucky očekávány muži. Během svých čtvrt hodinových zastavení nepily, obchůzku zakončily až v javornické hospodě, a to společně se schůzujícími hasiči.

Maska bílé lucky se sestávala ze sukně a haleny, hlavu zakrýval šátek s krajkou, obličej rouška vyrobená ze záclonoviny. Nosily se metličky, husí perutě a ze stromů vyrobené *kvedlačky*. Nechyběla štětka na holení, dřevěná skládací břitva, žejdlík s mýdlem, později voňavka, sprej a pěna na holení. Černá lucka obstarávala kasičku a zvoneček, jímž ukončovala začátek a konec obchůzky. Do kasičky házeli peníze pouze muži. Ženy za ně o Vánocích pořizovaly besídku pro děti z ozdravovny. Po jejím zrušení roku 2000 se sice pokusily obchůzku obnovit, tento pokus však v důsledku nezájmu místních po dvou letech selhal. „*Mladý lidí schází, chalupy jsou prázdný, jenom sem dojíždí, a ti, co přijedou, i když byli třeba původně vodtaď, tak už se do toho nezapojují, nejsou tu mladý lidi, jen troj, jinak samí důchodci.*“

V **Přečině**³³ (okr. Prachatice) se lucky udržely až do sedmdesátých let (žena, nar. 1946). Chodily bez rozdílu věku v počtu tří až čtyř. Po roce 1945 již mezi nimi chyběla černá. Masky si vyráběly z bílých prostěradel, hlavu zakrývaly šátkem. Metlička či husí brk se nepoužívaly, zato nesměly chybět různé krémy, včetně krému na boty. Chodilo se „po chalupách“, kde byly ženy očekávány. Zabývaly se jak „úklidem“ domácnosti, tak „údržbou“ mužů.

O obchůzce ve **Strašíně**³⁴ (okr. Klatovy) se zmiňuje V. Frolec (1988: 103–104). V popise uvádí černou Lucii v černém oděvu s modlitební knihou. Bílé lucie v počtu šesti až osmi prý měly přes hlavu přetažený hustý závoj na způsob škrabošky, jedna nesla váleček na těsto, jiná koště, štětku na holení a velkou dřevěnou břitvu. Při zpěvu písně černá lucie mlčela, při druhé sloce uprostřed místnosti poklekla a četla si v modlitební knížce:

*My k vám všechny přicházíme
s svatou Lucií,
co ona zkusit musela,
to snad každý ví.
Nechtěla si krále vzít,
raději zvolila umřít,
než by víru Krista Pána
měla zapřít.*

*Paní mámo a pantáto,
my vás prosíme,
nechte nás tu poklidit
ve vašem domě.
Až tu práci skončíme,
pak zas odejdeme,
nádob svých poklidíme,
v pořádku z vašeho domu odejdeme.*

Po doznění písně se ženy daly do úklidu a holení mužů. Za odchodu zpívaly:

*My vám všechny děkujeme
za tu zdvořilost,
co jste nám prokázali,
máme na tom dost.
My vám všechny děkujem,
štěstí, zdraví vinšujem,
v nebeském království
všichni se sejdem.*³⁵

O luckách na Sušicku informuje Vladimír Horpeniak, který v publikacích *Stará Šumava ve zvycích adventu a Vánoc* a *Vánoce na Šumavě* čerpal ze zápisků Josefa Hozmana, řídícího učitele v Hrádku u Sušice (Horpeniak 1991: 5–6, Horpeniak 2007: 22–24). Obchůzky prý byly zaznamenány v první polovině 20. století v celém pásu šumavského podhůří – v Čermné, Nezamyslicích, Žihob-

cích, Chmelné (okr. Klatovy) a Tejmlově (okr. Prachatice). Chodila zde bíle oblečená děvčata, věnečky na hlavě, dlouhý závoj. Jedna z nich, oblečená černě, měla na hlavě korunku. Za zpěvu písně *My k Vám přicházíme se svatou Lucií* poklekla, jiná jí srazila korunku. Poté se lucky rozběhly, přemístily hrnce na plotně, nahlédly do trouby, rozhodily peřiny, rozsypaly popel, přehodily boty, mužským pomydly tváře bramborem atd. V Chmelné zpívaly: *Chleba nechcem bráti, nakrmila nás máti, rač krejčárky neb dukáty hľadte nám dáti* (Horpeniak 2007: 22–24).

V **Šumavských Hořticích**³⁶ a nedalekém **Buku** (okr. Prachatice) lucky chodívaly ještě před druhou světovou válkou. Byly celé v bílém, muže mazaly popelem nebo sazemi. Při obchůzce rovněž zpívaly (žena, původem ze Štítkova).

Lucky ve **Vacově**³⁷ (okr. Prachatice) chodívaly až do osmdesátých let 20. století (muž, nar. 1943). Po válce ještě navštěvovaly domy, později spíše hospody, obcházely i okolní vesnice. Do stavení vcházely potichu, zazpívaly písničku, poklidily domácnost a muže pomazaly bramborovou kaší. Peníze zde nikdy nevybíraly, v hospodě jim muži platili pití a zábavu.

V kronice obce **Žár**³⁸ (okr. Prachatice), sepsané roku 1935 místním rodákem, farářem Františkem Špalkem, nalézáme popis obchůzky Lucií doplněný i půvabnou kresbou. Obchůzka prý měla motivovat k pracovitosti, pílí, čistotě a zbožnosti. Bílé lucky (podle kresby nebyly maskované, ale měly slavnostní oděv světlých barev, na hlavě čepce) nesly metlu, štětku, košíček s cukrovím a dřevěnou břitvu, jedna opatrovala hadrové dítě. Černá

Společná fotografie lukek s hospodyní během obchůzky (Zdíkovec). Foto I. Caisová 2009.

byla oděna do černého pláštíku, na hlavě kvadrátek. Po vstupu do místnosti začaly zpívat:

*My k vám všichni přicházíme svatou Lucií.
Co ona zkusit musela, to snad každý ví.
Nechtěla si krále vzít, zvolila raděj umřít,
nežli svého Krista Pána měla by zapřít.³⁹*

Před druhou slokou lucky postoupily doprostřed místnosti, černá se posadila na židli, otevřela modlitební knížku a tiše se modlila:

*Hospodáři s hospodyní, my vás prosíme,
dovolte nám pracovat ve vašem domě.
Na rok vám poklidíme, až svou práci skončíme,
potom zase s Pánem Bohem pryč odejdeme.⁴⁰*

Kromě obvyklých úkonů, jež se shodovaly s předcházejícími zápisy, se ve Špalkově popisu objevuje figurína dítěte. Jedna z lucek napodobuje jeho pláč, zároveň ho konejší. Poté, co se „kněžíček“ (černá lucka) přestává modlit, vykropí světnici a napomene všechny v domě. Peněžité dary vybrané do pokladničky jsou odváděny ve prospěch kostela. Lucky se loučí další slokou:

*My vám všechny děkujeme za tu zdvořilost,
kterou jste nám prokázali, máme na tom dost.
My vám všechny děkujem, štěstí zdraví vám přejem,
jednou v nebeském království, ať se všichni sejdem.⁴¹*

Charakteristika obchůzek

Porovnáním všech zpráv o obchůzkách ve sledované oblasti, jež se nám podařilo nashromáždit, lze pro Pošumaví vyvodit následující závěry: Oslava svátku sv. Lucie má zde charakter obchůzky, jejíž doprovodnou součástí je píseň o sv. Lucii. Zatímco autoři starších studií z první poloviny 20. století zdůrazňovali výchovnou funkci rituálu (uskutečňuje se proto, aby se lid učil pořádku a zbožnosti), dnešní aktérky zdůvodňují své jednáním „starobylostí“ zvyku, který provozovaly již jejich prababičky. Aktérkami jsou děvčata nebo mladé ženy dodržující určitý počet postav – od tří do třinácti včetně černé. Bílé lucky mají stálé rekvizity – bílé nosí hadr, kartáč, metlu, košíček s cukrovím, štětku na bílení, měchačku, břitvu, černá („kněžíček“) má růženec, knihu, kropáč nebo kropenku, talárek, kvadrátek a kasičku. Bílé postavy mají obličej buď zahalený závojem, nebo zabílený moukou, černá

buď odkrytý, nebo pomoučený. Bílé lucky předvádějí úkony v souladu se svými rekvizitami – uklízejí, drhnou podlahu, bílí, ometají, zkouší a obdarovávají děti apod., zatímco černá se modlí, předčítá z knih, napomíná ke zbožnosti, vykrápí místnost. Všudypřítomný je moment změněného chování vůči mužům (vyhánění bitím, holením apod.), jakož i prvek chaosu a inverze (rozhazování peřin, rozfoukání peří, rozsypání mouky nebo dříví, přemístění různých předmětů apod.). Jednání postav mělo ještě počátkem minulého století celkem srozumitelný charakter, převládala v něm demonstrace čistoty, cudnosti, zbožnosti a milosrdenství. Postava kněze, který se modlí nebo předčítá z knih, zatímco ženy či dívky předvádějí podobenství o správném chování a počínání v adventním období, má zřejmě původ ve scénických výstupech spojených s ukončením přástek, nebo může být ohlasem působení jistého misionáře. Bohužel zde nemůžeme předložit žádný přímý důkaz, nicméně vezmeme-li v úvahu charakter rituálu, jenž se formoval v období konce přástek, a snahu misionářů umravnit jejich průběh, zdá se být existence postavy kněze, potažmo černé lucie jako hlavního aktéra celé obchůzky, logická a jasně čitelná. To je důvod, který nás přivedl k hypotéze o možném vlivu jezuitů, konkrétně pak přímo Vojtěcha Chanovského, na podobu této obchůzky.

Vojtěch Chanovský (1581–1643)

Jezuitský řád sehrál v rekatolizaci jižních Čech významnou roli (Kalista: 18). První jezuitská kolej vznikla v Českém Krumlově (1588), o deset let později v Jindřichově Hradci, v roce 1636 v Březnici. V roce 1620 se představeným českokrumlovské koleje stal páter Vojtěch Chanovský. Poté, co se dostal do sporu s českokrumlovskou vrchností,⁴² byl po třech letech z funkce sesazen a určen pro misionářskou činnost, v níž setrval až do své smrti. Působil zejména v rodných jihozápadních Čechách,⁴³ a to jako člen tzv. reformační komise (1628), zejména však jako potulný misionář. V rodném Pošumaví se tedy pohyboval ve značně neklidných dobách. Co nás přimělo k myšlence hledat spojitost mezi působením tohoto duchovního a podobou zdejších lucijských obchůzek?

Chanovského rekatolizace spočívala v osobním kontaktu. Aby zaujal co nejširší vrstvy, využíval celé škály teatrálních metod – inscenoval hry s náboženskými motivy, vedl dialogy s věřícími.⁴⁴ Specifických účinných metod používal zejména při svém působení na děti.⁴⁵

Byly to právě přástky, kde se svérázný misionář často objevoval a na nichž zanechal svou stopu. Čeněk Zíbrt se ve své známé studii o přástkách opírá o Jana Tannera.⁴⁶ Přiznává-li Tanner Chanovskému významný vliv na podobu přástek, proč by se jeho působení v Pošumaví nemohlo otisknout právě ve specifické podobě občůžky žen s pobožnou písní procesního charakteru odehrávajícího se koncem první části přástek, tedy v předvečer svátku sv. Lucie? Pokud bylo podle Tannera napravení „hampejsu nešlechtnosti“ skutečně Chanovského cílem, proč by k tomu nemohl využít, a to zcela v souladu se svým stylem, při šíření zbožnosti také scénického představení o sv. Lucii, k jehož předvedení pak využil žen a dívek, jež se přástek účastnily?

Dříve, nežli uzavřeme tuto subkapitolu týkající se naší domněnky o Chanovského vlivu na podobu lucijských občůžek, uvedme další popis jeho praktik.⁴⁷

Zrekapitulujeme-li místa, z nichž jsme získali buď písemné záznamy, či osobní vzpomínky: Českobudějovicko, Soběslavsko, Tábořsko, Kostelec u Volříka (dnes Kostelec nad Vltavou), Kučeř (Kostelec nad Vltavou), Sepekov (Milevsko), Šumavské Hoštice, Buk, Svatá Maří, Žár u Vacova, Vacov, Přečín, Vrbice, Zálesí, Javorník, Strašín, Žihobce, Nezamyslice, Chmelná, Čermná, Zdíkovec, nalézáme se v oblasti nejintenzivnějšího působení svérázného misionáře.

Ponižování mužů

Při analýze současného stavu lucijských občůžek nelze přehlédnout holení či jiné trápení mužů ženami. Nalézáme ho i v dalších ženských činnostech spojených s konečným zpracováním lnu a konopí (přástky) nebo v přechodových rituálech (křtiny). Počátkem 20. století je v Pošumaví v období přástek zaznamenáno spoutávání mužů, mytí hlavy a holení.⁴⁸ Byvali jím trýznění zejména mladíci. Na Prachaticku bylo holení zaznamenáno rovněž jako zvyk prováděný při křtinách.⁴⁹

Symbolická nadvláda žen nad muži se tak objevuje v celé oblasti nejen ve spojitosti s občůžkou lucek. Jejich projevy můžeme sledovat během rituálů odehrávajících se v hraničních situacích hospodářského roku nebo lidského života, kdy „*chování a symbolika jsou na okamžik zproštěny norem a hodnot*“ (Turner 2004: 159). V případě lucijských občůžek můžeme liminární jev popisovaný Turnerem klasifikovat jako rituál převrácení statusu.⁵⁰ Tato liminaritu nacházíme podle Turnera často právě v kalendářních a cyklických kolektivních rituálech svědčících o přechodu od nedostatku k hojnosti anebo naopak.⁵¹ Jejich součástí je i vystřídání mužských a ženských rolí. Také ony se vážou k momentu kalendářní změny (Turner 2004: 161). Jedním z oněch momentů je i období okolo svátku sv. Lucie – období slunovratu, posvátná doba dvacíti nocí, kdy vrcholí magické období, v němž lze ovliv-

Takhle ve Zdíkovci „pečují“ o hospodáře (Zdíkovec). Foto I. Caisová 2009.

ňovat budoucnost. Mužská síla svou přítomností narušuje výhradně ženské záležitosti (zpracování lnu a konopí, porod a šestinedělí). Symbolickým ponižením je tato síla uvedena na pravou míru, neboť „*získat moc od silné bytosti znamená oslabit ji*“ (Turner 2004: 172).

„Příteli svému přítelem buď a darem mu oplácej dar“
(Edda 1962: 42)

Při porovnání obchůzek v různých lokalitách můžeme pozorovat, že návštěva lukek v domě neznamená pouze požehnání do nadcházejícího roku. Ženy shodně popisují, že obvykle navštěvují místa, kde jsou očekávány nebo kde je jejich přítomnost vítána. Ti, kdo jim neotevřou, jsou hodnoceni záporně. Naopak tam, kde jsou lucky vítány, se rozvíjí celá škála mezilidských vztahů. Jde ve své podstatě o upevňování sousedských vztahů, které je symbolicky stvrzováno společně sdílenou zkušeností. Patří sem především dar, ať již v naturální, či peněžní formě. Během obchůzky jsou ženy v každém domě počastovány přípitkem, v mnoha domácnostech je pro ně přichystáno pohoštění. Obchůzka se odehrává podle následujícího scénáře: Během zpěvu první části písně lucky zahájí činnost (úklid domu a holení mužů), následuje přípitek, případně malé pohoštění, zazní druhá část písně, na rozloučenou se pak hospodáři poděkuje za pohostinnost.

Přípitek utvrzuje vztah mezi domácím a hostem. Odmítnutí je společensky nepřipustné, mohlo by být považováno za porušení pravidla, tudíž jistou odcizenost. Stejně jako je slušností nabízené zkonsumovat, opak znamená daru si nevážit. Přípitek také symbolizuje požehnání do nového roku. Lucky si s hostiteli připíjejí na zdraví a opětné shledání. Tam, kde se zdrží u prostřené tabule, bývá veselo. Vypráví se veselé příhody, vtip střídá vtip, celé posezení se nese v žertovné a veselé náladě.

Pokud lucky během obchůzky dostanou peníze, většinou jimi podpoří dětské akce (Zdíkovec, Javorník). Dostanou-li výslužku – lahve s různými dobrotami, pozvou své hostitele do hospody k posezení s doprovodem akordeonu. Vybírání peněz nebo naturálií zde má pouze symbolický charakter, prostředky se buď okamžitě, nebo v nejbližší době opět vrací vesnické komunitě, není tedy

připustné, aby se používaly k osobním účelům. Buď se za ně koupí dárky pro děti, nebo pivo pro celé osazenstvo v hospodě. Užitek z těchto darů opět patří všem. Zavítá-li na obchůzku cizí návštěvník (turista, fotograf, etnograf, televizní štáb apod.), je samozřejmě pohoštěn v každém domě, který lucky navštíví, nemine ho ani rituální přípitek vytvářející závazné pouto mezi cizími a domácími. Přibudou-li do obce nově přistěhovalí, zkusí jim lucky metličkou zaklepat na okno. Otevřou-li, otevřou se jim do budoucna i dveře ostatních sousedů.

Závěr

Lucijské obchůzky v Pošumaví byly dosud spíše přehlíženým fenoménem, jemuž nebyl věnován systematický odborný výzkum.⁵² Tato studie by měla znamenat první krok směrem k důkladnému zmapování jejich podob v této oblasti. Ve všech výše popsanych podobách obchůzky a jejich proměnách v průběhu stopadesáti let jsme mohli sledovat, kterak jejich náboženský aspekt ustupuje do pozadí a jak v nich přetrvávají výrazně zábavné prvky. Symbolické ponižování mužů, poklizení, případně kombinace obojího jsou dnes spojeny především s veselým popíjením. Obchůzka tu přejímá spíše sociální roli – podílí se na tvorbě společenských a mezilidských vztahů v daných obcích a jejich okolí. Na dotaz po jejím účelu jsme dostávaly vesměs stejné odpovědi: „*Dělalo se to vždycky, protože je to sranda, už naše babičky chodily, nejde prostě nejt*“. Naopak tam, kde již tradice utichla, jsme slyšely: „*Nejsou mladý lidi, není tu, kdo by tradici od nás převzal, mladý se odstěhovali*.“

Spolu se snahou porozumět místní podobě obchůzky zároveň vyvstává potřeba hlubšího studia zdejšího působení jezuitů, jmenovitě Vojtěcha Chanovského. Je nezbytné pokračovat v započaté terénní práci, dokud zde žijí pamětníci a aktérky současných lucijských obchůzek. Dnes zde lucky chodí zřejmě v posledních třech obcích. Můžeme pozorovat poměrně nedotčenou tradici přenášenou generačně, která je zároveň nezanedbatelnou součástí socializace. Začíná již u nejmenších dětí s jejich první klapačkou: Hrdě se nesou vesnicí a odklapávají další léta, v nichž – jak lze jen doufat – lucky a ostatní tradice v těchto lokalitách nezaniknou.

POZNÁMKY:

1. V širším evropském kontextu se různými podobami obchůzek o svátku sv. Lucie zabývaly Eva Večerková a Věra Frolcová (2008).
2. Pro sledovanou oblast jsme zvolili tento název v národopisné literatuře běžně označující podhůří spíše jižní části Šumavy, jež se táhne zhruba od Sušice po Vimperk. Dnes spadá do třech okresů – klatovského, strakonického a prachatického.
3. Tuto část šumavského podhůří výrazně ovlivnily dva faktory – zpracování lnu a rozvinutá sklářská výroba. Pěstování a zpracování lnu se odráží ve specifickém místním rituálu, jímž je konopická – symbolická svatba Konopičáka a Konopičky s hořící pazdernou jako vyvrcholením obřadu. Sv. Lucie zde byla nejen patronkou přádel, ale i sklářů a všech prací spojených s výrobou skla.
4. Z mnoha lokalit Bavorského lesa jsou známy obchůzky tajemných bytostí s pestrými paletou jmen: Rauhwuggerl, Oserhexen, Treifin, bludige Dammerl, Lucia, Hoberngoas, Drud aj. Vzhledem k jejich varovným vyvoláváním „*Heit ist Rauhacht! De wuide Jagd geit am Himme um, drum bleibts drin in engana Stubn!*“ lze usuzovat na spojení s představami tzv. divoké jízdy („as“ 2010: 22).
5. V dalším textu budeme používat tohoto pojmenování vžitého ve sledovaných lokalitách.
6. Ve svých Německých pověstech se bohyně Holle podrobně věnoval Jakob Grimm (1993: 29–31).
7. Na obtíže spojené s výkladem rituálů týkajících se svátků světců upozornil Václav Frolec (Frolec 1988: 25). Po celé období tzv. Raunächte (Losnächte) obcházely krajem maskované postavy s nezbytnými atributy – metlami, zvony, hořícími předměty apod. Ve snaze zajistit si v příštím roce prosperitu bylo nutné udobřit si jak staré duchy, tak světce. „*V zásadě víme, že magie v pozdně středověké Evropě představovala směsici rozmanitých vlivů pocházejících na jedné straně z řecko-římské antické kultury, na straně druhé potom z raně germánské a keltské kultury. Jakmile se tradiční struktury rozpadly, lidé se kvůli svým religiózním potřebám přirozeně obrátili ke křesťanství*“ (Kieckhefer 2005: 63).
8. Obchůzka intimního charakteru, odehrávající se v noční tmě, jejímiž aktérkami jsou výhradně ženy, to jsou faktory, které z ní nečiní podivnou přitažlivou pro oči diváků, ba dokonce omezují účast výzkumníka. Terénní výzkum probíhající v letech 2007–2011 byl založen na zúčastněném pozorování, později provedených polostrukturovaných rozhovorech, studiu archivních a muzejních materiálů, jakož i soukromých fondů, v neposlední řadě na dotazníkovém šetření. Na přání informantů byla zachována jejich anonymita. Během výzkumu byly pořízeny videozáznamy a bohatá fotodokumentace. Ta je v současné době vlastnictvím Šárky Ladýřové, která se v roce 2010 zúčastnila obchůzky i jako jedna z lukek.
9. V sedmdesátých a osmdesátých letech byly obchůzky zaznamenány ve Vacově, v Přechíně (okr. Prachatice) a ve Strašíně (okr. Klatovy), počátkem devadesátých let v Javorníku (okr. Prachatice) a Tejmlově (okr. Klatovy). Před druhou světovou válkou se zvyk udržoval v obcích Šumavské Hoštice, Buk, Vrbice, Žár u Vacova (okr. Prachatice), v Žihobcích, v Nezamyslicích, ve Chmelné a v Čermné (okr. Klatovy). V roce 1912 byly obchůzky zaznamenány v Hracholuskách, Protivci (okr. Prachatice) a v Malém Boru (okr. Klatovy), dále v obcích v okolí Kašperských Hor.
10. Racek 1894, Kotrba 1911, Rozum 1907, 1912.
11. Varianta s podobným scénářem, ale bez písně, je zaznamenána v oblastech Milevska a Českobudějovicka (Racek 1894: 230–232).
12. Místa, kde se nám dodnes zachovala silná tradice, totiž nápadně korespondují s rodovými majetky Chanovských z Dlouhé Vsi, anebo se sídlí šlechtici, jejichž příslušníci byli spolu s Chanovským členy tzv. reformační komise.
13. Obec leží cca 4 km východním směrem od města Vimperk (okr. Prachatice). Jméno získala od názvu kostela zasvěceného sv. Maří Magdaléně. Ačkoliv první písemná zpráva pochází z roku 1352, vznik obce zřejmě souvisí s první vlnou vnitřní kolonizace, která tuto oblast zasáhla ve 12. století. Za druhé světové války probíhala mezi Svatou Maří a Trhoniem hranice Sudet. V současné době spadá pod obec přilehlé vsi Štítkov, Smrčná, Trhonín, Vicemila a Brda. Dohromady zde žije přes 500 obyvatel. V obci funguje mateřská škola, po krátké přestávce byla v roce 1991 obnovena základní škola – jednotřídka pro první stupeň. Obec leží mimo železniční trať. V pracovní dny tudy vede několik autobusových linek. Je zde hostinec, dva obchody s potravinami, fotbalové, hasičské a lesní hřiště, dále koupaliště. Na Mářském vrchu (900 n. m.) byla roku 1931 zbudována rozhledna. Většina obyvatel zde žije trvale, zbytek tvoří chalupáři. Kromě lucijských obchůzek se v obci udržuje masopust, velikonoční hrkání, stavění máje, pout' na sv. Maří Magdalénu, konopická a mikulášská obchůzka (Starý 2002: 51–73).
14. Sehnat jiné materiály než vyprávění účastnic a pamětníků nebylo snadné. Lucky se před objektiv kamery dostaly jen zřídka, neboť fotoaparát s bleskem nebyl na šumavském venkově až do osmdesátých let 20. století běžnou výbavou domácnosti. Relevantní obrazový materiál nalézáme mezi informanty až v posledním desetiletí. V roce 2000 zde proběhla dokumentace zvyků Českou televizí, která sem přijela na pozvání místostarosty natočit masopustní obchůzku do cyklu pořadu *Náš venkov*. Poté byla natočena i konopická a lucijské obchůzky. Vše je zachyceno v dokumentárním filmu *Maří svatá i nesvatá*. Záběry z lucijských obchůzek byly použity také v dokumentárním filmu Petra Adlera *Masky, démoni, šaškové* z roku 2002. V roce 2007 přijel natočit lucijské obchůzky v rámci grantu MK ČR tým regionálního odborného pracoviště pro lidovou kulturu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Záběry použila Česká televize v pořadu režiséra Zdeňka Flídra *Koleda, koleda*, jejíž veřejné premiéry se uskutečnily 6. 12. 2007 v Kašperských Horách a 8. 12. v Táboře. Česká televize pořad uvedla 25. 12. 2007. Diváci zde zároveň mohli porovnat „terén“ se scénickým zpracováním dětského folklorního souboru Prácheňáček v choreografii Sylvie Němejcové a v režii Jaroslava Bašty. V témže roce provedl první důkladnou dokumentaci obchůzek fotograf Dan Havlík. Totéž zopakoval v letech 2009 a 2010.
15. V roce 2008 obec čítala 78 domů a 260 obyvatel starších patnácti let. Luckám otevřeli v jedenatřiceti domech (zhruba ve čtvrtině z celkového počtu). Jednalo se převážně o domácnosti, v nichž bydlely přímo lucky, nebo jejich příbuzní.
16. Zaznamenal 12. 12. 2010 ve Svaté Maří Martin Kosa. Š. Ladýřová zde zaznamenala 12. 12. 2009 následující textovou verzi: *My k vám všechny přicházíme svatou Lucií, co ona zkouší musela, to snad každý ví. Nechtěla si krále vzít, raději zvolila zemřít, ale svého Krista pána nechtěla zapřít. – Paní mámo a pantáto, my vás prosíme, po-volte nám uklidit v tom vašem domě. Až tu práci skončíme, na rok se rozejdeme, a potom z vašeho domu pryč odejdeme.*
17. Zapsal 12. 12. 2010 ve Svaté Maří M. Kosa, Š. Ladýřová zde zaznamenala 12. 12. 2009 následující textovou verzi: *My vám všechny*

- děkujeme za tu zdvořilost, co vy jste nám prokázali, máme na tom dost. My vám všechny děkujem, štěstí, zdraví vinšujem, po smrti v nebeském ráji všichni se sejdeme.*
18. Podle výpovědi ženy (nar. 1948).
 19. Vlněný černý šátek rozměrů 120 x 120 cm je v rozích vyšit pestrým květinovým vzorem a lemován černými trásnými. Informantka ho zdědila po prababičce. Majitelkou je chápán jako nedílná součást masky.
 20. Informantka prý dříve nosila pravý, poté si vyrobila jeho atrapu z koření, aby se nikdo neurazil, že je růženec znesvěcován.
 21. Žena (nar. 1948) představovala černou lucii dvacet let. Po roce 2008 ji vystřídaly dvě následovnice.
 22. Zdíkovec spadá pod obec Zdíkov (okr. Prachatice). Leží od ní cca 2 km na západ ve směru na Kašperské Hory. Trvale zde žije 139 obyvatel. Farní kostel ze 14. století je zasvěcen sv. Petru a Pavlovi. Do konce šedesátých let minulého století byla v obci mateřská škola a jednotřídky prvního stupně základní školy. Do devadesátých let zde sídlil Dřevopodnik. Obcí projíždí několik autobusových linek. Kromě lucijské obchůzky se zde udržuje masopust, velikonoční hrkání a stavění máje. V posledních letech bylo obnoveno lesní divadlo v přírodě. Tradici starou již čtyřicet let je také každoroční Dětský den (srov. heslo Zdíkovec ve Wikipedii).
 23. Zmínku o luciích ve Zdíkovci najdeme v publikaci etnologa Václava Frolce (1988: 103–104). Zdejší lucky jsou také zachyceny na CD *Šumava bez hranic – lidové zvyky* z roku 2002 a v pořadu České televize *Koleda, koleda*, kde jsou použity záběry z dokumentace provedené Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích v roce 2007. Regionální odborné pracoviště pro lidovou kulturu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích dokumentovalo tuto obchůzku také v roce 2010.
 24. Nejedná se o klasický hostinec, ale o nekuřácký prostor přestavěný ze staré garáže s otevírací dobou do 22 hodin.
 25. Je tu však i druhá skupina mužů, kteří se luckám vyhýbají, ba se před nimi často i za dramatických okolností skrývají.
 26. Žena je zakoupila v obchodním domě IKEA. Jedná se o krátký světlý vánoční řetěz napájený baterií schovanou pod košili.
 27. Zpívala žena (nar. 1970), zapsala 12. 12. 2009 ve Zdíkovci Magda Kubišová.
 28. Tamtéž.
 29. Podle sdělení téže informantky. Obchůzka dříve končivala první den v Horním Zdíkovci u jedné z lúček na česneče.
 30. Zálesí, část obce Drážov (okr. Prachatice), leží cca 3 km západním směrem od Vacova v nadmořské výšce 726 m. Žije zde 90 stálých obyvatel. Nachází se mimo železniční trasu, je dostupné pouze autobusem. Nemá kostel, pouze kapli z roku 1862. Bývalá škola nyní slouží rekreačním pobytům dětí. Je zde zemědělské družstvo a prodejna potravin. V místním hostinci se již léta pořádají koncerty a kulturní akce, na něž se sjíždí omladina ze širokého okolí. Kromě lúček se zde pravidelně pořádá masopust, udržuje se velikonoční hrkání, stavění máje a v den výročí Husovy smrti pálení ohňů (srov. heslo Drážov ve Wikipedii).
 31. O luckách v Zálesí nebyl nalezen v dostupné literatuře žádný záznam. Podobu zdejší obchůzky v minulosti pomohl zrekonstruovat na základě autopsie, a to pomocí dotazníku, zdejší rodák Petr Zámečník (nar. 1950), dále dosud žijící pamětnice.
 32. Javorník spadá pod obec Vacov. Rozkládá se na úbočí stejnojmenného kopce. V roce 2010 zde bylo evidováno dvaosmdesát domů (srov. heslo Javorník ve Wikipedii).
 33. Přečín je od roku 1976 částí obce Vacov (srov. stránku Přečín na portálu Genea).
 34. Strašín ležící v nadmořské výšce 605 m je významným poutním místem. První písemná zpráva se datuje rokem 1254. Dnešní kostel Narození Panny Marie pocházející z 13. století prošel mnoha přestavbami. V roce 2006 čítala obec 354 obyvatel (srov. heslo Strašín ve Wikipedii).
 35. Frolec 1988: 103–104.
 36. Obec ležící v nadmořské výšce 765 m se nachází pod horou Boubín. Tak jako všechny předcházející i následující uvedené lokality leží mimo železniční trať. V roce 2006 zde bylo evidováno 392 obyvatel. Místní kostel vystavěný v letech 1749–1751 je zasvěcen sv. Filipovi a Jakubovi (srov. heslo Šumavské Hoštice ve Wikipedii).
 37. Nejstarší zmínka pochází z roku 1193. Místní kostel z devadesátých let 19. století je zasvěcen sv. Milukáši. V roce 2007 bylo v obci evidováno 1345 obyvatel. V obci sídlí podnik Pekárna Vacov (srov. heslo Vacov ve Wikipedii).
 38. Žár je součástí obce Vacov. V roce 2001 zde bylo evidováno 94 obyvatel (srov. heslo Vacov ve Wikipedii).
 39. Špalek 1935: 114.
 40. Tamtéž.
 41. Tamtéž.
 42. V kostele sv. Víta nechal odstranit náhrobek Viléma z Rožmberka. Na protest vdovy Polyxeny z Lobkovic se muselo přistoupit k jeho rekonstrukci.
 43. Narodil se ve Svěradicích u Horažďovic, pocházel z rodu Janovských z Dlouhé Vsi u Sušice.
 44. „*Chanovský budí pozornost již svým zjevem, když vchází do vesnice nebo městečka s pobožnou písní, se zvonečkem v ruce, někdy také v čele dětského zástupu na způsob procesí, jindy na voze se svatým obrázkem apod. Neustále někoho obdarovává malíčkostmi, 'duchovními dárky' (svatým obrázkem, nábožnou knížkou, děti i různými pamísky či ovocem). V přístupu Chanovského k lidem, především k venkovskému prostředí, nalézáme mnoho momentů, ze kterých je patrné porozumění pro běžné slabosti obyčejného člověka. Poměrně tolerantní je kupř. jeho názor na tanec, ale i na zábavu při chutném moku.*“ (Mikulec 2005: 55)
 45. „*Prostřednictvím dětí učí ostatní děti i dospělí, kteří by se s knězem bavit nechtěli. Dokonce nechává vybrané starší chlapce a dívky, aby sami učili katechismus v ostatních vesnicích za jeho nepřítomnosti, a vybraným dospělým osobám svěčuje vedení druhých ke hlubší zbožnosti. Je také zajímavé, jaké rozličné situace dokáže využívat k rozhovorům o katolickém náboženství a vůbec o duchovním životě. Individuálně se věnuje po této stránce lidem urozeným i prostým, když u nich několik dní pobývá nebo když je potká na některé ze svých cest. Záměrně vede také skupinové hovory, ať už při hostinách u některého ze šlechticů, nebo v krčmách se sedláky, na polích s ženci, v zimě na prástkách a jinde.*“ (Havlíček 2007)
 46. „*Doloženo tu skutečným příkladem, jak Chanovský chořoval po prástkách i se šlechtici a tam bavit shromážděný lid. Jest v Čechách obyčej mezi sedlákým lidem, že děvečky, kteréž v zimě předou, scházejí se večer do jisté chalupy na přízi a říkají tomu na přásky, kdežto když předou, dlouho na noc rozprávují, směšné básně, klevety a frašky sobě připomínají a někdy také rozličné*

- písníčky, aby se jim čas krátil a teskno nebylo, zpívají. Užívá' pak rarášek té příležitosti k svému zlému oumyslu velmi dobře, poně- vadž krom toho, že je navádí, aby tlachávaly, zpívaly a pohádky sobě dávaly o mrzkých a oplzlých věcech, také toho původem bý- vá, že pacholci plichtívají se mezi děvečky, z kteréhožto obcová- ní mnoho oplzlých věcí začasť se tlampá i páchá. To tedy sídlo ďáblovo páter Chanovský s obzvláštní pilností vyvrátí sobě umí- niv, toho skutečně dovedl, že ta schůzka, která bývala hampejsem nešlechetnosti, na mnoha místech učiněna jest školou křesťanské pobožnosti. Neboť on sám při těch přástkách najíti se dával, vzav s sebou pobožné dárky a knížky, kteréž vždycky pohotově mával, ano i urozené paní a panny s sebou tam přiváděl a tu všem přítom- ným nějaké nábožné historie vypravoval a potom jich k ctnostem napomínal. Na to nějakou pobožnou písničku s nimi zpíval. A tak až do půl noci, ano i přes půl noc s nimi na přízi setrval.“ (Zibrt 1909: 18–20)
47. „Po velmi stručné a rámcové rekapitulaci Chanovského metod se lze vrátit k otázce, jaké místo zaujímal jeho působení v pobělo- horské rekatolizaci jihozápadních Čech. V metodách popsaných Tannerem se odrážejí standardní zásady Tovaryšstva. Od těchto obecných zásad se však Chanovský liší v intenzitě, jde o misionáře a vychovatele vydávajícího obrovský výkon s velkým vypětím. Pů- sobí prakticky neustále. Pokud tak skutečný Chanovský doopravdy žil, umožňovaly mu to dvě příznivé okolnosti: Jednak si vydobyl zvláštní režim v rámci Tovaryšstva, který mu umožňoval trávit život na cestách, jednak působil především v rodném kraji, kde měl ne- sporné zázemí – „krevní přátele“, příbuzenstvo. V jeho působení na jiho- a západočeském venkově nešlo jen o obracení obyvatel- stva na katolickou víru, kráčelo ruku v ruce s obecnějším proce- sem, v podstatě s christianizací. Tento rys byl pro rané novověké venkov ve střední Evropě typický, nejen z Čech známe lamentace kněží na to, že venkované neznají základní články křesťanského učení, neumějí základní modlitby apod. Seznamuje venkovany s podobou liturgie, učí je Otčenáš a další modlitby, zvyká je cho- dit do kostela, brojí proti hříchům zcela nadkonfesijně (kupř. proti „nemravnostem“ při přástkách). Pro činnost Alberta Chanovského je kromě již zmíněné velké osobní angažovanosti charakteristický také značný územní rozsah. Na jihu je jeho nejoblíbenější území ohraničeno zhruba linií Tábor – Týn nad Vltavou – Strakonice –
- Sušice – Klatovy, dále k Chanovského oblíbeným místům patřilo okolí Blatné, Horažďovic, Nepomuka, Dožice, Nařžovy. Samozřej- mě tuto oblast svého nejintenzivnějšího působení často překračo- val, jednotlivé zprávy o jeho činnosti se zmiňují i o lokalitách jižněji (České Budějovice, Český Krumlov) a samozřejmě i směrem ku Praze v Podbrdském a Vltavském kraji (Příbram, Sedlčany, Ko- sova Hora). V rámci rekatolizace tohoto kraje byl Chanovský jistě významnou a dobře známou osobností.“ (Mikulec 2005: 55–56)
48. „Do přástvy neměl přístupu, kdo se napřed neopověděl. Takový ne- zvaný host špatně pochodil: přástevníce přinesly vanu s vodou, not- ně ho zmyly a pak vystrčily vesele na mráz. Nebo i vlasy do hola mu ostříhaly a jiné žertíky s ním provedly.“ (Zibrt 1909: 34)
49. „Když přijedou ženy z kostela, rozejdou se domů, aby pořídily do- mácnost a převlékly se. Ke druhé hodině se sejdou u šestinedělky na ‚hody‘. Při hodech jsou samé ženy. Běda mužů, který vejde do jejich středu. Týden ho budou pálti líce. Jakmile jej zočí, sesypou se kolem něho, a posadí na židli. Jedna přinese kus dřeva. Jiná kus cukru a dvě drží před jeho obličejem zástěru nataženou, nebo mísu, talíř a struhátko a – holí ho. Ani šátek nezapomenou mu přivázatí kolem krku. Cukrem jej mydlí a dřevem holí. Zástěra nebo talíř je zrcadlem. Za holení musí muž dobře zaplatiti. Počítají, jak je drahé mýdlo, břitva, zrcadlo, práce. Za ty peníze si koupí rosolku.“ (Písec- ký 1912: 323)
50. „Převrácení statusu neznamená anomii, ale jednoduše novou per- spektivu pro chápání struktury. To, že je vše vzhůru nohama, může dokonce dodat rituálnímu hledisku trochu veselého tepla. Liminarity převrácení statusu můžeme připodobnit ke komedii, protože i zde se vyskytuje posměšné napodobování, ale nikoli zničení strukturálních rolí.“ (Turner 2004: 172)
51. „Skupiny a kategorie osob, jež obvykle ve společenské struktuře za- uijímají pozice nízkého statusu, mají jasně přikázáno uplatňovat moc nad osobami jim nadřazenými. Nadřazení musejí ochotně přijímat své rituální ponížení. Tyto rituály mnohdy doprovází drsné slovní a mimoslovní jednání, při němž podřízený spílají nadřazeným a fyzic- ky jim ubližují.“ (Turner 2004: 160)
52. Výše uvedená místa nebyla v sedmdesátých a osmdesátých letech zaregistrována v žádném dotazníkovém výzkumu. Příčinu lze hledat v neochotě žen sdělovat jakékoliv zprávy o činnostech, které byly tehdy spojeny s církevním kalendářem.

PRAMENY:

Špalek, František 1935: *Rukopisná kronika obce Žár*. SOKA Prachati- ce, NAD: 1342.

LITERATURA:

- „as“ 2010: Feuer und Eis und wildes Treiben. *Kötztinger Zeitung* 29. 12., s. 22.
- „Drážov (Zálesí).“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [5. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://www.obecdrazov.cz/obce/zalesi/zalesi.htm>>.
- Edda 1962. Praha: SNKLHU.
- Frolec, Václav a kol. 1988: *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Grimm, Jakob 1993: *Deutsche Sagen*. München: Diederichs.

- Havlíček, Petr 2007: „Páter Vojtěch Chanovský – světec nebo fanatik?“ *Katakomby* [online] [cit. 22. 9. 2010]. Dostupné z <<http://katakomby.cz/147.gppnetwork.com/jezuiteklatovy/jezuite.aspx>>.
- Horpeniak, Vladimír 1991: *Vánoce na Šumavě*. Sušice: Muzeum Šu- mavy.
- Horpeniak, Vladimír 2007: *Stará Šumava ve zvycích adventu a Vánoc*. Klatovy: Arkáda.
- „Javorník (Vacov).“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 5. 10. 2011]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Javorn%C3%AD-k_%28Vacov%29>.
- Kalista, Zdeněk 1994: *Století andělů a ďáblů*. Praha: H&H.
- Kieckhefer, Richard 2005: *Magie ve středověku*. Praha: Argo 2005.

- Kotrba, Karel 1911: Nová kniha o zimních radovánkách a obřadech lidu českého. *Český lid* 20, s. 119–120.
- Mikulec, Jiří 2005: Albert Chanovský a rekatolizace jihozápadních Čech. In: *Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. Sympozium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta*. Dobruška: Římskokatolická farnost Dobruška, s. 53–58.
- Písecký, Josef 1912: Zvyky při křtinách na Prachaticku. *Český lid* 22, s. 321–326.
- „Část obce Přechín.“ *Genea. Genealogické stránky* [online] [cit. 6. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://www.genea.cz/index.php?id=58&did=10550>>.
- Racek, František 1894: Chození s „Luckami“ v Kostelci u Vorlíka a v okolí. *Český lid* 3, s. 230.
- Rozum, Karel 1907: Chození sv. Lucie v jižních Čechách a Barborek v Roudnici. *Český lid* 16, s. 71.
- Rozum, Karel 1912: O peruchtě a brúně v Rochově u Brozan. *Český lid* 21, s. 135–139.
- Staňková, Jitka – Baran, Ludvík 1998: *Masky démoni šaškové*. Pardubice: THEO.
- Starý, Václav 2002: *Svatá Maří – z dějin jedné šumavské obce*. Svata Maří: Obecní úřad.
- „Strašín.“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 6. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Stra%C5%A1%C3%ADn>>.
- „Šumavské Hoštice.“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 5. 10. 2011]. Dostupné z: <[http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BD%C3%A1r_\(Vacov\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BD%C3%A1r_(Vacov))>.
- Turner, Victor 2004: *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press 2004.
- Večerková, Eva – Frolcová, Věra 2008: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha: Vyšehrad.
- Zíbrt, Čeněk 1909: *Toč se a vrč můj kolovrátku. Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: F. Šimáček.
- „Zdíkovce.“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 5. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Zd%C3%ADkovce>>.
- „Žár (Vacov).“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 5. 10. 2011]. Dostupné z: <[http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BD%C3%A1r_\(Vacov\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BD%C3%A1r_(Vacov))>.

Summary

Rounds on St. Lucy's Day in the Český les Region

The essay speaks about the rounds on 12 December – on the eve of St. Lucy's Day. It is based on the field research running in three villages (Svatá Máří, Zdíkovce and Zálesí), which are located in the southern part of the Český les Region, District of Prachatice, between 2007 and 2011. Simultaneously, it summarizes the reports about the rounds from the 1980s, i.e. from the period when the participating women did not present this tradition intentionally. We also took into account the information published at the beginning of the 20th century in journal „Český lid“. Based on comparing the forms of rounds recorded in different time levels, the authors came to the hypothesis about a possible influence of Jesuit priest Vojtěch Chanovský (1581 – 1643) who was sent out to do missionary work in his native region and to improve the morals in spin evenings, inter alia. The presence of a Black Lucy who says the prayers and acts as a leading person, dominating over other White Lucys, and the accompanying song with a text of educational and moralistic character and a tune, which follows the song funds of the mentioned region, seem to be the typical features of the rounds in the entire area of the Bohemian Forests.

Key words: rounds on St. Lucy's Day, Jesuit Order, přástky, Black Lucy, Vojtěch Chanovský, Pošumaví.

ŽIVÝ BETLÉM – NOVÝ FENOMÉN SOUČASNOSTI (VYBRANÉ PŘÍKLADY Z MORAVY)

Ludmila Tarcalová

Ztvárnění biblické látky o narození Krista ve vánočních hrách se od poloviny devadesátých let 20. století stalo pro mnohé obce a města aktuální vánoční akcí. Na Moravě má více podob a mezi nimi vystupuje zvláště forma tzv. živého betlému, v jehož středu účinkuje živá rodina farníků, zastupující Svatou rodinu. Spoluúčast na vánočním tajemství mají herci i diváci: obec se dočasně stává Betlémem a lidé společně putují k jeslím. Pro iniciátory je to příležitost vytvořit hru se zpěvy a výstupy. Podobné snahy o zpřítomnění události Božího narození s účastí dospělých i dětí, zastupujících jesličkové figurky, zaznamenal u nás Č. Zíbrt. Jeden z dokladů tzv. živých jesliček otiskl v roce 1924 (Zíbrt 1924: 93-99). Text staročeského obrázku ze čtyřicátých let 19. století představuje adoraci jeslí: hra byla sestavená z žertovných či vtipných výstupů jednotlivých postav, které přicházely k jesličkám (kolednice, kominík, ponocný, havíř, sedlák, zahradnice, pekař, myslivec, poustevník, rybář, dráteník, mlynář, cikánka, řezník, vandrovník, krejčí, lampář, švícko, mlékařka, princezna, malý koledníček, malá kolednice). Hra byla předváděna v době první světové války na pražském Žofíně, její provedení bylo přijato s nadšením a opakováno v Praze i na venkově (Zíbrt 1950: 505).

Vznik a vývoj pořádání živých betlémů jsme zkoumali na Uherskohradištsku, Uherskobrodsku a Strážnicku, kde se od roku 1994 začaly předvádět **živé betlémy v otevřeném prostoru**. V tomto kraji byly v druhé polovině 17. století doloženy jezuitské vánoční hry v českém jazyce předváděné studentskou Mariánskou družinou a žáky z vyšších tříd místní jezuitské koleje. Stejně jako pašijové hry i hry o narození Krista se dostávaly z větších kulturních center do vzdálených míst. Např. misionáři z Uherského Hradiště vyjížděli s vánoční hrou nazvanou *Narození Páně* (1680) mimo město, údajně až na Valašsko (Zemek 2001: 136). Texty většiny těchto her se nedochovaly.

Získanými dotazníky, videozáznamy a zprávami z internetu jsme doplnili poznatky o živých betlémech ve vytípaných obcích a městech na Moravě o další formy: **živé betlémy v uzavřeném prostoru, vánoční koledování u jesliček, v kostele a u vánočního stromu, a vánoční pořad zvykoslovného charakteru na**

jevišti. Článek přináší doklady o současné životnosti vánočních her ve specifických formách lokální kultury.

1. Živý betlém v otevřeném prostoru

a) Počátky a iniciátoři betlémských her

V první polovině devadesátých let 20. století se objevily první živé betlémy v otevřeném prostoru (Kněžpole, Kelníky, Strážnice, Hroznová Lhota, Uherský Brod, Suchá Loz, Tasov). Za „živý betlém“ lze pokládat komponovaný pořad s ústředním námětem Narození Syna Božího, prováděný mnoha účastníky, kteří společně v průvodu kráčejí „do Betléma“. Jeho typickým rysem je jednorázové předvedení v plenéru – na návsi, před kostelem, vždy doplněné průvodem. Celý program je vytvořený jedním režisérem, s pevným nebo variabilním scénářem, konaný v čase vánočního či předvánočního období. Předváděná představení nesou různé názvy odvozené většinou z vánočních písní *Pojďme spolu do Betléma, Nastal přeradostný čas, Hvězda betlémská*. Organizace je věcí domácí iniciativy. V Kněžpoli např. inscenovalo *Občanské sdružení Betlém 2000* (založeno roku 2000) Kristovo narození jako obřadní chvalozpěv. Podle náročnosti představení a schopnosti účinkujících akcí zorganizovat se živý betlém konal buď každoročně (Strážnice, Kelníky), nebo každý druhý rok (Hroznová Lhota). V Kněžpoli se uskutečnila produkce prozatím v letech 1999, 2000, 2001, 2003 a 2005. Hlavními organizátory byli jedinci z obce spolu s farností či se společenskými složkami.

Adventní či vánoční akce, ať již v jakékoliv podobě, byla nejdříve myšlenkou vždy jednoho nebo dvou lidí z obce, kteří byli podpořeni dalšími, především věřícími a mládeží. Tito byli obvykle i autory scénáře (v Hroznové Lhotě Jitka Pavlicová, v Kelníkách Eva Džoganíková, v Kněžpoli Hana Poláková, ve Strážnici Vít a Blažena Bučkovi). Autor si obvykle ponechal i úlohu režiséra s odbornými pomocníky na choreografii a produkci, jindy scénář sepsal někdo další a režijní práci vykonával třeba i člen místního ochotnického divadla. Scénář nezůstával každoročně stejný, záleželo jen na každém autorovi, na-

kolik program obmění. Režiséři přistupovali ke ztvárnění představení po svém. Obvykle se měnily jen koledy, deklamované vinše (ty si obvykle koledníci připravili sami), upravovaly se případné choreografie každého jednotlivého zúčastněného. Aktéři se mohli svými schopnostmi podílet na představení, každý mohl využít svého hereckého nadání a předvést spontánní slovní projev. Nácvik trval někdy i dva měsíce, obvykle si každá skupina secvičila svoji část a na společné zkoušce vytvořil režisér ucelený obraz živého betlému.

Prezentovaná podoba záležela na mnoha komponentech – na zdatnosti autora, na vhodném obsazení rolí, režijním zvládnutí představení a na ochotě účinkujících. Ti se rekrutovali především z místních obyvatel, i když často vypomohli i ze sousedních obcí. Hodně záleželo na obětavosti a vstřícnosti obecního a farního úřadu, ale i členů spolků a souborů.

b) Účastníci živého betlému a jejich atributy

Hlavní postavy živého betlému (Svatá rodina) byly každoročně obsazovány někým jiným. Autoři si obvykle během roku vytipovali rodinu, ve které se mělo narodit dítě, a tu oslovili. Většinou nabízenou roli nikdo neodmítl. Ostatní osoby podílející se na představení – tři králové, andělé, pastýři a další postavy vystupující ve hře podle scénáře, se obvykle neměnily. Někdy si je autor vybral sám, jindy se lidé o tuto roli přihlásili. Počet dalších účastníků (darovníků či koledníků) záležel na autorovi. Vycházel z toho, nakolik byla jejich úloha obsažená ve scénáři. Z propagace se o akci vědělo hodně dopředu, proto přijížděli staří rodáci, přátelé občanů i samotných organizátorů, aby vypomohli. Hodně se zúčastňovali občané ze sousedních obcí, hlavně z těch, které patřily do farnosti; mnohdy se zapojili do průvodu (do Hroznové Lhoty jsou přiřazeny Kozojídky, Tasov a Žeraviny; Kněžpole patří do farnosti

Svatá rodina s koledníky v kostele Nanebevzetí P. Marie (Strážnice). Foto J. Kyš 2007.

bílovické, kam náleží Mistřice s místní částí Javorovec, Bílovice s místní částí – Včelary a Nedachlebice).

Důležitou úlohu hrály kostýmy, které prozradily, kdo všechno k jesličkám přišel. Josef, Maria, tři králové a vodiči jejich zvířat, sluhové a celý doprovod měli odpovídající kostýmy. Tyto kostýmy byly pořízeny k prvnímu předvádění betlémské hry a v dalších letech se opět využily. Maria měla obvykle bílý spodní a tmavší vrchní oblečení se světlou rouškou přes hlavu. Josef byl oblečen jako všichni betlémská Židé. Mužský oděv sestával ze spodního, často vícebarevného šatu zv. *kuttonet*, který připomínal tuniku a spirálovitě obepínal tělo. V pase byl přepásán. Svrchní oděv (tzv. *simla*) tvořil obdélníkový kus látky. Přehazoval se přes jedno rameno, druhé rameno a paže zůstaly volné (Rubens 1967: 11–27). Josef obvykle držel v ruce hůl. Ježíšek byl oblečen podle svého stáří; malý chlapec do půl roku byl zabalený v teplých dekách, pokrývkách nebo zabalovací peřince, větší, již sedící Ježíšek, měl zimní oblečení, čepičku, kožíšek a teplé boty. Králové oblékali splývavý dlouhý hábit sahající až ke kotníkům. Pokrývku hlavy tvořil turban nebo šátek, který byl přidržován na hlavě pomocí stužky či černého proužku. Někteří měli na hlavě zlatou korunu. I když nejčastější obuvi byly sandály, tři králové si obouvali i zimní obuv. Přicházeli pěšky, v některých obcích, např. v Hroznové Lhotě na koních, které obvykle přiváděli podkoní v dobových kostýmech. Anděl Gabriel či další andělé měli bílé andělské roucho s křídly a s hvězdou na čele. Ostatní darovníci, jimiž byli většinou rodiče a děti, si oblékali kostýmy představující různé profese, s nimi souvisely i přinášené dary.

Nápaditost v ustrojení byla velká. V Hroznové Lhotě k betlému přicházel obecní písař, mlynář, přadlena, komíníci, ale i malíři; ti všichni šli v průvodu se svými profesními atributy. Nechyběl ani obchodník se zbožím na přenosném pultu, upevněném na popruzích přes ramena, či řezníci v typické zástěře, kostkovaném kabátku a čepici *hadovce*, nesoucí mastné produkty. Nechyběl ani ponocný v tradičním kožichu *dubeňáku* a černé beranici, s troubou zavěšenou přes ramena a halapartnou v ruce. Dorazila i celá skupina místních hasičů, kteří přišli vzdát hold Ježíškovi v bílých uniformách a ve svátečních přilbách.

Především v obcích žijících folklorními tradicemi se v hojném počtu zúčastnili muži a ženy v tradičním lidovém oděvu všeho druhu – svátečním, polosvátečním a především zimním, čímž celá akce dostávala lidový charakter. Umocněn byl i účastí cimbálových a dechových muzik, ženských a mužských pěveckých sborů, vždy

oblečených do některého typu lidového oděvu. Nejvíce krojovaných přišlo v Hroznové Lhotě. Byly to ženy v kacabajkách nebo v tmavých či bílých pruhovaných vlnáčích s velkým krajkovými límci typickými pro veselský kroj, jiné byly v krátkých hnědých, anebo v dlouhých bílých kožíškách s úvazy tureckého šátku nebo hedvábného šátku s třásněmi. K Hroznové Lhotě jsou přiřazeny i další obce, které se lidovým oděvem liší, proto krojová pestrost na představení živého betlému byla opravdu velká. K ní přispěli i krojovaní hosté, kteří přijeli na tuto slavnost ke svým příbuzným (především z horňáckých a kyjovských obcí), anebo vystoupili v rámci programu živého betlému (Gajdoši z Kopanic). Muži přicházeli v zimním oblečení – v kožíších, lajblech, halenách, většinou s beranicemi na hlavách. Stejně tak děti měly na sobě nejteplejší krojové součástky. Ty menší se vezly zabalené v starých proutěných kočárech, na dřevěných kolečkách nebo vystlaných dřevěných vozičkách. V Kněžpoli se oblékali do bílovického typu kroje – muži si brali kožichy, pastýři selské oblečení s beranicí (kalhoty do vysokých bot a delší sako), ženy byly v kacabajkách se zimními šátky nebo vlnáčích. Postavy, které se nedaly obléct do kroje, měly kostýmy (andělé). Např. v Kelníkách však byli i andělé oděni v nejsvětějších krojových součástkách – v bílém šátku, bílých sukních a v bílém vlnáčku, s křídly a stříbrnou čelenkou, lucernami v rukou. Také Panna Maria měla kroj, který

Scéna živého betlému s anděly, Marií, Josefem a s Ježíškem v jesličkách (Kelníky). Foto R. Martykán 2007.

sestával z kacabajky a brokátové sukně. Na hlavě měla modrou roušku, jedinou součástku, která nepatřila ke kroji. Sv. Josef byl oblečený v selském obleku a beranici, v ruce držel sukovici. Všichni zúčastnění koledníci měli také zimní kroje záleského a hradištského typu a krojové součástky – ženy kacabajky, vlněné šátky s třásněmi, vlňáky, muži kožichy a beranice. Výjimku tvořili tři králi, kteří oblékli bílé rochety, hlavy jim kryly turbany. V rukách nesli podle svých představ vytvořené dary – zlato, kadidlo a myrhu.

Dary většinou odpovídaly postavení a funkci zúčastněného koledníka. Byly obvykle dány scénářem, avšak nápaditost každého byla vítána. Tři králové nesli zlato kadidlo a myrhu, vždy v takové podobě, v jaké si předměty představovali. Kuchařka a pekař, oblečení ve světlých oděvních součástkách, přinášeli vánočky, chleby a další pekařské či cukrářské výrobky. Nikdy nechyběli pastýři, kteří byli oblečení v přepásaných kožiších a na hlavách měli beranice, v rukách sukovice. Přinášeli dary ze salaše: sýr, máslo v koších, mléko v konvičkách, kožešiny pověšené přes ruce. Darované potraviny byly z jejich domácností, nebo vlastní výrobky (vánočka, koláče apod.). Všechny další profese své dárky přivázely na trakařích, bedněných kolečkách, ženy je nesly v náručí nebo na zádech v nůších, v koších a ošatkách.

Andělé na scéně (Kelínky). Foto R. Martykán 2009.

c) *Prostor živého betlému*

Charakteristickým rysem uvedených živých betlémů bylo konání vánoční hry ve volném prostoru: na návsi (Kněžpole), před kostelem (Hroznová Lhota, Suchá Loza, Dolní Němčí), na obecním Výletišti (Kelínky). Na zbudování jeviště, mnohdy velkého přístřešku, betlémského chléva pro narození Božího Syna, se vždy podílelo mnoho lidí z obce, především šikovní řemeslníci. Shánělo se dřevo na postavení stáje, sláma na případnou doškovou střechu a do jeslí, jesličky pro Ježíška. Do lesa se jelo pro chvojí k výzdobě okolí příbytku, připravovalo se místo ve chlévě pro případná zvířata. Osla a volka mnohdy nahradily dřevěné figury přímo na jevišti, ovce byly mimo prostor stáje ve zbudované ohradě. Upravil se okolní terén, aby návštěvníci, kterých bylo vždy hodně, nestáli v blátě nebo na sněhu. Mnohdy před jevištěm hořel i oheň, okolo kterého se tiskli pastýři. Některé obce dobře vyřešily i osvětlení a nasvícení jeviště či okolního prostoru, kde se děj odehrával. Při náročnější režijní práci bylo osvětlení nutné.

d) *Scénosled slavnosti*

Pro vánoční slavnostní inscenování živého betlému byl typický průvod. Mnohdy se řadil na opačné straně obce, než byla postavená vánoční scéna. S programem nijak nesouviselo uspořádání účastníků v průvodu. Obvykle šli v čele průvodu jezdci na koních – tři králové, jindy jel koňský povoz s dětmi – účastníky představení. Po příchodu účinkujících začal pořad podle daného scénáře. Základní osnova v jednotlivých obcích byla stejná, někde byla režisérem i scenáristou zpracována jednodušeji, jinde šlo o ucelený komponovaný pořad s tanečními, pěveckými, hudebními a slovními vstupy.

Ve Strážnici uvedl posluchače a návštěvníky do atmosféry Vánoc vypravěč (kněz), který seznámil s betlémskými událostmi (mnohdy se četlo evangelium o narození Ježíše). V průběhu vyprávění se odehrávala scéna, jak Maria a Josef hledají nocleh, jak se zjeví anděl spícím pastýřům, následuje jejich cesta do Betléma, narození Ježíška, koledování pastýřů, příchod tří králů a závěrečné zpívání koled.

Obdobně probíhalo představení v Hroznové Lhotě. Od obecního úřadu přišel průvod ke kostelu, kde byl postaven přístřešek, v němž se nacházela Svatá rodina. Nejprve kněz přečetl evangelium, pak následovalo dětské pásmo a sólový zpěv, k mikrofonu přicházely další skupiny, sbory a jednotlivci, kteří se poklonili betlémskému novorozeňátku.

V Kelníkách zvonily zvony a rolničky a přilétli andělé. Pak přišla Maria s Josefem do hledaného příbytku – chléva a uložila Ježíška do jesliček. Následoval divadelní příběh zvěstování, narození, přinášení darů a zpívání koled. Společný závěr patřil kolektivnímu koledování, vinšování a deklamování pranostik. Ve všech jmenovaných obcích měla akce více či méně lidovou podobu.

Průběh živého betlému v roce 2010 v Suché Lozi popsal jedna z účastnic: „*Živý Betlém aneb Šli jsme spolu do betléma se letos odehrával v novém duchu. Jeho organizátoři se postarali o to, aby se aktivně zapojili v podstatě všichni, kteří se na představení přišli podívat. V parku před kaplí sv. Rocha v zimě a mrazu postávali kolem ohně pastýři různých věkových kategorií (nejmladším pastouškům bylo kolem 2,5 roku až 4 let) a hlídali bedlivě své stádo oveček, které byly pro všechny přítomné děti zajímavou atrakcí. Za zpěvu Gloria in excelsis deo se u kaple zjevil pastýřům anděl, který jim zvěstoval narození Ježíše Krista. Pastýři se tedy s celým zástupem zúčastněných Sucholožanů vydali na pouť směrem ke kostelu, aby se mohli poklonit právě narozenému Ježíškovi. Po cestě se setkali se třemi králi.... Když uviděli pastýře, zastavili se s nimi na kus řeči a nakonec se připojili k celému zástupu poutníků. Za hromadného zpěvu tradičních českých koled se dav andělů, scholy, pastýřů, muzikantů z dechovky, Plkotnic (sbor žen) a lidí z vesnice ubíral k jesličkám... V Betlémě bylo nejprve posvátné ticho, ale po příchodu poutníků zavládlo u jesliček veselí. Všichni postupně přinášeli své dary a kladli je k nohám Ježíškovi, Marii a Josefovi (letos těmto postavám svou podobu propůjčili Tomášek, Hana a Josef Velečtí). Po celém prostranství zazněl vánoční hymnus Narodil se Kristus Pán a Plkotnice ještě připojily několik folklorních písní s vánoční tematikou.*“ (Kubišová 2010)

e) **Doprovodné akce**

Živý betlém byl pojímán jako slavnost v obci, mnohdy program začínal již o několik hodin dříve než samotné představení. Hodinu předem zaznívala z místního rozhlasu zvuková kulisa pásma koled, které navodily slavnostní atmosféru. Již odpoledne se obvykle představily dílny lidových řemesel inspirované vánoční tematikou s prodejem výrobků a s možností si řemeslo vyzkoušet (řezbářská a hrnčířská dílna, výrobky ze šustí, v současnosti velmi preferované). Obce využily dovednosti místních, byli však zváni i řemeslníci z okolních obcí – výrobci svíček, medových perníků, drobných řezbářských

výrobků nebo novodobých vánočních dekorací. Zvláštní doprovodnou akcí v roce 2003 byla v Kněžpoli *Cesta labyrintem – tichou chůzí do středu labyrintu z jehličnatých větví za světlem svíce a hlasem svého nitra*.... Častou doprovodnou akcí byly výstavy betlémů zapůjčených místními občany, vánočních ozdob v místním společenském sále, ve třídě školy nebo na obecním úřadě.¹ Mnohdy nechyběla ani ochutnávka vánočních pokrmů, pro děti byla připravena jízda vozem, kočárem nebo na saních s koňským spřežením po vytyčené trase v obci. Před samotným pořadem, pokud to obec finančně unesla, koncertovaly komorní hudební tělesa, folklorní soubory nebo dechové či cimbálové muziky, pěvecké chrámové sbory. Většina vystoupení měla charitativní charakter.

f) **Kněžpolský živý betlém**

Za příklad komponovaného, hudebně dramatického pořadu (nazvaného také *obřadním chvalozpěvem*) jsme k podrobnějšímu popisu vybrali živý betlém v Kněžpoli. Jeho posláním byla veřejná oslava Vánoc ve slovácké vesnici s cílem zprostředkovat široké veřejnosti prožitek z hodnot tradiční kultury. „*S obřadními výstupy se zruší zákony času, prostoru, a tak můžeme s koledníky a pastýři vkročit za bránu všedního času do času posvátného. Podstatou tohoto pořadu je fakt, že je předveden obřadně, tedy neopakovatelně, s velkou pozitivní působností na celkový prožitek návštěvníků a účinkujících.*“ (Tymrová 2005)

Darovníci u jesliček (Kelníky). Foto R. Martykán 2009.

Pro zlepšení realizace autorka námětu a režie Hana Poláková-Pálková, etnografka, rodačka z Kněžpole, založila i s manželem občanské sdružení B2 (zkr. *Betlém 2000*). Svůj počín odůvodnila: „Ve slově *betlém* se skrývá velké poselství pro naše děti... tam se zrodil základní archetyp naší kultury, z kterého člověk může pořád čerpat.“ (*Neseme vám dobrou novinu* 2001) Právě tento pořad, který postupem času autorka měnila, patřil k scénaristicky nejpropracovanějším a k režijně nejnáročnějším; nejvíce se přiblížil sousedským hrám. Hru předvedli občané Kněžpole, dechová hudba Kněžpolanka a cimbálová muzika B2 v letech 1999, 2000, 2001, 2003 a 2005. Ke spolupráci si přizvala schopné a pracovité kněžpolské občany, kolegy na technické zajištění, produkci a taneční choreografie a ochotné firmy, které celou akci sponzorovaly. První dva ročníky autorka nazvala *Vesnická vánoční slavnost s Živým betlémem – Na nebesích hvězdička vychází – příběh o narození Božského dítěte a jeho chvále*, druhé dva

ročníky měly název *Svátek vánoční kultury a obřadnosti s Živým betlémem – Neseme Vám dobrou novinu – chvalozpěv kněžpolské vesnice oznamující narození Páně*. V roce 2005 *Svátek vánoční kultury a obřadnosti s Živým betlémem – Nastal přerodný čas*.²

V prvních dvou ročnících (1999, 2000) byl scénář rozdělen do pěti částí: 1. *Pastýřské uvítání*, 2. *Zvěstování*, 3. *Na dědině*, 4. *K jesličkám*, 5. *U jeslí*. Poslední z roku 2005 autorka scénář ještě více propracovala a jednotlivé části pojmenovala: 1. *Gabriel*, 2. *Maria a Josef*, 3. *Očekávání*, 4. *Boží narození*, 5. *Radost pozemská*, 6. *Klanění*. Každý oddíl scénáře byl přesně charakterizovaný, osoby přesně konkretizované a uvedené konkrétní písně, hudba, scéna, světla a rekvizity. Úvod každé části měl zvýrazněnu myšlenku jednotlivého výstupu. První část byla nazvaná **Gabriel**: *V zimní, předvánoční a vánoční době promlouvá něhyplný hlas Anděla Gabriela. Nasycuje Zemí poselstvím míru a znovuzrozením. Projev Gabriela je*

Živý betlém (Kněžpole). Foto L. Rašticová 2001.

*posvěcující a žehnající. Rozechvívá v lidském nitru pocity mateřské lásky, nejvíce patrné ve vánočním tajemství. Hlavními aktéry byli Anděl Gabriel, Dva Andělci Země, Malí andělci (košiláčci), flétnista a muzika. Celá hudební část v podání trubek, flétny a zvonků na variace písně *Čas radosti, veselosti a Neseme vám dobrou novinu* doprovázela scénický tanec účinkujících a chorovodový tanec malých andílků, jež rozsypali po scéně jmelí a lilie. Jeden z nich několikrát melodicky provolával *Zem liliemi rozkvétá, – Panna porodí – Světla přibude*.*

Druhý výstup nazvaný **Maria a Josef** představoval setkání Marie s Gabrielem. *Gabriel Marii zvěstuje vůli Boží. Marie ji přijímá. Setkává se s Josefem. Ten ji ochraňuje.* S těmito třemi postavami vystupovali Dva Andělé Země a Malí andělci. Celá část vynikala působivým zvěstováním: Marie nejprve rozjímala, poté si ze snítky lilie od anděla Gabriela odtrhla jen jeden květ se slovy *Nech se stane podle tebe*. Scéna pokračovala setkáním Marie a Josefa, kdy uprostřed scény tanečně zpracované bere Josef z ruky Marie květ lilie a ruku v ruce s tímto květem, doprovázeni něžnou hudbou, obkrouženi anděly, se těší ze společného tajemství.

Třetí část **Očekávání** – obrázky adventní mají ukázat výjevy ze života lidí v adventu. *Děti si hrají „na jesle a narození“.* Přichystají tak prostředí pro skutečné Narození. Tato část je bohatě obsazena účinkujícími – vesničtí muzikanti s hudebními nástroji, andělci, vesničané – ženy v zimním oblečení ve vlněném a děvčata s lucernami jdoucí na roráty, děvče a chlapec, pastýř s *trúbú*, děti s čerstvě spletenými povřísky se o ně přetahují, hospodář v kožichu převáží na tragači dřevo. Účastníci na podiu vytvořili prostor, kde si děti zahrály *na jesle a narození* s žertovným zabarvením. Přinesly jesle, seno, kterým jesle vystlaly a na něj daly plátno, pak si hrály s dřevěným panáčkem, přivedly živá zvířata a z jednoho selského mládence a děvčete si udělaly Marii a Josefa a postavily je k jeslím. Hra byla ukončena jemným zvoněním, účastníci pomalu odcházeli z jeviště s rukama otevřenými k jeslím.

Následující čtvrtá část **Boží narození** byla nejdůležitější – *Narodí se Boží dítě. Andělé mu zpívají. Andělé Země zvěstují zprávu o narození lidem.* Na scéně bylo obsazení stejné jako v druhé části, avšak zde autorka nepracovala s žádným scénickým pohybem. Všechno se upíralo na narozené dítě, které se oslavovalo zpívanými koledami.

Pátá část **Radost pozemská** představovala rustikální vánoční výjevy jakožto pozemské radosti z Narození Spa-

sitele. Lidé si na návsi vzájemně sdělovali novou zvěst. Intráda navodila pastýřskou atmosféru. Pastýři předvedli svoji hru žertovného charakteru. K jesličkám postupně přicházeli koledníci a poklonit se přišli i tři králové. Vystupovali zde všichni radující se lidé z venkova, Andělé Země a muzikanti. Autorka záměrně nechala úvodní obraz proběhnout jako ve snu, kdy dívky a děti sbíraly jmelí a dělaly z něho kytičky a věnečky a chlapci přinesli vánoční strom, děti a dívky je pak zdobily bílými ozdobami. Zpěvem koled vyprávějících o narození Ježíška – *Co sa stalo, přihodilo v městě Betlémě, Ach, novina přeradostná* – si jednotlivci z vesnického společenství sdělovali tuto zprávu. Následoval i obraz se spěchajícím pastýřem *Hopsa, bratrové, k vám pospíchám, k vám rychle běžím, sotva dýchám.* Na to mu odpovídalo děvče *Proč tak běžíš,*

Příchod tří králů do betléma (Kněžpole). Foto L. Rašticová 2001.

Juříčku, proč nejdeš pomalučku. A pastýř zase odpovídá: Běžím rychle dolínů a nesu vám novinu. Dále se prolínaly hudební a sólové zpěvy, sbory se vzájemným střídáním jednotlivých písní a celých slok, s hudebními úpravami jednotlivých hudebních nástrojů – flétn, viol, houslí, cimbálu či trubek. I zde autorka vybírala koledy podle námětů, které se jí hodily do děje. Nesoustředila se třeba jen na jihomoravskou provenienci, ale objevovaly se zde koledy z celé Moravy i Čech. Nosná byla v této části i pastýřská hra s koledami z Valašska *Poslyš, Ondráši, cosí nás straší* nebo *Kuku, kuku, chaso, vzhůru, poběhněme ku Betlému* a také *Pojďme, bratři, do Betléma, jest tam velmi krásná panna.* Do té části byla zakomponována i lidová tříkrálovská koleda současnosti, kdy ženy oblékly tři chlapce do bílých košil a tříkrálových čepic a ti šli s košíky na koledu od domu k domu, kde je obdaroval hospodář s hospodyní. Než úplně odešli ze scény, jednoho vyzvedli, aby mohl napsat křídou K + M + B. Koledování se po odchodu tří králů rozšířilo o obchůzku koledníků po vsi. *Hola, hola, koleda nastala, s radostů a veselostů půjdemo po celěj vsi* volalo děvčátko a hned poté přišel muž s tragačem, vykoledovaným obilím a dalším proviantem a celá chasa, hospodář, hospodyně, děti i všichni ostatní – každý zpíval odpovídající koledu. Celý blok ukončil společný zpěv písní *Koleda nám nastala, Vinšujem vám štěstí, zdraví a Dej Bůh štěstí tomu domu.*

P. Maria s Ježíškem a sv. Josefem (Hroznová Lhota). Foto J. Jilík 2007.

Poslední část scénáře nesla název **Klanění**. *Všichni lidi z venkova se po svých radostných projevech z Narození Spasitele pokloní u jeslí v Betlémě*, napsala autorka ve svém scénáři. Na scénu se vrátili všichni účinkující vesničané, Marie, Josef, Gabriel, Andělé Země i všichni ostatní andělé. Andělu Gabrielovi, Marii a Josefovi, kteří přišli na scénu k jeslím, uvolnili místo vesničané a v pokleku se klaněli Ježíškovi. Na závěr, kromě jiných písní, zazněly prosebné a děkovné verše:

*Pochvalmež toho Krista milého za vtělení jeho,
člověk neslychal nikdy nic lepšího.
Vítaj, Synu z Marie, čistěj Panny.
Tebe, Bože, vzýváme, v tebe nádej skládáme.
Opatruj nás, ochraňuj nás, za to žádáme.*

Celá prosba pak skončila sborovým *Ó Pane náš, ó králi náš, jenž se světlem odíváš*. Po modlitbě následovala řada hudebních mezihér a mezi tím přistoupili účinkující k jeslím a vytvořili obraz živého betlému v několika sekundovém statickém stronzu. Do ticha děvčátko proneslo *Zem liliemi vzkvétá – Panna porodila – Světla přibývá*.³ Všechny části byly tanečně a hudebně zpracované na základě písňových sbírek (Bartoš 1889, Bartoš 1901, Černík 1957, Pajer 1986, Pajer 1990, Pajer 1990a, Vetterl 1955).

2. Živý betlém v uzavřeném prostoru

Betlémský příběh prováděný živými aktéry ve vánočním čase se v současnosti v některých městech na Moravě předvádí i dvěma způsoby. Dvojí uvedení vánoční hry známe z města Velká Bíteš. Zde se jedna akce konala venku, na *rynku* či na prostranství před kostelem, a druhá tzv. pod střechou, ve farním chrámu. Venkovní varianta se nazývá *živý betlém* a je výše popsána, druhá varianta dostala název *štěpánská koleda* nebo *tříkrálový večer*. V podstatě je to rovněž živý betlém odehrávající se v uzavřeném prostoru, obsahující betlémský příběh, jesličky, darovníky a koledníky. První akce se ve Velké Bíteši odehrávala v podání farníků, druhou prováděli členové místního folklorního souboru (mnozí jsou rovněž farníci). Tato vánoční setkání si navzájem nekonkurovala, spíše se doplňovala. Měla odlišné pojetí, výraz a místo, kde se odehrávala. Farníci kladli důraz na duchovní obsah písní, zařazovali i novodobé skladby. Folklorní soubor se zaměřoval na lidové

písně, měl sestavený vlastní scénář, hudební doprovod prováděla instrumentální houslová muzika, flétny, bukače apod. Výběr daru býval v souladu s věkem a povahou darovníka – nejen věčné dary, ale k jesličkám se přicházeli hlavně poklonit i s písničkou, říkankou nebo jinou dovedností.

První varianta zcela odpovídala řadě živých betlémů z Uherskohradištska a výše popsanému ze Strážnice. Rozdíl od námi uváděných popisů byl pouze v tom, že účastníci vystupovali v kostýmech, neoblékali kroj. *Marie dítě drží v náručí ve fusaku z beránčiny. Marie a Josef si přes svůj zimní civilní oděv převlékají nařasené dlouhé košile a pruhy látky. Josef bývá zahalen v hnědé a Marie v bílé a modré. Opodál stojí jeden nebo dva andělé, obyčejně dívky školního věku, jsou v bílém oděvu zhotoveném z plátna a záclonoviny, s křídly na zádech, v ruce drží tyčku s betlémskou hvězdou.*⁴ Autoři představení se snažili oblečením co nejvíce přiblížit předpokládaným reáliím.

Divadelní představení nebo jenom divadelní scénku v uzavřeném prostoru – v domě kultury, kostele, v prostorách fary, ve farní zahradě – pořádaly nejen folklorní soubory (Podjavoříčan Telč, Vysočan, Vysočánek, Jeřábinka, Pramínek, Dřeváček Jihlava), ale i základní škola (Světlá nad Sázavou), farní mládež (Ořechov – Ronov, farnost Osová Bítýška), děti z farnosti (Brno – Starý Lískovec a Bohunice, Ostrava-Přívoz, Jalubí, Kostelany, Boršice u Blatnice, Strážnice, Březůvky). Častým rysem je několikeré opakování akce během vánočních svátků. Obvykle se s programem vystupovalo v domově důchodců, v charitních domech či domovech pro seniory s denním stacionářem, představení měla většinou charitativní charakter. Divadelní soubor BOTA z Řečkovic předvedl živý betlém pro veřejnost v kostele sv. Vavřince v Brně-Řečkovicích, ale i v Bílovicích nad Svitavou a ve Křtinách, vystoupil i v Domově Naděje – Domově pro seniory a v denním stacionáři v Brně-Řečkovicích.

3. Vánoční koledování u jesliček, v kostele a u vánočního stromu

Třetí a nejnovější formou je po roce 1989 vánoční koledování – zpívání u vánočního stromku (Násedlovice) s jeho slavnostním rozsvícením (Litovel) někdy na začátku prosince, jindy těsně před vánočními svátky, nebo předvedení secvičeného pásma koled u jesliček v kostele, u kapličky v obci v průběhu vánočních svátků. Ve

většině obcí a měst je obvykle organizuje folklorní soubor nebo místní schola (Velká Bíteš – Bítešan, Veletiny). Na rozdíl od živého betlému vycházejí autoři scénáře, který je také k tomu typu pořadu sepsán, hlavně z místních, obecně známých koled. Živá Svatá rodina s anděly mnohdy chybí, koleduje se jen u jesliček. Místy bývá tento typ setkání u jesliček doplněn jarmarkem vánočních ozdob zhotovených žáky místní školy (Březůvky). Setkání u jesliček je organizováno hlavně pro malé děti, jak tomu nasvědčuje internetová zpráva v roce 2010 ve Zlíně v kostele sv. Filipa a Jakuba, kam se dostavili i ti, kteří by jinak nepřišli: *Malé dítě v jeslích spojuje a přitahuje mnohé a mnohé...* (Živý betlém ve Zlíně, 2010).

Zcela novým prvkem vánočního koledování na Uherskohradištsku, v kostele přímo před hlavním oltářem ve dnech 24.–26. prosince, jsou koncerty cimbálových muzik (Hradišťtan, Cifra, Cimbálová muzika Stanislava Gabriela), mužských sborů (Folklorní studio Buchlovice), rockových sborů (Svatý Pluk). Pořádají se také na Horňácku (Horňácká cimbálová muzika Petra Galečky a sboreček žen z Lipova). O koncerty je velký zájem, mají charitativní charakter. Rockový živý betlém předvedli v roce 2001 v noci na Štědrý den mladí lidé v Modré na Uherskohradištsku. Chtěli překvapit něčím novým a jako dobří hudebníci si troufli na náročnější hudbu. Samozřejmě nechyběly ani tradiční skladby, koledníci a zvířátka.

K betlémskému přibytku přicházejí koledníci (Hroznová Lhota). Foto J. Jílek 2007.

4. Vánoční pořad zvykoslovného charakteru na jevišti

Za poslední způsob prezentace můžeme považovat i více než hodinové pořady zvykoslovného charakteru, jež zahrnují nejen vánoční tajemství. I zde se objevuje motiv živého betlému tanečně a muzikantsky zpracovaného, který je součástí nějakého širšího zvykoslovného pásma (advent, vánoční a povánoční zvykosloví). Tento pořad předvádějí především tanečně i hudebně vyspělé folklorní soubory, s větší či menší mírou stylizace. Často je pořad doplněn besedou u cimbálu. Vystoupení se opakuje vícekrát pro školy jako výchovné koncerty, nebo jako koncerty pro veřejnost. Takovouto jevištní tvorbu zvykoslovného charakteru s názvem *Pojďme s Vysočanem do Betléma* zpracoval soubor Vysočan se svými dětskými soubory, prakticky stejné scénáře mají např. uherskohradištské i další folklorní soubory.⁵

Organizační zajištění

Úspěšnost akce v obci byla evidentně závislá na osobnosti starosty a zastupitelstva (Kněžpole), byla ovlivněna postojem vedení obce ke konání vánočního představení. Mnohdy zajišťovala celou akci právě obec a byla jejím hlavním organizátorem (Hroznová Lhota, Kelníky), jindy stačila velká vstřícnost a podpora obce či města (Stráž-

nice). Většina zúčastněných se podílela na akci nezištně, něco zaplatilo vedení obce, jinak se vše uhradilo ze sponzorských darů a dotací. Pokud akci pořádal folklorní soubor, pak se na ní i finančně podílel. Malé dárky dostávaly jenom děti, kterým maminky připravily různé cukrové výrobky, místní kněz pak obdarovával svatými obrázky, omalovánkami, papírovými betlémy či cukrovinkami.

Pro představení pořádaná venku bylo obvykle zajištěno malé pohoštění pro zahřátí. Z velkých várníc se nalával do kelímků čaj, svažené víno, punč. Pro dospělé měli místní včelaři připravenou horkou medovinu, kterou prodávali. K jídlu posloužily pečené kaštiny, perníky, pečivo. Jen ve Strážnici uvedla autorka vyplněného dotazníku Blažena Bučková, že zde po představení pokračovali všichni účinkující v koledování po městě, kde jim nabídli občerstvení.

Zorganizovat představení živých betlémů bylo velmi náročné. V prvních ročnících konání živých betlémů bylo těžké přesvědčit lidi jen k tomu, aby se oblékli do krojů a akce se zúčastnili. V současnosti je např. pro obyvatele Hroznové Lhoty automatické *jít do betléma*. Vzhledem k vytíženosti ve školách a zaměstnáních a v ostatních aktivitách účastníků bylo nejobtížnější časově sladit nácviky zpěvů, muziky, tanečních projevů a skloubit celou organizaci. Jednoduché nebylo ani postavení podia či přístřešku, kulis, zapůjčení živých zvířat, především koní, které v obcích již málokdo chová.

Většina těchto kulturních akcí měla charitativní poslání. Výtěžky z dobrovolných příspěvků byly věnovány na činnost denních stacionářů, hospiců, na podporu nemocnic, mnohdy na konkrétní nemocné dítě leukémií či další těžkou nemocí.

Internetové záznamy o živých betlémech

Představení živých betlémů obsahově a co do počtu vystupujících se uskutečňuje i jinde, než jsme sledovali. Z internetových zpráv vybíráme ta nejzajímavější představení, konaná v různých podobách ve větších či menších městech a obcích Moravy na různých prostranstvích a pořádaná různými spolky, společnostmi či institucemi. Internetové zprávy nás informovaly o živém betlému v Rajhradě na nádvoří kláštera na Boží hod, kde šedesát postav v historických kostýmech i bez nich předvedl vánoční hru o narození Krista. Stejně tak ve Slavkově u Brna v roce 2010 před radnicí přihlížejícím stovkám diváků zahráli vánoční hru. V roce 2009 se

Rodina pekaře jde do Betléma (Hroznová Lhota). Foto J. Jilík 2007.

uskutečnil šestý ročník *Živého Betléma* ve dvou představeních i v Měříně. Představení se odehrála na „Starém rybníku“, na místě, kde se konávají tradiční pouti. V roce 2010 se konal *Svatokopecký živý betlém v ambitech baziliky na Svatém Kopečku u Olomouce*. Domov mládeže Juventus v Brně Kohoutovicích pořádá živý betlém v lese. Svoji internetovou zprávu o předvedení živého betlému s výjevy o narození Ježíše Krista na podiu dala i farnost Vsetín, která zorganizovala i doprovodné aktivity. V Lanžhotě v roce 2005 byl před kostelem sehrán živý betlém, v němž nechyběl zvěřinec, kterému vévodil živý velbloud. Za zvláštní můžeme považovat prostředí zoologické zahrady, kam byl zasazen příběh o narození Ježíška v Hodoníně v roce 2010. Obec Násedlovice byla svědkem betlémské události odehrané před Obecním úřadem.

Pro vánoční akce byly vybrány nejen různé prostory, ale podílely se na nich i různé spolky a organizace. Na náměstí v Příboře sehrál hru o narození Krista divadelní a taneční soubor ze Štramberka, jež byla spojená s vánočním koledováním. Církevní ZŠ v Kroměříži předvedla v roce 2010 živý betlém na Velkém náměstí. Ve Střelcích u Brna pod záštitou Junáka a s aktivní účastí jeho současných i bývalých členů velmi zdařile předvedli v roce 2010 ve farním kostele Nejsvětější Trojice divadelní představení

POZNÁMKY:

1. V Kelníkách je výstava připravována za pomoci žen z folklorního kroužku Fěrtůšek, vystavuje betlémy z vlastních i soukromých sbírek, stejně jako předměty lidové vánoční zdobnosti, které jsou soukromé nebo vlastní výroby (soubor pořádá během roku několik řemeslných dílen). Vystavuje zvykoslovné předměty a vánoční cukroví, podle starých kelnických receptur. Ústředním bodem výstavy je venkovská domácnost, jak se připravovala k vánočnímu hodu. K největším pomocnicím Evy Džoganíkové při přípravě výstavy patří Alena Minaříková, Eva Domincová, Anna Gregorová, Jana Minaříková, Lenka Mastešová, Kateřina Voldřichová, Lada Čagánková, Alena Hladíková a Marie Pernická. Samozřejmě, že se na celkovém živém betlému podílí mnoho dalších členů souboru, ať je to pomoc při přípravě jednoduchých kulís, nasvícení, udržování ohně, zajištění zvířat, ale hlavně na následném úklidu. Bývá zapojených všech 46 členů souboru (ze 160 obyvatel Kelníků), každý pomůže tím, na co stačí a co zvládne. Vše si financuje soubor sám, nějak a něčím přispěje každá rodina.
2. *Živý betlém – Nastal přeradostný čas – obřadní chvalozpěv kněžpolské vesnice oznamující a oslavující narození Páně*. Občané Kněžpole a jejich přespolní hosté, dechová hudba Kněžpolanka a cimbálová muzika B 2. Námět, scénář režie – Hana Poláková. Hudební úpravy: František Černý. Scénické výrazy a tanec: Gabriela Směřičková. Návrh kostýmů: Jindra Pelková. Realizace kostýmů: Jindra Pelková a Libuše Zdílnová. Světla: Igor Schmidt a Vlasti-

mil Martiško. Zvuk: Vladimír Holek. Produkce projektu: Pavel Polák a Ivo Kaňovský. Hlavní partner projektu: Obec Kněžpole.

pod názvem *Živý betlém*. Ve Valašském muzeu v přírodě v amfiteátru Dřevěného městečka vystoupili členové souboru Javořina jako pastevci, tři králové, anděl a cimbálová muzika. Příkladů z internetových stránek bychom mohli uvést daleko více, ale to není cílem tohoto příspěvku.

Význam představení živého betlému v současnosti

Vánoční události a jejich neopakovatelná atmosféra při představení živého betlému vtáhla vždy do sebe celé přítomné společenství. Tento neobvyklý počín, jenž se v obcích a městech začal prosazovat začátkem devadesátých let 20. století, měl a má nezastupitelný společenský a duchovní, ale i sjednocující, reprezentativní a kulturně výchovný rozměr. Vánoční předvádění příběhu o Ježíšově narození, zpracované různými způsoby, vždy zaujalo. Mnohdy šlo o vysoký umělecký zážitek. Jeho oživení přineslo nejen uvolňující pocit z nabytí náboženské svobody, ale především radost a zvláštní vnitřní prožitek vnímaný již dva tisíce let. *„Na malou chvíli jsme všichni zapomněli na své osobní starosti, zapomněli jsme možná na celý moderní a uspěchaný svět kolem sebe a nasávali jsme jen tu příjemnou a kouzelnou atmosféru, v níž jsme jako jedna velká rodina putovali do Betléma. Vrátili jsme se o několik dávných věků zpátky a prožívali jsme pravou podstatu Vánoc.“* (Kubišová 2010)

3. V Kněžpoli se od roku 2005 představení lidového betlému, ani ve střídmější podobě, nekonalo. Autorka scénáře, námětu a režie Mgr. Hana Poláková, která stála za celým projektem, zůstala se svojí rodinou v Brně, kde našla práci pro svoji nabytou odbornost. Veškeré aktivity a iniciativy ke spontánnímu představení živého betlému se dosud v obci nikdo neujal.
4. Z dotazníku Silvy Smutné z Velké Bíteše, organizátora Ladislava Koubka a místního faráře O. Bohumila Poláčka.
5. Z dotazníku M. Brtníka, vedoucího souboru Prámínek, Velká Bíteš, a vedoucího Horáckého souboru písní a tanců Vysočan J. Havla, Velká Bíteš: „V první části pořadu diváci zhlédli tanec vloček – příchod zimy, Kateřinskou zábavu s loučením dívek s chlapci a adventní zvyky jako Barbory, Mikuláš, Lucky a samozřejmě i Štědrý večer s příchodem Ježíška a andělů. Andělé se neobjevili pouze na jevišti s krátkým tanečkem dětí z Jeřabinky a Vysočan, ale celou scénu dokreslil i Ježíšek a andělé v podobě efektně nasvícených kulís. Diváci mohli sledovat, co se asi dělo v chalupách na Vysočině před dávnými lety a to doslovně, protože i scéna byla vytvořena jako chalupa a vedle chalupy za humny. Druhou část pořadu tvořily koledy milostné, venkovské čeledě a vánoční, kde se opět představili členové všech souborů. Na jevišti se nejen zpívalo, ale i tancovalo. Zde se již ozýval chvilkami zpěv i z hlediště. Celou scénu dokreslo-

valy fantasticky nasvícené rampouchy, svítící hvězdy a nechyběla ani kometa, která Vysočan v těchto pořadech provází již snad od nepaměti. Třetí a závěrečná část byla již tvorba živého Betlému. Při koledách se zvedl černý horizont a vytvořil průchod do Betléma v tylu, který teď dělil diváky od Josefa, Marie a Jezulátka. Pak již šly na

PRAMENY TIŠTĚNÉ A RUKOPISNÉ

Dotazníky vyplnili: Jitka Pavlicová (n. 1973), Hroznová Lhota; Eva Džoganíková (n. 1961), Kelníky; Hana Poláková (n. 1970), Kněžpole, Blažena Bučková (n. 1965), Strážnice; Silva Smutná (n. 1949), Velká Bíteš; Ladislav Koubek (n. 1980), Velká Bíteš; O. B. Poláček (n. 1955), Velká Bíteš; Jindřiška Šťastná (n. 1967), Telč; Oldřiška Havelková (n. 1958), Ořechov – Ronov; M. Brtník (n. 1951), Jihlava; Jan Havel, Jihlava; Jan Prášek (n. 1979.), Světlá nad Sázavou.

Bartoš, František 1889: *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.

PRAMENY AUDIOVIZUÁLNÍ A INTERNETOVÉ:

Videozáznam Živý betlém 16. prosince 2007, Kelníky.

Videozáznam Živý betlém 2008, Kelníky.

Videozáznam Živý betlém 20. prosince 2009, Kelníky.

Videozáznam 4. kelnický betlém, Kelníky 2010. Pojdme spolu do Betléma přes Kelníky.

Videozáznam Živého betlému v Kněžpoli – Na nebesích hvězdička vychází 1999, 2000.

Videozáznam Živého betlému – Svátek vánoční kultury a obřadnosti s živým betlémem, Kněžpole 2005.

LITERATURA:

Neseme vám dobrou novinu. 2001. *Dobry den s kurýrem*, 10. 12., s. 9.

Rubens, Alfred 1967: *A History of Jewish Costume*. London: Vallentine Mitchell.

Tymrová, Iva 2005: Svátek vánoční kultury a obřadnosti v Kněžpoli. *Dobry den s kurýrem*, 12. 12., s. 14.

jevišti řemeslnické tance jeden za druhým. Představili se zde pekaři, rybáři, řezníci, ševci, tkalci, krejčí a bednáři. Vždy po skončení tance odcházela dvojice do Betléma, který se tím pomalu vytvářel. Na závěr této části byl plně otevřen Betlém a za přítomnosti všech účinkujících se zpívaly ty nejhezčí lidové koledy.“

Bartoš, František – Janáček, Leoš 1899–1901: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha: Česká akademie císaře Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Černík, Josef 1957: *Záleské písně z okolí Luhačovic*. Praha: SNKLHU.

Pajer, Jiří 1986: *Marie Procházková (1886–1986), zpěvačka ze Strážnice*. Praha: ÚKVČ,

Pajer, Jiří 1990: *Ten vánoční čas. Sto koled z Moravy*. Strážnice: Etnos. Pajer, Jiří 1990a: *Záleský zpěvník. Z repertoáru Aloise Kubička z Kelníka*. Břežůvky: ZD Mír.

Vetterl, Karel (ed.) 1955: *Lidové písně a tance z Valašskokloboucka I*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

Kubišová, Dagmar 2010: „Putovní Živý Betlém v Suché Lozi“. *Obec Suchá Loz* [online] [cit. 13.12.2010]. Dostupné z: <<http://www.suchaloz.cz>>.

www stránky obcí Boršice u Blatnice, Břežová, Břežůvky, Hodonín, Hroznová Lhota, Kelníky, Kostelany, Kněžpole, Lanžhot, Ostrožská Nová Ves, Strážnice.

„Živý betlém ve Zlíně.“ *Římskokatolická farnost sv. Filipa a Jakuba ve Zlíně* [online] [cit. 23.10.2010]. Dostupné z: <http://www.farnostzlin.cz/?ukaz=49_vanoce&idMenu=49&Obj=&strana=1>.

Zemek, Metoděj 2001: *Kniha o Redutě. Dějiny jesuitské koleje v Uherském Hradišti*. Velehrad: Ottobro 12.

Zíbrt, Čeněk 1950: *Veselé chvíle v životě lidu*. Praha: Vyšehrad.

Zíbrt, Čeněk 1924: Živé jesličky starodávné hry vánoční. *Český lid* 24, s. 93–99.

Summary

Living Nativity Scene – a New Phenomenon of the Presence (Selected Examples from Moravia)

The depiction of the birth of Jesus as described in Bible has become an actual Christmas event for many villages and towns since the mid-1990s. In Moravia, one can find more forms among them especially the so-called Living Nativity Scene with performing parishioners representing the Holy Family stands out. The actors and the audience take part in the Christmas secret: the village is becoming Bethlehem temporarily and the people go together to the crib. For the authors, it is an occasion to create a play with songs and scenes. The origin and development of contemporary living nativity scenes was researched in the region of Moravian Slovakia – in the areas round Uherské radiště, Uherský Brod, and Strážnice, where the living nativity scenes in the open air have been performed since 1994. Questionnaires, video-records, and Internet reports have been completed with new forms of living nativity scenes in selected locations in Moravia: living nativity scenes in closed rooms, Christmas carolling at cribs, in churches, at Christmas trees and stage performances with Christmas habits. The study submits proofs of contemporary living character of Christmas plays in specific forms of the local culture.

Key words: contemporary ethno-cultural traditions, Christmas, living nativity scene, authors of Christmas plays, Moravia, Slovácko Region.

DVOJJEDINÝ SVĚT VÁNOC. VZPOMÍNKY NA VÁNOCE MEZI ČECHAMI A BAVORSKEM

Ulrike Zischka

Vánoce mívají na vzpomínky dětí narozených za války, dětí uprchlíků nebo vyhnanců zpravidla významný vliv. Jejich vlastní zážitky z Vánoc, vzpomínky na vánoční čas i to, jak znaly Vánoce z vyprávění ostatních, jim zůstanou v paměti po celý život. Nosívaly si s sebou jakoby dvojí vánoční svět. Tím prvním jsou vyprávění a vzpomínky rodičů, tím druhým pak vlastní zážitky a zkušenosti z poválečného Německa. My děti jsme tak žily ve dvou vánočních rovinách, v jedné „tam doma v Čechách“ a ve druhé v novém „domově v Bavorsku“. Moje rodina lpěla na starých tradicích; dny našeho dětství na sklonku čtyřicátých a v padesátých letech 20. století formoval způsob života, který jsme si přinesli s sebou z Čech. Náboženské i světské zvyky odehrávající se mezi půlnoční mší, jesličkami, vánočním stroměčkem i vařením, pečením a jídlem „jako tam doma“ si zachovaly hluboký význam.¹ Obraz o životě včetně doby Vánoc, jak se odvíjel mezi loučením se severozápadními Čechami, příchodem do Bavorska a cizí všednodenností v Německu, podávají dopisy k Vánocům od starých přátel, sousedů a příbuzných z konce čtyřicátých i začátku padesátých let.² Při pročítání dopisů se mi utvrzují vlastní zážitky, zkušenosti a vnímané nálady. Různá materiální svědectví dokládají a připomínají způsob prožívání Vánoc v dobách mého dětství, které naši rodiče slavili podle tradic své země původu. Tento způsob jsem si až do doby mládí a dospělosti uchovala i já, podobně jako část dětí vyhnaných ze své vlasti.

Na konci čtyřicátých let a i v padesátých letech nám vánoční svátky připomínaly zkušenosti z prožitých ztrát. Každodenní život se zdál snadnější jen při představách, jaké to bývalo „tam doma“. Oslavování vzpomínek tehdy vrcholilo o Vánocích, přičemž se použily všechny „přísaady“ z Čech: tamější vánoční ozdoby, tamější nádobí, vaření podle zvyklostí země původu, pečení podle starých receptů. Vyprávění o zvycích a vzdálených dnech Vánoc nás vracelo nazpět a spojovalo nás se svátky ve Františkových Lázních. Tyto obrázky i věci, které jsme sledovali a zažívali ve dnech dětství, jsme si pak v sobě nesli i jako dospělí. S přibývajícím věkem se Vánoce spojují opět silnější měrou s Čechami jako zemí původu a současně i s Vánocemi z doby dětství. Znovu vnímám tehdejší hledání rovnováhy stavu duše mezi lpěním na důvěrně zná-

mých tradicích a způsobu života naší původní země a tím, jak se člověk cítil vydán napospas novému, cizímu, neznámému prostředí. O svátcích a zejména o Vánocích jsme „Františkovy Lázně“ inscenovali po řadu desetiletí zcela vědomě. Museli jsme se dát dohromady a také nějak vymezit, abychom mohli existovat dál. Těch pár vánočních věcí, které byly „vysídleny“ spolu s námi, bylo nutno uchovávat a opatrovat, abychom pomocí nich a vzpomínek každodenní všední život v nové zemi zvládli. Rok co rok nám při tom pomáhala vánoční vydání sešitků „Heimatbriefe“ s jejich každoročními vzpomínkami na „Vánoce doma ve Františkových Lázních“.³ V nich rozesílal vánoční poselství své staré farní obci i bývalý místní farář: nejprve připomenul vánoční evangelium, potom slavnostní roráty během adventu, půlnoční mši a vánoční bohoslužby.

Vánoce „tam doma, před válkou“ určovaly sváteční dny po celý život. Poválečné děti na ně budou mít vlastní vzpomínky. Patří k nim takové věci jako vánoční hvězdy a české nádobí „vysídlené“ v uprchlických zavazadlech včetně ubrusu.⁴ Obojí se v Německu používalo pro jídelní stůl pouze o Štědrém večeru. Na smaženého kapra se mu-

Vánoční strom ve „Starém Chebu“, Eger/Cheb, Oberer Marktplatz, kolem r. 1930. Foto ze soukromého archivu.

sel nachystat babiččin „loketský“ porcelánový tác (značka paže s mečem, 1865). Zbytek cínových talířů z Horního Slavkova/Schlaggenwald měl toho večera funkci podkladových talířů. Na Štědrý večer se stůl prostíral střídavě pár kousky porcelánu lemovaného pestrými růžičkami (Epiag, Royal Czechoslovakia) nebo zbytky thunovských talířů s cibulovým vzorem (Thun, Klášterec/Klösterle, tvar Míšeň). V žádném případě nesměly chybět ubrus od Heinricha („Heinrich“ – obchod s prádlem Heinrich, Eger/Cheb), polámané figurky z jesliček a konečně ani mosazné hvězdy na vánočním stromě. Podobu stroměčku z počátku třicátých let navíc připomenulo i několik vánočních fotografií ve „vysídleném“ fotoalbu. Všechno dohromady mělo a také dokázalo oživit sen o Vánocích ve Františkových Lázních. Rodina zcela samozřejmě pokračovala v tradici vánočních pokrmů a pečiva, jakou zachovávala v Čechách, a i já v ní pokračuji dodnes.⁵

K nejranějším vzpomínkám patří kromě pečení cukroví i příprava kapra o Štědrém večeru. V paměti mi zřetelně utkvěl již nákup u hornofalckého obchodníka s rybami na Štědrý den brzy po poledni. Jsou padesátá léta – přicházejí tam a setkávají se jenom „cizí“, noví obyvatelé, kteří přišli ze Slezska a z Čech. Nákup doprovázely vzpomínkové dialogy. Obchodník s rybami mívá na požádání ještě nějaké jikry navíc na vylepšení polévky. Starý zvyk oslavit Štědrý večer jako postní den rybou zachovávali jen „uprchlíci“. Domácí se příkázání postních jídel a tím i ryby dávno vzdali a upřednostňovali obecně klobásu.

Vánoční stromek ve Františkových Lázních, ozdobený pěnovými kolečky, dárky s vyšívanými šatičkami „Svéráz“, Františkovy Lázně kolem r. 1932 Foto: Hilde-Susi Zischka.

Když se konečně dostal na stůl „smažený kapr“ i s loketským oválným tácem, míválo jsme polévku již snědena. Zvyk „devatera“⁶ pokrmů ke štědrovečerní večeři, jak je v Čechách ve velké míře obvyklý, jsme však nedodrželi téměř nikdy.

Ohlédnutí a vánoční impres

Po šedesáti šesti letech od mých prvních vánočních svátků v Čechách, které jsem zažila jako tříměsíční dítě, načrtává toto ohlédnutí v roce 2011 pestrý kaleidoskop vzpomínek. Barevné obrázky prvorepublikových Vánoc, jak je znám z vyprávění, se spojují s černobílými obrázky válečných a prvních poválečných Vánoc. Ve zvláštním vánočním kaleidoskopu se mísí koledy, hlasy, vůně i chuťové vzpomínky. Do vánočních Čech se vracíváme každý rok dodnes. Vůně a chuť, spolehlivé opory vzpomínek, jakoby smíchávaly vanilku z vanilkových rohlíčků s majoránkou z nadívané husí pečeně – svátečních pokrmů tradovaných v Čechách z generace na generaci. Vůni i chuť Vánoc přivolávala už samotná husa plněná syrovými bramborami a oloupanými jablky, to vše obalené v majoránce (*Origanum majoranum*). Pelyněk černobýl (*Artemisia vulgaris*), „bavorské koření“, bychom na naši husu nikdy nepoužili. Kromě toho jsme se spoléhali i na mimořádnou kvalitu nádoby na pečení. Po desetiletí ji zajišťoval „vysídlený“ obdélníkový pekáč s víkem, „pekáč na husu z nejlepšího českého smaltu“ (označení: Internat.regist./NORMA RE RA/ Made in Czechoslovakia /35), koupený za první republiky. Jeho kvalitu jsme si pochvalovali rok co rok, pamatují si to od dětství a používám ho dodnes. Ano, patří bezpodmínečně a od samého začátku k oslavě Vánoc, které jsem nikdy nepovažovala za bavorské.

„Vysídlené“ vánoční dárky ze třicátých let, tehdy kupované pro starší z dětí, mou sestru, se znovu dávaly mladšímu z dětí, tedy mně. Panenka, obrázková kniha, vyšívané šatičky,⁷ které pod stroměčkem už jednou ležely, všechno staronové dárky. Vánoční ozdoby nebo figurky, co zbyly z jesliček, posilují vzpomínky na Vánoce v Čechách a dodnes klenou mosty mezi současností a minulostí.

Vzpomínky na Vánoce kolem roku 1910 z chebského venkova

Na větvičkách a haluzích každého z mých vánočních stromků visí vzpomínky a památky z Čech. Tyto dojmy, které mi přineslo dětství, žijí se mnou již řadu desítek let. O Vánocích ožívala a stále ožívá tichá a smutná neslučitelnost domova ve Františkových Lázních/Franzensbad

a Horních Lomanech/Oberlohma s novým domovem v Horní Falci. Vede do dětství mé matky ve vesnici Horní Lomany na Chebsku, do budovy školy. Pětí dětem učitelské rodiny se tam připravovaly Vánoce jako v 19. století. Široké jedle vysoké až do stropu, ozdobené cukrovím, vystřižovanými sítkami ze zlatého papíru, hlavně však figurkami z vaty a perlovými girlandami, na které se nedá zapomenout, i když se časem ztratily. O tom se ale vyprávělo každý rok při přípravě svátečního jídla. Toto líčení končovalo stále znovu opakovanou vzpomínkou na přípravu kapra, který i v době po první světové válce musel plavat v „dobrém másle“. „Dobré máslo“ se k tomu účelu šetřilo a odkládalo stranou, protože po roce 1918 bylo nedostatkovým zbožím a bylo drahé.⁸ Ne, tehdy a ani za nás v padesátých letech se toho večera na ničem nešetřilo, jak tomu bylo zvykem jindy.

Na chebském venkově dívky dříve vystřižovaly pro vánoční stromeček sítky ze zlatého papíru. Do červených vánočních jablíček zapichovaly dřevěné obuvnické hřebíčky - přištipky, aby se na ně mohly připevnit šňůrky pro zavěšení na stromek.⁹ Učitelské děti, mezi nimi i moje matka, navlékaly pro ozdobení vánočního stromku řetězy ze starých českých perliček z hranolového skla, které původně patřily k biedermeierovské řadě zvonků prababičky Schubertovy z Nového Kostela/Neukirchen. V uchu mi utkvěly skleněné perličky a Čechy. Abych na to znovu navázala, koupila jsem si v Česku krásné vánoční ozdoby, ony košíčky nebo hvězdičky vyrobené z jabloneckých perliček. Nějaká česká firma je v posledních letech nabízela i v mnichovském obchodním domě Beck na náměstí Marienplatz. Na vánočním trhu v obchodním domě mohli lidé sledovat, jak tyto vánoční ozdoby vyrábí jedna šikovná česká výtvarnice. Naše staré příběhy o skleněných perličkách „z našeho domova“ v Horních Lomanech/Oberlohma jsme slyšali každý rok spolu s vyprávěním o obyčeji „nošení jídla Perchtě“ („der Schperte Essen tragen – der „Percht“ Essen tragen) a jiných zvycích v této chebské vesnici z vánočních časů před první světovou válkou.¹⁰ Ještě před rokem 1910 nosily „Perchtě“ zbytky jídla moje matka a její sestry. Někteří z obyvatel Horních Loman/Oberlohma, kterým je dnes mezi osmdesáti a devadesáti lety, si na vyprávění o tomto zvyku na Štědrý večer vzpomínají také. Bylo jim známo, že se pro Perchtu vynášely zbytky jídla, kapří hlava a kosti, například pod ovocné stromy do sadu. Tuto i řadu jiných tradic z Chebska líčí ve své vzpomínkové knize *Abschied von Eger* spolu se zážitky z prosince 1945 také Walter Köstler (1990: 269).

Velmi osobní chronologie Vánoc od roku 1945

Mnoho ze starých obrázků z Vánoc v Čechách, jak se o nich vyprávělo, nebo jak byly zvěčněny na fotografiích, působí dodnes. Když projíždím západočeskými lesy v létě a na podzim a vidím tu a tam malé jedličky, říkám si: „Letos musí být stromeček konečně z Čech.“ V hektické vánoční jednočlenné domácnosti to ale zatím ještě nikdy nevyšlo. Jedlové šišky z lázeňského parku ve Františkových Lázních si však na podzim беру na pozlacení pro vánoční dekoraci v každém případě. Staré mosazné hvězdy z „františkolázeňských stromečků“ větším na svůj vánoční stromeček koupený v Mnichově samozřejmě každý rok znovu. Vánoční stromek mých vzpomínek má mnoho

Náš vánoční stromek 1952/53, Bavorsko. Archiv Ulrike Zischka..

prázdných i mnoho ozdobených větví, třásňové lamety, veselá smějící se vánoční jablíčka s červenými líčky, tradiční sladkosti a pěnová kolečka, andělské vlasy se štětíčkem, svíčky svítící za lidí bez domova, blýskavě lesklé české hvězdy z Františkových Lázní, podkovy z padesátých let vystřížené z lepenky a posypané balotinou.

Moje zcela osobní „chronologie svátků“ začíná prosincem 1945, mými prvními a posledními Vánoci ve Františkových Lázních. Dojmy z Vánoc slavených i přes panující tísnivou atmosféru ještě v našem bytě na staré adrese jsem získala jen z častého vyprávění svých rodičů a sestry, která se tehdy vrátila „načerno“ přes hranice z Bavorska. Otec ji tam poslal už několik měsíců předtím, aby ji uchránil od přesunu německé mládeže do československého vnitrozemí. Já jsem byla právě v listopadu u křtu

Můj vánoční stromek, andělská muzika, mosazné hvězdy a další, Mnichov 2009

a žila jsem s otcem a matkou ve starém františkolázeňském bytě. Díky péči jedné otcovy české pacientky jsme dostávali nějakou pomoc a mohli jsme v tomto bytě zůstat až do jara 1946. Pacientka se po porodu syna, ke kterému byl můj otec povolán jako porodní asistent, postarala nejen o znovuotevření otcovy lékařské praxe, ale zajistila nám pro rok 1945 i vánoční ozdoby. Na stromečku vzpomínek od té doby visí efemérní barevná pěnová kolečka, která již od 19. století patřila k tradičním ozdobám všech našich vánočních stromečků, ať českých či německých. Tehdejší dárkyni ani jejího syna se mi nikdy nepodařilo najít, všichni však na ně vzpomínáme. Dárkyně i dárek mají v našich vánočních příbězích z Čech své pevné místo. Na počátku osmdesátých let jsem v Chebu jednou zažila radost ze shledání jako o Vánocích. V malém obchodě s cukrovinkami a kávou jsem tam uprostřed léta uviděla první česká pěnová kolečka, jako bývala ta naše. V tu chvíli mi v uších znovu zazněl vánoční příběh o pěnových kolečkách ze Štědrého večera roku 1945, kdy se nám podařilo náš starý zvyk ještě jednou dodržet. V roce 1945 šlo o mimořádný dárek, protože vajíčka – podobně jako plnotučné mléko – v té době představovala ten největší luxus. Ta milosrdná a vděčná Češka tenkrát obstarala obojí. Kojenec jako já dostával tehdy, stejně jako všechny německé děti, jen „modré mléko“ (odstředěné).

Tradici těchto vánočních ozdob dokládá i fotografie vánočního stromku rodičů z třicátých let. Pro osvěžení a další pokračování vzpomínek a pro vyzkoušení propojení mezi minulostí a současností, mezi životem včera a dnes, Tady a Tam se našlo potvrzení i v roce 2011. Kamarádka z Moravy mi poslala krabičku kupovaných barevných pěnových koleček zabalených do celofánu potištěného hvězdičkami (Pečivo sněhové barevné, fa. Penam, Brno).

V novém životě v Bavorsku jsme pěnová kolečka jako vánoční ozdoby na stromeček už nikdy nepoužívali. Zůstaly jen pečlivě připomínané vzpomínky. Později v sedmdesátých letech jsem pěnová kolečka vídávala v mnichovských pekárnách a cukrárnách ve vánoční nabídce. Spolu s „pardubickými srdíčky“ je nejspíš stříkal, sušil a v případě srdíček pekl a zdobil nějaký přistěhovaný pekař.

Když otevřu proutěný kufřík, ve kterém schovávám vánoční ozdoby, leží v něm pečlivě zabalené další památeční kousky. V krabicích přechovávám v několika vrstvách nejen ozdoby, ale i množství vánočních vzpomínek. Několik krabiček dnes patří i krušnohorským andělíčkům, které jsem převelice milovala už tehdy. Všechny ty andě-

líčky od firmy Wendt & Kühn z Grünhainichenu¹¹ obdivuji dodnes. Jejich bíle tečkovaná zelená křídélka pečlivě balívám do hedvábného papíru. Andělskou muziku jsem si v padesátých letech moc přála, ale nikdy ji nedostala. Tehdy byla pro naši domácnost příliš drahá. V dospělosti jsem si však andělíčků nakoupila tolik, že vydali na pořádný andělský orchestr, a věšívám je na stromeček. Nádherné „františkolázeňské“ mosazné hvězdy, velké i malé, ploché, vypouklé, lisované i ty s vyřezávanými paprsky nechyběly na stromečku v Bavorsku nikdy. Že byly nerozbitné, přibalili jsme je do zavazadel při našem vysídlení. Andělská muzika z Krušnohoří a nejnovější moravské štipané holičky z rožnovského Valašského muzea v přírodě uzavřely s těmito mosaznými hvězdami báječný svazek.

Rodiče s sebou vzali i pár kousků z jesliček. Jeden nadšený skok naší kočky, kterým chtěla koncem čtyřicátých let ulovit barevné vánoční baňky, znamenal pro tyto „vysídlené“ barevné sádrové figurky konec.¹² Jejich úločky leží v mé vánoční krabici dodnes. Jen anděl Slávy s pochroumanými křídly dostane každý rok přiděleno místo v polici s knihami a tvoří tak pokaždé jednu z vánočních dekorací z Čech.

Vánoce 1946

Zážitek z roku 1946 představoval v dlouhé řadě bavorských Vánoc dilema. Do Bavorska jsme přijeli bez otce, ten musel jako lékař zůstat v Československu. Vánoce 1946 oslavil sám v Cerhonicích v táboře pro přesídlované Němce. Odpovídal tam za jejich zdravotní stav. Američané totiž trvali na tom, aby hranice překračovali jen zdraví Němci. My, moje matka, sestra a já jsme se na Vánoce sešly v jedné hornofalcké vesničce v malém pokojíku místní školy. Traduje se, že jsme s tamějšími učitelskými praktikantkami směly pěst svoje první vánoční cukroví. Půlnoční mše, první, kterou jsme na hornofalcké vesnici zažily, nadlouho zbavila kouzla jak tyto Vánoce, tak i mnoho dalších. Vesnický farář, kterého zřejmě šokovalo množství nových příchozích z Čech, hovořil o cizích „českých“ katolicích, kteří se zamíchali mezi místní, značně hlasitě a nekřesťansky. Jeho nemilosrdnost vůči mé matce, která stála a mrzla s dětmi – já v kočárku – ve vstupní chodbě kostela, patřila v novém životě po Františkových Lázních k často citovaným vánočním vzpomínkám.

Bavorské Vánoce 1946: Kde byl náš otec? V jižních Čechách v Cerhonicích. Jeho vánoční dojmy z roku 1946 v Československé republice zprostředkovává vánoční dopis obsahující i kresbu vánočního stromečku v jeho or-

dinaci a současně obývacím pokojí. Náš otec nám svůj prostý vánoční stromeček nejen popsal, ale i nakreslil a k tomu napsal, že ho pro něj užil jeden vinař z moravského Mikulova, který dorazil do tábora. Jedinou ozdobou na tomto stromku byla „Brunsova“ sterilní vata z otcovy ordinace.¹³

Vánoční dopis s nakresleným stromečkem, zároveň ve stojacím rámečku, nás provázel o vánočních svátcích po otcově smrti. Tento nový zvyk jsme zachovávali dlouho. Cerhonice jsem navštívila s českými přáteli až před několika lety. Nový majitel statku, tehdejšího „tábora pro německé přesídlence“, si prohlédl tuto vánoční kresbu i mnoho dalších, které jsme v Bavorsku z Cerhonic dostali. Požádal nás o kopie, že je v domě pověsí jako obrázky. Na Vánoce 2010 pak přišel dopis s větou, že už je zrenovovaný i „vánoční pokoj mého otce“. Jak pěkný vánoční pozdrav to byl! Pětašedesát let po oněch smutných dnech roku 1946 mi přinesl velikou radost a propojil znovu časy i lidi.

Z těchto hořkých dní popsal náš otec krátce před Vánoci 1946 v dopisu z Cerhonic svoje dojmy z návštěvy Prahy 18. a 19. prosince 1946. Snažil se nás v Bavorsku utěšit a vylíčil nám svou vánoční cestu do Prahy: *Doufám, že jste o svátcích zdraví, o Ježíškovi moc nepřemýšlejte a buďte rozumné a o mě si každopádně nedělejte starosti, já jsem zaopatřen dobře [...] Na 18. a 19. XII. jsem provedl to, co jsem už dávno plánoval, byl jsem autobusem v Praze. Jednak kvůli povolence, s tou mě pak při transportu už nebudou moci zastavit, a jednak jsem chtěl vidět město a lidi. Od vánoční Prahy jsem očekával vlastně víc, než co jsem našel. [...] Radnice je ostudně rozbítá, zabedněná. Stejně jako na všech důležitých křižovatkách stojí i tady vysoký vánoční strom, u něj pokladničky pro válečné oběti, k tomu vyhrává hudba z gramofonových desek. Na Ovocném trhu (vedle Skřivánka) stojí boudy s cukrovinkami, vánočními ozdobami, lacinými panenkami a hračkami, kupy prádla z trikotáže, vánoční stromky, pozlacené větvičky mišpulí atd. Jablka jsou vzácná jako sušené houby (ty stojí ca 230 Kčs za 1 kg, jablka jenom na poukázky po ½ kg). [...]*

Textilního zboží je všude ještě málo a všechno na body. Ve velkých výlohách u „Löbla“ a bývalého „Schillera“ je pár vyšívaných šálů, „Rudinger“ měl ve výlohách nějaké věci, ale bylo zavřeno. V „Bambino“ měli roztomilou noční košilku a čepeček, světle červené, za 300–400 Kčs, kabátek 600–800 Kčs. U Bati už mají pěkné levné boty, v cukrárnách a řeznictvích je nabídka skoro jako

za mírových dob, čokoládové bonbony na poukázky, ale i bez nich. Hojně navštěvovaná jsou knihkupectví, uvnitř i venku prodávají spoustu knih pro mládež a obrázkových knížek. U Andreeho [knihkupectví a antikvariát, pozn. U. Z.] jsem si znovu prohlédl úsek, který jsem prošmejdil při poslední návštěvě Prahy. Kromě starých tlustospisů ještě dost německých lékařských knih (cena Mk x 10), pár švýcarských, anglických, francouzských knih vedle české produkce. Cizí [= zahraniční knihy, pozn. U.Z.] student nejspíš nezplatí a odbyt bude asi malý. [...] V noci jsem se autobusem a pěšky vrátil opět do Cerhonic. Byl jsem rád, když jsem byl zase zpátky. Sestra zatopila, za chvíli přišli zvědavci a zájemci o noviny. Mimo cesty do Prahy přinese Ježíšek ještě: knihy, vánoční číslo „The Illustrated London News“ a „Holly Leaves“, noviny.¹⁴

Padesátá léta a Vánoce

Následující Vánoce roku 1947 trávíme společně v hornofalcké vesnici a pro mě začínají dalšími roky vědomě prožívané vlastní vánoční svátky. Z předvánoční doby svého dětství v padesátých letech slyším, jak s kamarádkami zpíváme koledu *Kommet Ihr Hirten, Ihr Männer und Frauen* [Nesem vám noviny]. Dvě ze zpěvaček jsou „děti uprchlíků z Čech“ (považovali nás za děti uprchlíků, říkalo se nám tak obecně, na začátku a konci školního roku nás takto vyvolávali a počítali pro účely školní statistiky). „Naši“ písničku jsme zpívaly rády, protože v *Liederbuch*

für die ersten vier Klassen der bayerischen Volksschulen [Zpěvník pro první čtyři třídy bavorských základních škol] byla označena poznámkou „stará koleda z Čech“ (Lang 1953: 38). A co slychávám v těchto dnech? Volá mě starší dáma, která vyrostla ve Františkových Lázních a od roku 1946 žije v Mnichově. Ptám se jí na františkolázeňské vánoční tradice. Odpovídá mi: „Poslyš, po své české matce tady mám ještě český zpěvník s koledami. Víš přece, naše společná koleda je Nesem vám noviny“. A už mi ji v češtině předzpěvuje.

Na obrázku k notám a textu koledy jsou pastevci se šalmaji. Jak to? V dětství mi to vadilo. Pravý český pastýř hraje přece u jeslíček na dudy. Vysvětlení se mi dostalo, když jsme v padesátých letech kupovali nový betlém. Tehdy jsme hledali jesličky s odpovídajícím pastýřem a nakonec jsme alespoň jednoho pravého „českého“, který hrál na dudy, našli.¹⁵

Češi a bývalí němečtí obyvatelé Čech a Moravy mají mnoho společného zejména v kulinářské oblasti. Naši společnou silnou stránkou je obliba a podobný způsob přípravy vánočního kapra, husy a vánočního pečiva. Standardní výbavou mnoha německojazyčných domácností v Čechách byla učebnice vaření od autorů Adolfa Franze a Olgy Hessových s názvem *Wiener Küche, Sammlung von Kochrezepten der Bildungsanstalt für Koch- und Haushaltungsschullehrerinnen und der Kochschule der Gastwirte in Wien* (1913). V jejím vydání z roku 1956 čtenář najde vysvětlení ke vzájemnému vztahu vídeňské a české kuchyně. Nabídka vánočního cukroví dodnes odpovídá rozmanitosti a receptům českého vánočního pečení. Tato vídeňská kuchařka byla směrodatná nejen pro pečení, nýbrž pro celou kuchyni mezi Vídní a řadou domácností v Čechách. Ve svém prvním vydání sdružovala „recepty z Vídně“, z „nejdůležitějších center v cizině“ a „podíl národních pokrmů ze zemí monarchie“.¹⁶ Její autoři Olga a Adolf Franz Hessovi tím vytvořili výukovou pomůcku platnou po řadu desetiletí a současně i standardní dílo „vídeňské kuchyně“. Určovali tak vzdělání budoucích učitelek rodinných škol v končící monarchii a počátcích československé první republiky. Učitelky rodinných škol, které získaly vzdělání podle učebnice Hessových, poté absolvovaly zkoušku v Praze na ministerstvu školství a vyučovaly pak tuto „vídeňskou kuchyni“ i po roce 1918 na školách v západních Čechách. Návodů získané v hodinách vaření a pečení pak celé generace učitelek a žaček využívaly dál. U nás i v jiných západočeských rodinách se všechno vánoční pečivo peklo vždycky podle této ku-

Objednávkový lístek, „Se Schmelzerovým loketským perníkem ... darujete kousek domova“. Archiv: Ulrike Zischka, Mnichov.

chařky. Poté, co jsme si v roce 1952 konečně pořídili její třicáté vydání¹⁷ náhradou za to, které zůstalo v Čechách, probíhalo pečení o adventních nedělích ve znamení vzpomínky na dřívější časy. Moje matka pekla jednotlivé druhy cukroví se znělými názvy po léta přesně podle těchto receptů a stejně tak se jimi řídím i já.

Při pojmenovávání vánočního cukroví se fantazii meze nekladou. Celé generace pečou podle Hessovy vánoční kuchařky linecké a išské dortíčky (Linzer und Ischler Törtchen), vanilkové rohlíčky (Vanillekipferl), karlovarské věnečky (Karlsbader Ringerl), důlkové husarské koláčky (Husarenkrapferl), vdovské pusinky (Witwenküsse), Košutovy věnečky z dvoubarevného těsta (Kossuthkranzerl), kapucínské rohlíčky s mletými oříšky (Kapuzinerkipferl) nebo drobné cukroví „Hausfreunde“ (na způsob mandlových suchárků), „Je länger je lieber“ (máslová kolečka spojovaná marmeládou a zavěšovaná na stromek) a vánočku (Weihnachtsstriezel nebo Weihnachtssemmel). Samotný název Weihnachtsstriezel či Weihnachtssemmel je současně dokladem variant rakousko-české kuchařské terminologie,¹⁸ která je používá pro vánoční štólu. Na Chebsku se jí říkalo také Wecken. Jak se uvádí v urbáři ostrožského panství (Langhammer 1932: 61), již na počátku 18. století se s vánočními dárkami odváděla vrchnosti i jedna vánočka (Weihnachtswecken).

Sněhové „Witwenküsse“ a drobné „Hausfreunde“ se pekly už kvůli svému názvu a představovaly vždycky konkurenci bavorskému slepovanému cukroví „Spitzbuben“ (uličníci), kterému dávali přednost v domácnostech mých místních bavorských kamarádek. V naší kuchařce se na četných stránkách věnovaných pečení druží maďarské „Košutovy věnečky“ s českými „karlovarskými věnečky“ a sladkým perníkem. V západních Čechách se perníku (Lebkuchen) říkalo „Pumpnickel“, jinde jako například v saském Pulsnitz se jmenoval „Pfefferkuchen“. My děti jsme znaly všechny tři názvy. Zpívaly jsme písničku *Hänsel und Gretel verliefen sich im Wald* o Jeníčkovi a Mařence, kteří se dostali bezpečně až k perníkové chaloupce (Pfefferkuchenhaus). O Vánocích roku 1956 rozesílala firma Alois Schmelzer (Aichach/Bavorsko, dříve Locket) objednávkové lístky na svůj perník a pečivo. S dodatkem „Ein Stück Heimat schenken Sie mit Schmelzer's Pumpnickel und Schmelzer's Karlsbader Mandel-Oblaten“ [Se Schmelzerovým perníkem a Schmelzerovými karlovarskými mandlovými oplatkami darujete kousek domova] oslovovala své staré západočeské zákazníky a po-

jem „Lebkuchen“ používaný v Bavorsku přitom nahradila pojmem „Pumpnickel“.¹⁹ Na objednávkovém lístku jsou všechny speciality, které do roku 1945 loketská výroba perníku *Erste Pumpnickel-Fabrik*, *K. Schmelzer Elbogen* nabízela, jako *K. Schmelzer's Echte Schmelzer-Pumpnickel*, *Schmelzer's Elbogener Pastranakuchen* a *Schmelzer's Elbogener Stefaniekuchen* označeny jednotně již jako Lebkuchen (perník): Fürsten-Lebkuchen, Pastrana-Lebkuchen, Stefanie-Lebkuchen (Stefanie-Lebkuchen podle Stefanie, vdovy po habsburském korunním princí Rudolfovi), gemischte Lebkuchen (směs perníčků), Früchte-Lebkuchen (ovocný perník), Reibe-Lebkuchen (perník na strouhání). Perníčky Pastrana a perníčky Stefanie odkazují svým druhovým označením ještě na čes-

Reklamní plakát, Schmelzerův loketský perník založeno 1828, kolem r. 1930. Archiv Ulrike Zischka, Mnichov.

ko-rakouskou pekařskou tradici, ty první na značný podíl mandlí, ty druhé se Stefanií na korunní princeznu Stefanií. Tyto konotace s korunní princeznou nejsou u česko-rakouského pečiva žádnou vzácností.

Loket bývalo město perníku. Dnes jeho význam nepřipomíná v Lokti nic. Schmelzerův loketský perník byl součástí vánoční kultury stolování od roku 1828, doby biedermeieru. V 19. a 20. století získal na výstavách kuchařského umění, zemědělských a řemeslných výstavách deset ocenění.²⁰ Na Schmelzera, průkopníka perníkární, upomíná dochovaný náhrobek na hřbitově v Lokti²¹ s německým nápisem *Konrad Schmelzer / Erzeuger des Elbogener Pumpernickel*. K tomuto vytesanému náhrobnímu nápisu je v češtině připsáno: *LOKETSKÝ PERNÍKÁŘ – AUTOR*.

O Vánocích jezdili do Lokte zákazníci ze širokého okolí. Cesta pro perník ke Schmelzerovi do Lokte bývala součástí předvánočních nákupů i v naší rodině. Moje

sestra, narozená v roce 1930, léta pátrala po vynikajícím pastranském perníku, který až do osmdesátých let vyráběla jen jediná cukrárna v Mnichově. Chuťový smysl, nacházející se v bezprostřední blízkosti smyslu vzpomínkového, spojí rychle dětství a Vánoce, časy a země. Právě o Vánocích se dá najít spousta společných zvyků, společných tradic. Jak Češi, tak Němci je pěstovali, odkládali nebo zachovávali, brali s sebou, ale i zapomínali stejnou měrou tady i tam, nebo je případně utlumili noví vládcové a nové okolnosti. Vždycky mě udivovalo, že i přes veškeré odmítání církve, jejích svátků a jejích svatých i zvyků, které se vážou k náboženství, se v českých obchodech s domácími potřebami prodávaly koncem osmdesátých let vykrajovací formy Mikuláše a čerta společně v jednom balení. Tento návrat ke starým mikulášským tradicím mě potěšil. Samozřejmě jsem si je koupila a dodnes se ptám, jak to ti dva i přes všechna příkoří přežili.

Překlad Helena Vykoupilová

[Poznámka překladatelky:

Autorka musela opustit své rodné město Františkovy Lázně v útlém věku spolu s celou svou rodinou. Vzpomínky na původní domov v Čechách ji doprovázejí po celý život a odrážejí se i v emotivním podání tohoto příspěvku. Rodina považovala svůj nucený odchod do Německa za *vyhnání*, což odpovídá perspektivě objektů tehdejší státní politiky, tedy vysídlenců. V prostředí československých státních orgánů se tehdy etablovaly pojmy *odsun*, *evakuace*, *vyhoštění*, v diplomatických jednáních mezi válečnými Spojenci se používal pojem *transfer* (srov. přednáška Adriana von Arburga „Vyhnání, vysídlení, etnická čistka? Nové pohledy na rozchod Čechů a Němců po roce 1945“ přednesená 2. května 2011 v MZK Brno. Audiozáznam přednášky: <http://www.mzk.cz/sluzby/akce/vyhnani-vysidleni-etnicka-cistka-prednaska-adriana-von-arburga>). Aby zůstal zachován emocionální náboj autorčina vyprávění, byl v překladu použit pojem „vysídlení“.]

POZNÁMKY:

1. K tomu srov. Fendl (1996: 85–86, Das Private als Reservat des Heimatischen): „Řada příběhů vyhnanců pojednává například o téměř nepřetržitém ipění na vaření „jako tam doma“, praktikovaném dodnes, a na způsobu slavení rodinných svátků „jako v původní vlasti“.“
2. Dopisy jako zdroje ke všednodenní kultuře poválečných let, životních zlomů, rodinných a bývalých sousedských sítí. K tomu srov. Kalinke 2000.
3. Srov. vánoční vydání Franzensbader Heimatbrief. Weichenried und München 1947–1972 [Paul Komma: Weihnachten im Elternhaus. *Franzensbader Heimatbrief* 16, 9. Bd., 22. 12. 1963.
4. Ke vzpomínkové hodnotě „věci“ srov. Fendl 2000: 89 ad. Tématem je zde hodnota vyprávění k „věcem přineseným z domova“. Přinesený předmět tak spojuje vlast a identitu. To určuje zacházení s předměty donesenými z „domova“, které nacházejí v citlivé době, o Štědrém večeru, zvláštní vyjádření a použití. Totéž platí pro efemérní „vzetí s sebou“, například receptů na pokrmy, vyprávění, vzpomínky na „tam doma“ v době Vánoc.
5. Friedrich Panzer (1870 Aš – 1956 Heidelberg) líčí své vzpomínky z dětství na Vánoce v evangelické Aši, mezi jiným např. pokrmy jako kapra a husu, štolu a vánočku, springerle, vodový marcipán, skořicové hvězdičky a perníčky, cukroví k pověšení na vánoční stromček a tradici rajske zahrádky, vánoční pyramidy, evangelického Pelzmertela namísto katolického sv. Mikuláše (Panzer 1940).
6. O štědrovečerní večeři s devaterým jídlem, ke kterému patřily i jablka, ořechy, sušené švestky a hrušky, vánoční pečivo, káva a kapr, stejně tak jako o obtížném obstarávání tradiční vánoční husy vypráví kniha vzpomínek na poslední Vánoce 1945 v Chebu. Jsou zde zachyceny také adventní a vánoční zvyky, pokrmy a pečivo Chebska. Srov. Köstler 1990, zde zejména kapitola „Alle Jahre wieder!“ (s. 252–288). Viz také pozn. 16. Po roce 1945 jsme žili ve stejné bavorské obci jako Walter Köstler a jeho matka Magdalena. Vzpomínám si, že nás na Vánoce navštěvovali, ale jako dítě jsem jeho vánoční vzpomínky a vyprávění nevnímala.
7. Šatíčky koupené v obchodě s výšivkami a krajkami ve Františkových Lázních byly zdobené ve stylu a barvách tradiční svérázové výšivky. Pocházely zřejmě z obchodu Moritze Becka (Františkovy Lázně, Kaiserstraße 10, nyní Národní tř.). Šaty a halenky ze žoržetu zdobené křížkovou výšivkou se za první republiky prodávaly v lázních jako typické tuzemské suvenýry. Za určení a upozornění děkuji dr. Haně Dvořákové, vedoucí Etnografického ústavu MZM Brno.
8. Od vydání ministerské vyhlášky z 30. srpna 1916 se během první světové války i léta po ní mohl prodávat syrový tuk a výrobky z tuhu (mezi nimi máslo a přepuštěné máslo) jenom na „tukové známky“ a jejich prodej byl přísně kontrolován. Srov. Ausweis über den Verbrauch von Rohfetten, Fettprodukten und Speiseölen vom 28. 2. 1919 bis einschließlic 27. 3. 1919. Okresní státní archiv Cheb.

9. Pracnou přípravu ozdob na vánoční stromček líčí i Friedrich Panzer (1940: 101): „Zdobení stromku byla namáhavá práce do té doby, než se zavedly měkké točené drátky. Každé jablko mělo na stopce uvázanou smýčku ze zelené nití, do zlatých a stříbrných ořechů se zastrkovalo dřívko, případně se ještě zakapalo voskem, a na ně se také uvazovala smýčka...“
10. Jde o zážitek z dětství mé matky v Horních Lomanech kolem roku 1908. K tomu srov.: „Následující doba je naplněna očekáváním blížícího se času Vánoc, které začínají Svatým večerem (24. prosince). Domem i dvorem se s nadcházejícím zimním večerem nese slavnostní nálada. Večeře – sestávající z ryby a sušených hrušek (Hutzel), jablek, ořechů a vánočky – je tichá a vážná. [...] Po večeři musí čeledín nebo děvečka vynést zbylé rybí kosti do zahrady pod ovocný strom. Tohoto dne obchází Sperta (Perchta), a kdo neposlouchá, tomu nařízne břicho...“ (John 1903: 155)
11. Tito andělíci se vyrábějí od roku 1915 ve firmě Wendt und Kühn, Grünhainichen. Jejich křídélka mají vždycky jedenáct bílých teček, které jsou jedním ze znaků originálního výrobku s ochrannou známkou platnou celém světě. Špatné a levné imitace se vyrábějí v Číně, která jimi zaplňuje evropský trh. Viz nabídkový katalog Wendt und Kühn – Die Grünhainicher Engel, Grünhainichen, 2001.
12. Bohužel jsme měli jen sádrové figurky, které měly daleko k vyřezávaným figurkám, jaké byly obvyklé na Chebsku a ve Františkových Lázních. Sousedé mých rodičů, dědici MUDr. Michaela Müllera, známého sběratele nábytku, krojů, devocionálií a domácího nářadí z Chebska, si na tyto poklady vzpomínají a domnívají se, že jejich betlémy byly po roce 1945 zničeny. Jeho syn, dr. Otto Müller, píše o starých a nových jesličkách jejich rodiny: „V otcově sbírce ještě dnes vidím stát starý betlém se skalní krajinou, všechno dřevěné vyřezávané figurky, malované, dobrých 55 cm vysoký a 70 cm široký, musí být v chebském muzeu u sbírky mého otce, ještě i teď. Ve Františkových Lázních jsem si nechal od Ungera (Schlada) vyřezat nový ze dřeva brslenu, moc pěkný, který ale nikdy nedokončili – samozřejmě je v českých rukách, pokud jej nezničili“ [...] Pokud si správně vzpomínám, vyskytl se jednou v ročence Egerer Jahrbuch (ale ve kterém roce?) extra článek o starých betlémech z Chebska.“ Odkazuje tak na jeden článek svého otce o chebských jesličkách. Srov. dopis Otto Müllera Hilde Zischka ze dne 26. 2. 1968. Archiv Ulrike Zischka, Mnichov. Odkazy na článek a místo uložení betlému je třeba prověřit. Za posouzení by stály vlivy chebských her o zrození Ježíše Krista na lidovou betlémařskou tvorbu a mnohem starší mystické uctívání jesliček chebskými klariskami na přelomu 15. a 16. století. Z kláštera klarisek v Chebu přý pochází rukopis knihy pro povznášející duchovní cvičení jeptišek o adventu a vánočních svátcích. Původ a současné místo výskytu je nutno prověřit. Srov. Spamer 1937: 31.
13. Dopis z Cerhonic z 29. 12. 1946. Archiv Ulrike Zischka, Mnichov.
14. Dopis z Cerhonic z 23. 12. 1946. Archiv Ulrike Zischka, Mnichov.
15. K tomu a k ověření vzpomínek z dětství a spojení s tradicemi Chebska srov. popis Karla Schuberta (1986: 270): „Ve starochebském betlémovém divadle stojí u jeslíček dudák a hraje jezulátku na dudy: „Dudák nemá ve své bídě nic, co by mohl Božímu dítěti darovat. V prostém srdci mu vytane nápad, že dítěti v jesličkách zahraje ale- spoň něco krásného na dudy“. Dudák, který zde hraje u jeslíček a ke svému hraní asi i tančuje, má připomínat pastýře, kteří jsou doloženi v řadě vánočních her.“
16. Učebnice se prodávala za pevnou prodejní cenu 22 K. Olga Hess byla tehdy c. k. odbornou inspektorkou, ředitelkou vzdělávacího ústavu pro žáčky rodinných škol a školy vaření pro hostinské ve Vídni (k. k. Fachinspektorin, Leiterin der Bildungsanstalt für Koch- und Haushaltungsschülerinnen und der Kochschule der Gastwirte in Wien). Adolf Fr. Hess byl c. k. ministerským inspektorem a ředitelem škol pro hostinské, hoteliery a kaviárny ve Vídni (k. k. Ministerialinspektor und Fachschuldirektor Zentraldirektor der Schulen der Gastwirte, Hoteliers und Kaffeesieder in Wien). Kniha vyšla ve 2. vydání již v roce 1916.
17. Hess Adolf und Olga: *Wiener Küche. Sammlung von Kochrezepten der staatlichen Bildungsanstalt für Koch- und Haushaltungsschülerinnen und der Kochschule der Gastwirte in Wien, jetzt Bildungsanstalt für Hauswirtschaftslehrerinnen an der Höheren Bundeslehranstalt für hauswirtschaftliche Frauenberufe Wien XIX, Eine unentbehrliches Hilfs- und Nachschlagewerk für Leitungen und Hilfskräfte häuslicher und gewerblicher Klein- und Großküchenbetriebe*. 30. Auflage. Wien 1952. Tato sbírka kuchařských receptů byla směrodatná pro vzdělávání učitelek rodinných škol i v Čechách. V Rakousku se ve vzdělávacích ústavech pro učitelky rodinných škol používala až do padesátých let 20. století. K Čechám (Cheb kolem roku 1920) srov. vzpomínky mé matky Hilde Zischka, učitelky základní školy, domácích a ručních prací, která získala vzdělání v chebském Soukromém učitelském ústavu Sester Svatého kříže kolem roku 1920 (Private Lehrerinnenbildungsanstalt der Schwestern vom Heiligen Kreuz, Eger). Podle této učebnice vaření se vzdělávala ještě na počátku první republiky a poté skládala zkoušku v Praze na ministerstvu školství. Kniha se používala jako ministerstvem schválená učebnice a výukový prostředek a jako vzor vídeňské kuchyně ovlivňovala běžné vaření v tomto regionu. Tato kuchařka, kterou si pořídila řada domácností, posilovala rovněž zálibu ve vaření podle tradiční vídeňské kuchyně. Autoři do ní současně začlenili i vliv české kuchyně a kuchyně ostatních zemí monarchie. Srov. BOeG (Beste österreichische Gastlichkeit): články k Olze Hess, Wiener Küche, předmluva Olgy Hess k novému přepracovanému vydání z roku 1956, kde je vídeňská kuchyně popsána jako „zvlášť zdařilý výběr národních pokrmů národů sdružených v bývalé monarchii“. Srov. <http://www.boeg.at/index.php?page=hess-adolf-und-olga-die-wiener-kuche> (cit. 1.8.2011). K tomu srov. též Köstler (1940: 268): M.[agdalen] Köstler pekla na Vánoce 1945 v Chebu vánočku „Weihnachtssemmel“ a perníčky „Pumpernickel“ ještě podle staré „Wiener Küche“ od dvorního rady Hesse – (M.[agdalen] Köstler bäckte zu Weihnachten 1945 in Eger/Cheb noch die „Weihnachtssemmel“ und die „Pumpernickel“ nach der alten „Wiener Küche“ vom „Hofrat Hess“.) Tato a další vánoční tradice viz pozn. 6. – Autorka [U. Zischka] připravuje studii o významu této učebnice, ovlivňování regionálních receptů, přítomnosti vídeňské kuchyně, podílu kuchyní zemí bývalé monarchie a o kuchařské terminologii na příkladu chebské Ausbildungsschule für Haushaltungs- und Handarbeitslehrerinnen ve dvacátých letech 20. století.
18. Ke kuchařské terminologii srov. Pohl, Heinz Dieter 2006: „Zur Bairisch-österreichischen Küchensprache.“ Onomasiology [online] 7, s. 16–33 [cit. 22.8.2011]. Dostupné z: <http://www1.ku-eichstätt.de/SLF/EnglVglSW/pohl1061.pdf>.
19. Objednávkový lístek firmy Schmelzer, Aichach, 1956. Archiv Ulrike Zischka.

20. Odkaz na reklamní plakát firmy Schmelzer, Loket, kolem 1930. Archiv Ulrike Zischka. Österreichischer Zentralkataster, sv. VII, 2. pol., Čechy, Handelskammerbezirk Eger Reichenberg, Wien 1903, oddíl Inzeráty, s. 36 – Inzerát s upozorněním: „Ausgezeichnet mit der Vermählungs-Medaille Ihrer k. k. Hoheit Frau Erzherzogin Elisabeth mit Fürst Otto zu Windisch-Graetz“, „Ausgezeichnet mit der goldenen

Medaille auf der Kochkunst-Ausstellung in Wien 1828“ a „Ausgezeichnet, London 1902 mit Diplom zum Grand Prix mit Ehrenkreuz u. goldener Medaille“.

21. Hřbitov Loket/Elbogen, rodinný hrob Schmelzerových vpravo od hlavního vchodu u hřbitovní zdi, navštíveno 26. 6. 2011.

LITERATURA:

Fendl, Elisabeth 1996: Der Rückgriff auf die alte Heimat als Maßstab der Integration. In: Krauss, Kar-Peter... [et al.]: *Angekommen! Angenommen? Flucht und Vertreibung 1945 bis 1995*. Filderstadt : Weinmann, s. 83–93.

Fendl, Elisabeth 2000: Damit es auch richtig verstanden wird, Briefe als Objekt-Beigabe. In: Kalinke, Heinke M. (ed.): *Brief, Erzählung Tagebuch, Autobiographische Dokumente als Quellen zu Kultur und Geschichte der Deutschen in und aus dem Östlichen Europa*. Freiburg: Johannes-Künzig-Inst. für Ostdt. Volkskunde, s. 85–101.

Hess, Olga – Hess, Adolf Fr.(eds.) 1913: Wiener Küche. Sammlung von Kochrezepten der Bildungsanstalt für Koch- und Haushaltungsschullehrerinnen und der Kochschule der Gastwirte in Wien. Wien: Deuticke.

John, Alois 1903: *Oberlohma, Geschichte und Volkskunde eines egerländer Dorfes*. Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde IV. Bd., 2 Heft. Prag: J. G. Calve (J. Koch).

Kalinke, Heinke M. 2000: Zur Geschichte und Relevanz von Selbstzeugnissen für die Alltags- Erfahrungs- und Mentalitätsgeschichte der Deutschen in und aus dem östlichen Europa. Eine Einführung.

In: Kalinke, Heinke M. (ed.): *Brief, Erzählung Tagebuch, Autobiographische Dokumente als Quellen zu Kultur und Geschichte der Deutschen in und aus dem Östlichen Europa*. Freiburg: Johannes-Künzig-Inst. für Ostdt. Volkskunde, s. 7–22.

Köstler, Walter 1990: *Abschied von Eger. Die Geschichte der Magdalena K. München*: Universitas.

Lang, Hans 1953: *Sing mit. Liederbuch für die Bayerischen Volksschulen, Unterstufe*. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag.

Langhammer, Rudolf 1932: Das Seeburger Urbar vom Jahre vom Jahre 1703. *Unser Egerland* 36, Heft 5–6.

Panzer, Friedrich 1940: Weihnachtsfeier in Asch. Kindheitserinnerungen von Universitätsprofessor Dr. Friedrich Panzer. Heidelberg. *Unser Egerland* 40, s. 98–107.

Schubert, Karl 1986: *Das Alt-Egerer Krippentheater*. Ein Beitrag zur Geschichte des Krippenspiels, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 46, München.

Spamer, Adolf 1937: *Weihnachten in alter und neuer Zeit*. Jena: Diederichs.

Summary

Christmas – Two Worlds of a Holiday which is One and Only. Christmas Reminiscences between Bohemia and Bavaria

It was a chat between the author and her Moravian friend about their childhood that gave rise to writing these Christmas impressions from “two Christmas worlds”. The parents of both ladies might have equipped their children for life with the same customs, habits, things, fashion, and style of life. In the first case, they continued being lived in Moravia; in the other case they were moved from the region of Cheb in western Bohemia to Bavaria. The behaviour of both ladies was nearly identical or similar in many day-to-day small and big behaviour models, in the “styles of surviving” after the war. The author discovered she could share more things with her Moravian friend than with those in Bavaria. It was the parents who reminded both ladies of Christmas before 1945; things, letters and photos continue in acting as reminders thereof. The author’s Christmas world began in Bohemia. Christmas influences the in-war-born children and the refugees’ or expatriates’ children in a special way. Their experiences, memories and tales listened to at Christmas and in the course of it will be kept in their minds for all their lives. They always carry two Christmas worlds with them. The one represents that narrated and the parents’ memories, the other one means own experiences in after-war Germany. Christmas “there at home in Bohemia” and Christmas in “their new homeland in Bavaria” – childhood days in the late 1940s and the 1950s modified the life style and the tradition brought from Bohemia into an interesting mixture this contribution wishes to talk about.

Key words: Christmas, compulsory transfer, culture of reminiscences, Františkovy Lázně (Franzensbad), Vienna cuisine (Wiener küche), Christmas pastries.

VÝZNAM ROZŠÍŘENÍ SLOVÁCKÉHO VERBUŇKU V MORAVSKÝCH KNÍNICÍCH NA BRNĚNSKU

Jarmila Vrtalová

Od zápisu tance slovácký verbuňk organizací UNESCO mezi unikátní světové kulturní statky tvořící nehmotné kulturní dědictví lidstva uplynulo již šest let. Za tu dobu došlo k obrovskému zvýšení zájmu o tento tanec nejen ze strany etnologů a etnochoreologů, ale také ze strany samotných nositelů, tedy bývalých i současných tanečníků verbuňku. Díky působení členů Sboru lektorů a znalců slováckého verbuňku¹ přímo ve slováckých podoblastech, kde se verbuňk vyskytuje jako živý, stále se vyvíjející taneční projev, je zajišťována ve spolupráci s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici systematická, pravidelná dokumentace všech regionálních typů tance v rámci hodových zábav, regionálních kol Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku a folklorních pořadů zaměřených na verbuňk. Vzniká tak bohatá pramenná základna nejen pro studium verbuňku a jeho praktickou výuku, ale i pro definování aktuálních otázek či problémů doprovázejících proces jeho vývoje. Národní ústav lidové kultury se těmito dosud neprobádanými současnými jevy zabývá v rámci řady terénních výzkumů. Proběhl např. výzkum vlivu pořádání Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku na Mezinárodním folklorním festivalu Strážnice na celkový rozvoj verbuňku (Pavlišťík 2010), výzkum podoby verbuňku v obci Rohatec na Hodonínsku² nebo výzkum ženských tanečních projevů při verbuňku (srov. Vrtalová 2010). Velmi aktuální otázkou je výskyt a rozšíření slováckého verbuňku mimo region Slovácka – na širším Brněnsku, jehož výzkum i dokumentace započaly v letošním roce.

Brněnsko v širším pojetí tvoří přechodnou etnografickou oblast mezi Hanou, Horáckem a Slováckem. Centrum oblasti tvoří město Brno, na okraji leží obce Bučovice, Tišnovska a Pohodělicka. Od poloviny 19. století docházelo na Brněnsku k sociálním změnám.³ Lidé odcházeli za prací do továren v Brně, venkov ztrácel svůj rolnický charakter a začal zánik mnoha prvků lidové kultury. Určitá obnova zájmu o lidové tradice nastala v rámci aktivit národopisců v souvislosti s účastí na přípravách Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895. Druhá světová válka však znamenala další úpadek lidové kultury Brněnska. Ve snaze folklorního hnutí o její re-

vitalizaci v druhé polovině 20. století je již patrný silný kulturní vliv sousedního Slovácka, jehož počátky byly zaznamenány už v době před první světovou válkou. Etnochoreoložka Zdenka Jelínková zmiňuje v této souvislosti výskyt „*módních slováckých hodů, konaných po slováckém vzoru většinou v kyjovských a vičnovských krojích, s příslušnou slováckou dechovkou, které se začaly slavit po celém Brněnsku od prvního desetiletí tohoto⁴ století*“ (Jelínková 1992: 3). Atraktivita slováckých krojů, zvyků, tanců i vliv nositelů slovácké kultury (např. studentů ze Slovácka v brněnských folklorních kolektivech či cimbálových muzikách) způsobila pozvolné přejímání těchto nepůvodních prvků jako náhradu za jevy zaniklé, zapomenuté nebo nerekonstruovatelné z důvodu chybějících dokladů o jejich podobě. V žádném případě to však neznamenalo ztrátu svébytnosti lidové kultury Brněnska. Řada obcí obnovila dle vzpomínek pamětníků své hodové tradice, mnohé vesnice také krojové komplety.⁵ V ji-

Chasa z Podluží (Dolní Bojanovice, Mutěnice) při verbuňku na hodech v Moravských Knínicích. Foto J. Vrtalová 2011.

ných se zase kulturní prvky původní smísily s těmi nově přijatými a vytvořil se tak celek akceptovatelný venkovskou komunitou.

Problém při rekonstrukci krojů nastal i v obci Moravské Knínice, která leží na Tišnovsku asi 20 kilometrů severozápadně od Brna. Podle dochovaných zpráv byl zde tradiční kroj odkládán koncem 19. století. Dokládá to zmínka ve *Vlastivědě moravské*: „*Také na Tišnovsku panoval v minulých stoletích kroj starodávný, svérázný, trvanlivý, po kterém nyní v nejdlehlších všech sotva památky naleznouti lze. [...] Nyní na venkově jest kroj poloměstský, ve městech a městečkách, a u zámožněj-*

ších ovšem moderní.“ (Oharek 1923: 49) Po druhé světové válce vymizel úplně. Od sedmdesátých let 20. století se během hodů užívaly kyjovské kroje z půjčovny. Později zakoupila Tělocvičná jednota Sokol několik kyjovských (ženských) a vlčnovských (mužských) krojových kompletů k dispozici pro chasu. V devadesátých letech 20. století sílila snaha o obnovu poslední doložené podoby kroje. Na základě nálezů několika krojových součástí (vesta, části výšivek) došlo po konzultaci s odborníky a mnoha pamětníky k rekonstrukci mužského kroje, na kterém je znát určitý vliv etnografické oblasti hanáckého Slovácka, kam v době rekonstrukce kroje často vyjížděla

Chasa z Moravských Kninic při verbuňku na domácích hodech. Foto J. Vrtalová 2011.

chasa z Moravských Knínic na hodové zábavy. Jedná se zejména o převzetí opasku, vyšívaného kapesníku a vysokých černých podkovaných bot. Podlužácký⁶ kroj byl pravděpodobným zdrojem inspirace při nošení speciální mašle kolem krku (tzv. šlajfky). Oděv ženatých mužů se vyznačuje tmavou barevností. Jeho nepůvodním doplňkem je tzv. mužácká zástava – rahénko zdobené dlouhými, širokými mašlemi a vonicemi z vesty svobodných mládců. Lze zde opět spatřovat souvislost s obdobnou stárkovskou zástavou v jižní části hanáckého Slovácka. Obnova ženské varianty kroje byla realizována až v roce 1998. Vycházelo se při ní z nálezu dochovaného, téměř kompletního moravskoknínického ženského kroje. Oproti mužskému kroji se na ženském nachází méně nových prvků. V souladu se současným trendem byla pouze zkrácena délka sukní a přidána bohatší výzdoba korduly i zástěry. Kroj vdaných žen byl rekonstruován v roce 2011 podle archivních dokladů z Kuřimska a blízkého okolí. V rámci zachování kontinuity krojového vývoje byly použity současné materiály a barevné provedení.

Pokud jde o hodové tradice, byly v Moravských Knínicích pořádány do vypuknutí druhé světové války troje hody. Na svátek svaté Markéty, patronky obce, již je zasvěcen místní kostel, se slavily tzv. mladé hody, za které zodpovídali předem zvolení čtyři zástupci chasy – stárci. V září přišly na řadu václavské „babské“ hody. Pořádaly je vdané ženy. Byla doložena obchůzka těchto žen s vařečkami po obci. Poslední byly tzv. ženáčské hody,⁷ konané kolem svátku svatého Martina. Po skončení druhé světové války chybí doklady o obnově hodů. Pamětníci znovu zmiňují existenci hodové zábavy až v šedesátých letech 20. století, kdy se začíná projevovat ovlivnění kulturou Slovácka. Rokem 1993 se datuje vznik novodobé hodové tradice s pevně danou strukturou. Hody jsou pořádány opět dvakrát ročně – kolem svátku svaté Markéty a svatého Martina, vždy po dva dny (sobota, neděle).

Lidové tance typické pro oblast Tišnovska „zanikly v některých případech až kolem druhé světové války. Většinou však začaly mizet z vesnického repertoáru po první světové válce.“ (Jelínková 1989: 4) Počátkem 20. století se běžně na hodových zábavách tančila polka, valčík, třasák, skákavý a tzv. pastýřský tanec za doprovodu dechové hudby, která nahradila muziku štrajchovou. Po druhé světové válce se rozšířilo tančení *České besedy*, později i *Moravské besedy*. Objevují se také, pro Brněnsko typická, dívčí kola kolem máje.

V devadesátých letech 20. století se již běžně vyskytují přejaté slovácké tance: vrtěná, skočná, sedlácká, čardáš a verbuňk,⁸ včetně jeho varianty, tzv. trnavy, na ukončení hodové zábavy, s níž se v současnosti setkáváme v oblasti Podluží. Důležitou roli zde měla osobnost mladého místního kulturně aktivního pracovníka Leoše Helána,⁹ který se zasloužil mimo jiné i o rozkvet verbuňku. Úroveň provedení těchto tanců při dechové hudbě nebo cimbálové muzice je velmi dobrá, stejně tak znalost nápěvů písní domácí chasou. Při zpěvu dochází ke smísení dialektologických prvků hanáckých se slováckými. Zpívají se v omezené míře písně z Brněnska, převážně však písně slovácké.

Z výše uvedeného vyplývá, že slovácký verbuňk byl jako součást komplexu slováckých kulturních znaků přenesen mimo své původní teritorium výskytu, byl přijat místní vesnickou komunitou (jak chasou, tak staršími obyvateli obce) a začal plnit řadu důležitých funkcí v rámci tanečního pořádku. Domácí chasa jím zahajuje hodové zábavy, prezentují se při něm svobodní i ženatí muži v krojích před návštěvníky zábav, uctívají se jím přespólní, kteří přicházejí na hody, přispívá také k vytváření vazeb domácí chasy s přespólními při společných verbuňcích během hodových zábav apod. Při předzpěvu jsou zpívány písně rozšířené po celém Slovácku, v posledních letech je dáována přednost písním charakteristickým pro oblast hanáckého Slovácka. Do tance verbuňk se zapojují i dívky svými tanečními projevy v kolech (srov. Vrtalová 2010). Je zde preferována varianta vyskytující se nyní nejčastěji na Kyjovsku, při které dochází k rozdělení držení v kruhu za účelem otočky kolem vlastní osy při pomalé části tance.

Nutnost výzkumu výskytu slováckého verbuňku v Moravských Knínicích byla dána mimo jiné zájmem tanečníků z této obce o účast v Soutěži o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku,¹⁰ při čemž vyvstal problém se způsobem hodnocení těchto soutěživých. Jedním z rozhodujících kritérií je totiž dodržení regionální čistoty tanečního stylu. U tanečníků byly patrné znaky typické pro hanácké Slovácko, Podluží, kyjovské a částečně také uherskohradištské Dolňácko. Po poradě s vedením soutěže jim bylo doporučeno přiklonit se k regionálnímu typu, který považují za nejbližší. V posledních letech tedy procházejí regionálním kolem na hanáckém Slovácku a profilují svůj tanec s ohledem na specifické regionální znaky hanákoslováckého typu verbuňku. Dříve časté podlužácké

figury již vymizely nejen v rámci soutěžních vystoupení, ale také během hodových zábav. Právě na hodových zábavách se sice verbuňk tančí i za doprovodu cimbálové muziky, převládá však doprovod dechové hudby. Zde se ukazuje problém se správnou interpretací verbuňku ve třech tempech charakteristických pro hanákoslovácký typ tance s dechovými kapelami z oblasti Podluží, které často v této obci na zábavách hrají.¹¹ Z hlediska uplatňování dialektu někteří tanečníci respektují původní texty písní (v nářečí dolském), jiní se přiklání k jeho úpravě s ohledem na vlastní dialekt (nářečí hanácké). Časté je svévolné kombinování obou nářečních typů při předzpěvu jedné písně určitým interpretem. Verbuňk se v Moravských Knínících vyskytuje téměř dvacet let a stále prochází vývojem. Odpověď na otázku, zda způsobí odlišný temperament, hudební i taneční citění postupný vznik specifického novodobého lokálního stylu verbuňku, jak je patrné již nyní na způsobu prezentace různých tanečních figur (cifer), ukáže až delší časový odstup.

Je nutno uvést, že se verbuňk neobjevuje pouze v Moravských Knínících, nýbrž se stále více rozšiřuje po celém Brněnsku, v městských částech Brna, částečně také na Mikulovsku s přesahem až na Znojensko.¹² Důvod lze spatřovat v obnovování zaniklých hodových

tradic, do nichž jsou vnášeny atraktivní slovácké prvky. Nosí se většinou kyjovské kroje, někde i podlužácké nebo uherskohradištské, doplněné specifickou úpravou hlavy (věnečky s dlouhými stuhami v rozpuštěných vlasech děvčat). Výjimkou není ani použití jiného regionálního typu u ženy a muže v jednom páru. Návštěvy krojovaných chlapců na hodech v sousedních vesnicích se ani v těchto oblastech neobejdou bez výsady zatančit si právě verbuňk. Proces přenosu tanců z původních lokalit není ničím neobvyklým. Ve druhé polovině 20. století bylo zaznamenáno obdobné šíření podlužáckého tance vrtěná. Dnes již téměř nahradila původní skočnou na hanáckém Slovácku, vedle skočné se prosazuje i na Kyjovsku a je rovněž součástí novodobé taneční vrstvy na Brněnsku.¹³

Při výzkumu aktuálních fenoménů lidové kultury, ke kterým výskyt a šíření slováckého verbuňku mimo původní teritoria výskytu patří, je zřejmá důležitost dokumentace současnosti. Podrobný popis uvedeného kulturního jevu, včetně shrnutí společensko-historického kontextu a zachycení jeho lokálního rozšíření, poskytne základ hlubší analýzy stavu. Pro definování konkrétních závěrů této problematiky bude tedy nutné v budoucnu pokračovat v započatém výzkumu na celém Brněnsku.

POZNÁMKY:

1. Sbor lektorů a znalců vznikl v roce 2006 jako poradní orgán ředitele Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici za účelem podpory, propagace, metodické pomoci vedoucím folklorních souborů nebo vesnickým chasám, včetně konkrétní taneční výuky s ohledem na regionální specifika tance. Má 35 členů ze všech slováckých subregionů. Sbor se schází jedenkrát až dvakrát ročně na společných jednáních k aktuálním událostem spojeným se slováckým verbuňkem.
2. Výzkum zpracovala Jitka Matuszková v roce 2008. Zpráva z výzkumu je uložena v archivu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.
3. Myšleny výrazné sociální změny související s již probíhajícími procesem industrializace s dopadem na venkovské obyvatelstvo na Brněnsku, které vedly ke konkrétním kulturním proměnám v polovině 19. století.
4. Myšleno první desetiletí 20. století.
5. Krojový komplet – soubor oděvních součástí i oděvních doplňků patřících ke stejnému krojovému typu.
6. Výraz „podlužácký“ je v současné době běžně používaný i v odborné terminologii ve vztahu k etnografické oblasti Podluží, jedná se však o nespisovný výraz. Správné je použití výrazu „podlužský“.
7. Hody, které byly organizovány skupinou ženatých mužů.
8. První fotografie verbuňku v rámci hodové zábavy jsou z roku 1994.
9. Leoš Helán (1977–2001) působil jako významný člen hodové chasy, stárek, zpěvák, tanečník, muzikant, propagátor verbuňku, organizátor hodových zábav v Moravských Knínících.
10. Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku je každoročním úspěšným pořadem na Mezinárodním folklorním festivalu Strážnice. Jejím konání předchází šest regionálních kol, na jejichž základě postupují soutěžící do předkola, příp. finále Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku ve Strážnici. Propozice jsou dostupné z <http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=409&em=10>.
11. Dechové hudby z oblasti Podluží hrají verbuňk pouze ve dvou tempech – pomalé a rychlé. Běžnou praxí je i záměna verbuňkové melodie za jinou v taneční části v případě, že tanečník při předzpěvu muzice použije méně známou píseň.
12. Terénní výzkum na Brněnsku zaměřený na konkrétní lokality výskytu tance verbuňk a jeho nositelů bude zpracován v příštích letech. Odborná literatura k tématu chybí. Uvedené informace čerpají z první informativní fáze terénního výzkumu, který předcházel výzkumu v Moravských Knínících. Podklady jsou uloženy v archivu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.
13. Informace pocházejí z terénních výzkumů autorky z roku 2009–2011. Výsledky jsou uloženy v archivu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.

PRAMENY A LITERATURA:

- Bartoš, František 1895: *Dialektologie moravská. Díl 2.* Brno: Matice moravská.
- Blahůšek, Jan – Krist, Jan Miroslav – Matuszková, Jitka – Pavlišťík, Karel 2006: *Slovácký verbuňk. Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva. The Slovacko verbuňk. Dance of Recruits. The Masterpiece of Oral and Intangible Heritage of Humanity.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Blahůšek, Jan – Číhal, Petr et al 2010: *Slovácký verbuňk. Současný stav a perspektivy.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Jelínková, Zdenka 1980: *Lidový tanec v Brně a na Brněnsku v pramelech 19. století.* Brno: Měst. kult. středisko S. K. Neumanna.
- Jelínková, Zdenka 1989: *Lidové tance z Tišnovska.* Brno: Okresní kulturní středisko.
- Jelínková, Zdenka [1992]: *Lidový tanec na Brněnsku v zrcadle dobových dokumentů.* Brno: Kulturní a informační centrum města Brna.
- Jelínková, Zdenka 1997: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Brněnsko. Díl 6, část 1.* Popisy tanců ke stejnojmenné videokazetě. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Kšica, Martin 2007: *Moravské Knínice. Hody a hodový kraj v historii a současnosti.* [Rukopis publikace v soukromém vlastnictví autora.]
- Matuszková, Jitka 2000: Taneční folklor. In: Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, sv. 10.* Brno – Strážnice: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 304–333.
- Oharek, Václav 1923: *Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Díl I., Brněnský kraj. [Čís. 42] Tišnovský okres.* Brno: Musejní spolek.
- Pavlišťík, Karel 2010: Soutěž o nejlepšího tanečního slováckého verbuňku – její význam v kontextu realizace účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. In: Blahůšek, Jan – Číhal, Petr et al 2010: *Slovácký verbuňk. Současný stav a perspektivy.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 39–49.
- Urbánek, Josef František 1908: *Tišnov a Tišnovsko. Rukověť pro školu i dům.* Žďár nad Sázavou: Nakl. Jan Toman.
- Vrtalová, Jarmila 2010: Ženský taneční projev při verbuňku. *Národopisná revue* 20, č. 4, s. 290–291.

Summary

The Value of Moravian-Slovakian Verbuňk Expansion to Moravské Knínice, Brno Region

The study is focused on the presentation of results from the first stage of a field research aimed at the expansion of the men's dance "Moravian-Slovakian verbuňk" in the village of Moravské Knínice in the Brno Region. It pays attention to the cultural and social development in the mentioned area from the mid-19th century until the present. This development provided the conditions to take over some cultural features (folk costumes, folk songs and dances, dialect) that originally occurred solely in the territory of the ethnographic area of Moravian Slovakia (Slovácko). The verbuňk dance can be seen for almost twenty years in the village of Moravské Knínice, whereby its form has been undergoing changes whose course and value the author records. She describes also the changes in Feast tradition, dance sequence, and musical accompaniment at Feast dance parties from the early 20th century until now. The contribution mentions the role of the National Institute of Folk Culture in Strážnice as a guarantor of research, documentary, educational, popularizing, and promoting activities related to Moravian-Slovakian verbuňk as a cultural phenomenon. The mentioned research results are a starting point for the next suggested field research works and audio-visual documentation of the occurrence and expansion of Moravian-Slovakian verbuňk in the Brno Region, which will be implemented in the coming years.

Key words: folk dance, Moravian-Slovakian verbuňk, field research, Brno region, Moravské Knínice.

HLÍNA V KONSTRUKCÍCH PANONSKÉHO TYPU DOMU

Martin Novotný

Území karpatské kotliny a přilehlých oblastí bylo v minulosti charakteristické analogickým typem lidového domu, který je v odborné terminologii obecně označován jako podunajský nebo panonský.¹ Z geografického hlediska sem náleží projevy stavební činnosti v širším pásmu dolního a středního Podunají, včetně území jižní, jihovýchodní a střední Moravy.

Pod pojem dům je v tomto pojetí možno zahrnout soubor jevů, jimiž se charakterizuje stavební činnost na určitém teritoriu – jedná se o základní znaky, které spolu vytvářejí domovou typologii. V předloženém příspěvku se zabýváme jedním z výchozích kritérií klasifikace – materiálem a s ním souvisejícími způsoby řešení konstrukce stěn. Pokusíme se přiblížit jednotlivé stavební způsoby používané u hliněných staveb a zjistit jejich vzájemné souvislosti.² Geograficky přitom vycházíme ze staršího pojetí takzvaných velkých typologických skupin, v tomto případě nížinného typu domu ve staré sídelní oblasti, které jako jeden z prvních aplikoval architekt Václav Mencl (Vařeka 1979: 149). Hmotu staveb, jejich orientaci a půdorys, topeniště, využití hospodářských částí a další aspekty typologie lidového domu v tomto příspěvku opomíjíme.

Na námi vymezeném území byla charakteristická převaha hlíny v konstrukcích stěn venkovských staveb, zejména obytných objektů. Kontinuita archaických stavebních postupů, zachovaných v některých oblastech do nedávné minulosti, svědčí o jejich staleté, ba tisícileté tradici, i když v severněji položených oblastech, například na Hané, se hlína ve větší míře pravděpodobně ujala až v raně novověkém období (Vařeka 1979: 149). Pro podložení všech těchto tezí musíme vycházet pouze z omezeného množství zejména archeologických dokladů. Problematika je o to složitější, že ve středoevropském klimatickém pásmu se prakticky nezachovaly starší doklady o použitém stavivu (v našem případě hlíně).

Archeologové přesto přinesli cenné informace o zajímavých konstrukčních řešeních, na jejichž základě je možné dohledat paralely používané v některých oblastech ještě v nedávné minulosti. Ze složitě náleзовé situace bývá obtížné vysledovat stavební konstrukce, což ztěžuje i interpretace získaných pramenů. Po této stránce by měl být kladen obzvláštní důraz na multidiscipli-

nární spolupráci několika vědních oborů – archeologie, etnologie a architektury.

Archeologické doklady a jejich etnologické analogie

1. Hlína v kombinaci s jinými materiály

O použití nepálené hlíny v nosných stěnách staveb máme v archeologickém materiálu pocházejícím z Moravy, vzhledem k charakteru základní suroviny, pouze malý zlomek informací.

Pozoruhodné doklady o nejrůznějších konstrukčních řešeních pocházejí například z východní Hané, respektive lipenského Záhoří. V katastru obce Hlinsko v trati Nad Zbružovým, která se nachází necelé čtyři kilometry jižně od Lipníka nad Bečvou, se podařilo objevit opevněnou eneolitickou osadu, jež byla časově zasazena do čtvrtého tisíciletí před naším letopočtem. Intenzivní archeologický výzkum lokality, který začal v roce 1967 pod vedením Jiřího Pavelčíka z opavského pracoviště Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně, trval celkem čtyřicet let.

Z našeho pohledu jsou zajímavé i konstrukce fortifikací pocházející již ze starší fáze osídlení tohoto hradiště (3700 před naším letopočtem), u kterých se uplatnily kamenohlinité a dřevohlinité kombinace. Nejsložitější systém opevnění byl řešen kamenohlinitou hradbou, kde byl prostor mezi přední a zadní stěnou vyplněn zhutněnou hlínou smíšenou s materiálem hrubší frakce.³ Proces pěstování probíhal po vrstvách vysokých 60–80 centimetrů, což mělo zajistit kompaktnost hliněných stěn (Pavelčík 2001: 11).⁴ Lehčí opevnění bylo řešeno obdobným způsobem, jen kamenné stěny nahradily dvě řady dřevěných palisád, jejichž vzdálenost se pohybovala v rozmezí 60–90 centimetrů (Pavelčík 2001: 13). Hliněná hmota v amorfnní podobě byla tedy použita pouze k vyplnění prostoru vymezeným jiným materiálem.

Technicky vyspělé byly i fragmenty obydlí, k jejichž odkryvu v osadě došlo. Nalezly se zde doklady o pletených stěnách ve spojitosti s rámovou konstrukcí. Na předem vyrovnaném terénu sroubili stavitelé prahový rám, který byl základem pro nosné kůly vztyčené v rozích stavby a další mezi nimi ve vzdálenosti asi dva metry;

jejich horní konce pak byly nahoře začepovány do ližiny. Sloupy, doplněné o tyčovinu, tvořily základ, nosnou kostru pro proutěný výplet. Z obou stran byla celá stavba nahozena silnou vrstvou mazaniny (Pavelčík 2001: 17). Zajímavá byla rovněž obydlí druhého typu zjištěná v Hlinsku. Stěny některých objektů tvořily dvě řady kúlů vzdálených od sebe 55 centimetrů, jež byly zapuštěny přímo do země do základových žlábků. Sloupy tvořily kostru pletených stěn. Prostor mezi oběma ploty byl vyplněn dusanou hlínou. Vnější líčové strany pletených stěn byly jako v předchozím případě omazány silnou vrstvou mazaniny. Rozdíl oproti předchozí konstrukci je ten, že stěny nespočívaly na prahovém trámu (Pavelčík 2001: 20).⁵

Podle slovenského etnografa Jána Mjartana se ještě na počátku druhé poloviny 20. století u obytných staveb v nížinných oblastech Slovenska objevovaly obdobné konstrukce, u kterých se rovněž kúly zapouštěly přímo do země. K dispozici jsou doklady z jihozápadního Slovenska z lokalit Šaľa a Vlčany (okr. Šaľa). Materiál pocházející z těchto i jiných obcí neměl v jiných oblastech karpatské kotliny obdobu; všude jinde se uvádí, že ve spodní části stěn byl vodorovně položený trám (Mjartan 1963: 114).⁶

V recentních dokladech z jižního Slovenska se rovněž objevuje i analogie s druhým konstrukčním řešením popsaným Pavelčíkem, totiž stavby se dvěma souběžnými ploty, u kterých byl vnitřní prostor vyplněn pěchovanou hlínou (Mjartan 1963: 116).

Popis Pavelčíka a Mjartana se v podstatě shoduje se stavební technikou etnograficky doloženou i v maloruské stepní oblasti a podle německého etnografa Bruna Schiera se jedná o konstrukci takzvaného ztraceného bednění (Schier 1966: 92).

2. Hliněné zdivo

Na zkoumaném území se postupně rozšířily stavební postupy, u kterých dominantní roli hrála hlína. Nejprve jako doplňková surovina dřevěné kostry a následně i jako nosný prvek u svislých konstrukcí.

Doklady o používání masivních hliněných stěn byly zjištěny v šedesátých letech minulého století při archeologickém výzkumu ve Starém Městě. Časově se jednalo o příbytky z poloviny 9. až 11. století. Vilém Hrubý, který výzkum vedl, se domníval, že stěny objektů byly postaveny z dusané hlíny, technikou tak zvaného nabíjeného zdiva. Svě tvrzení založil na několika faktech – na

absenci dřevěných prvků (kúlových jamek) v bývalých stěnách některých zahloubených objektů, zaoblených rozích, kterými se tyto stavby vyznačovaly, a na tom, že žádný z popsanych objektů neposkytl mazanici s otisky prutů a kúlů (Hrubý 1961: 495).

Tezi Hrubého o nabíjených stěnách odporuje fakt, že stavby měly právě zaoblené rohy, na což upozornil německý architekt Jochen Georg Güntzel (1988: 358). Při nabíjení, prováděném mezi dvojicí prken, naopak vzniknou pravoúhlé ostré rohy budovy.

Nález ze Starého Města jsou nicméně velmi zajímavé a souhlasně s V. Hrubým se můžeme domnívat, že opravdu šlo o monolitické hliněné stěny. Jen jejich konstrukce byla pravděpodobně jiná, než tento autor předpokládal. V úvahu by mohly přicházet stěny vrstvené (vykládané) nebo válkové, tedy způsoby, u kterých se špatně dodržuje geometrická přesnost, natož ostré rohy stavby (Škabrada 2003: 80).

O několik století mladší jsou doklady o kompaktních hliněných stěnách z Rýmařova, tedy z horské oblasti, která se v pozdějším období vyznačovala převahou dřevěného stavitelství. Nález pozůstatků hliněných stěn učiněné v tomto městě lze časově zařadit do 13. a 14. století.

Archeologům se zde podařilo odhalit několik konstrukčních řešení, použitých u nadzemních i zahloubených staveb. Byly mezi nimi hliněné stěny s nosnými dřevěnými prvky, nebo „čisté“ hliněné stěny. U většiny odkrytých objektů byly na vnitřní i vnější straně stěn objeveny pozůstatky (otisky) svisle kladených desek zapuštěných pod úroveň podlahy, pravděpodobně do základového prahu, přičemž mohla být horní část zasazena do ližiny, mezi které byla hutněna hlína (tedy dvojité dřevěné stěny s hliněnou výplní). Stěny zhotovené z pěchované zeminy byly založeny do vyhloubené stavební jámy a v některých případech je držely svislé kúly ve vzdálenosti zhruba jednoho metru. Minimálně v jednom případě se stěny jeví být konstruovány jiným způsobem, než jak nás informují autoři. V případě objektu IL byly hliněné stěny interpretovány jako nepravdivé, což by mohlo svědčit o tom, že byly postaveny jiným způsobem než stěny nabíjené; pravděpodobně mohly být i vrstvené – vykládané, jak jsme se o tom zmínili výše (Goš – Novák – Karel 1985: 187 – 227).⁷

Nabíjené hliněné stěny, spíš jejich základová část, byly objeveny na konci padesátých let minulého století také na místě bývalého románského kostela v katastru

města Hurbanovo–Bohatá na jihozápadním Slovensku. Použití této konstrukce bylo vysvětlováno nedostatkem kamene v blízkém okolí stavby. Vrstvy ubité hlíny byly pravidelně prokládány řadami cihel nebo cihlovými úlomky a zvláštní pozornost byla věnována nárožím. Doklady o takto provedených základech se objevily rovněž v Chotíně a v Krížovanoch nad Dudváhom. Tato technika byla však známá a je doložená i na některých lokalitách v Maďarsku (Habovštiak 1985: 188).

U recentně zachovaných monolitických staveb, venkovských domů, postavených nabíjenou technikou, bylo běžné, že se tyto objekty původně stavěly zcela bez základů, právě pro nedostatek kamene. Fundamenty k těmto stavbám se začaly budovat teprve v meziválečném období. Tzv. *kanál* pro základ byl vyhlouben do hloubky asi 30 cm, ale i tuto část poté zasypali jen hlínou a ubíjeli do úrovně terénu, čímž se alespoň částečně stabilizovalo podloží. Na Slovensku pochází doklady o takto provedených stavbách ze Záhorí a Zemplína, tento způsob byl ale znám i v Maďarsku a na Ukrajině (Mjartan 1958: 476).⁸

Za jistý mezistupeň mezi stavbami nabíjenými a vrstvenými považují někteří autoři systém zdění z takzvaných válků, ale také se může jednat o samostatné konstrukční řešení. Pokud se týká způsobu stavby a podoby jednotlivých dílců, je možné na Moravě a v přilehlé oblasti jihozápadního Slovenska rozlišit asi čtyři techniky, které se ve spojitosti s „válkami“ v lidovém stavitelství uplatnily. Za nejstarší konstrukci lze považovat stavební postup, při kterém je válková stavba doplněna o dřevěné stabilizační prvky – svislé sloupy. Zmíněné konstrukční řešení nemáme z moravského území doloženo, ale recentní doklady i archivní zprávy pocházejí z oblasti slovenského Záhorí (Mruškovič 1975: 69).⁹

Dále se válkové stěny stavěly volným vrstvením vlhkých hliněných hrud různého průměru bez předem uspořádaných vazeb, přičemž jsou jednotlivé dílce kladeny přes celou šířku stěny a dotlačeny přilepeny k sobě (Novotný 2011).

Třetím způsobem stavby válkových stěn je kladení vlhkých stavebních částí do připraveného bednění. Domníváme se ale, že tento postup není totožný se způsobem nabíjených stěn, doloženým z našeho území zejména z oblasti jihovýchodní Moravy, kde byla hutněna sypká hliněná směs. V případě válků se pracovalo s ještě vlhkým stavivem téměř plastické konzistence.

Tento materiál by tradičními způsoby pomocí ručních pěchů nešlo téměř vůbec ztuhnout. V tomto případě sloužilo zřejmě dřevěné šalování jako opora vlhkých válků, které byly přilepeny k sobě a dotlačeny nejspíš pouze rukou, než alespoň částečně zdivo zavadlo.¹⁰

Konečně poslední způsob stavby válkových stěn se prováděl pomocí přesnější formovaných stavebních částí, jež byly ukládány do zdiva v pravidelných vazbách, nejčastěji klasovitých, které měly také různé varianty.

Vzájemné souvislosti

Někteří autoři se domnívají, že archaické stavební postupy používané u hliněných stěn mohou mít svůj původ v kolových, respektive rámových konstrukcích. Například J. Mjartan (1958: 478) vyvozuje nabíjenou techniku z pletených stěn opatřených dvěma ploty. Naopak V. Frolec (1970: 31) toto tvrzení popírá s tím, že u nabíjené techniky známé z našeho prostředí chybí základní princip pletených stěn, jímž je právě sloupová konstrukce.

Mjartanem předloženou hypotézu o genezi nabíjení bychom mohli poupravit a hledat i další směry původu této techniky, a to v konstrukcích, jež byly shora naznačeny – totiž dvojité stěně z kamene, nebo dvojité palisádě, které byly objeveny Pavelčíkem v Hlinsku.

Podle dalších autorů je možné v kolových konstrukcích s pletenými stěnami hledat i základ válkové techniky. Nahazování hlínou mohlo prý samo o sobě vyústit do praxe formování primitivních stavebních částí (Mruškovič 1975: 36).¹¹ Stejný původ může mít i stavba vrstvená. Války, případně amorfní části kladené vidlemi, měly v tomto případě pouze výplňovou funkci a nahradily tak pletivo, které proplétalo vertikální nosnou kostru.

Je s podivem, že se toto bezesporu starobylé konstrukční řešení (dřevěné sloupy ve spojitosti s válkami či vykládanými stěnami) zachovalo v některých oblastech až do 20. století. Důvodem, jak na to ostatně upozornila již Soňa Švecová, mohlo být i lokální geologické složení půdy, která byla použita na stavbu.¹²

Konečně posledním a nejcharakterističtějším prvkem hliněné architektury ve zkoumané oblasti bylo použití nepálených cihel. Jedná se o velmi starý konstrukční prvek mající i v oblasti střední Evropy tisíciletou tradici.¹³ Ve venkovském prostředí se tento materiál rozšířil ve větším měřítku nejspíš až v průběhu 18. a 19. století.

Oproti předchozím stavebním postupům se jednalo o podstatný rozdíl, neboť v případě nabíjení, vykládání

a válek, se pracovalo s ještě vlhkým materiálem, který vysychal dodatečně až v hotové stavbě. Nepálené cihly se naproti tomu při zdění pokládaly již proschlé a spojovaly se hliněnou maltou. Ze zmíněných konstrukčních řešení má stavba z cihel asi nejbližší k válkovým stavbám, ale prakticky jen v tom, že se zdilo z předem tvarovaných dílců.

Jednou z odpovědí na otázku, proč cihelné zdivo postupně vytlačilo předchozí stavební způsoby, může být ta, že zmíněné archaické postupy se v jistém smyslu mohly jevit jako limitující po stránce vyšších nároků na konstrukci staveb. Nespornou předností použití nepálených cihel se ukázala především variabilita konstrukčního řešení. To se odráží ve způsobech vazeb a využití cihelného zdiva, které sledujeme na našich lidových stavbách.

Závěr

Jak vyplynulo z výkladu, problém geneze jednotlivých hliněných konstrukčních řešení není dodnes vyjasněn. Domníváme se, že naznačené postupy by v budoucnu mohly být vodítkem k nalezení alespoň částečné odpovědi na tyto otázky, totiž postupným logickým odvozením a návazností jednotlivých technik podle obtížnosti, zkušeností a technických znalostí stavitelů, jež byly časové a geograficky značně proměnlivé.

Jednou z možností, jak ověřit funkčnost a náročnost konstrukčních řešení, je i stavební experiment. V naší etnologii byl v oblasti hliněného stavitelství zatím učiněn jeden pokus (Kovářů: 2003). Jednalo se o zajímavé a podnětné představení práce s hlínou jako stavivem ve venkovském prostředí. Otázka hliněného zdiva byla v dokumentu řešena ovšem poněkud torzovitě. V projektu byly prezentovány pouze ukázky stavění nízkých

samostatných stěn bez nároží. Pro objektivní zhodnocení jednotlivých stavebních způsobů se jeví nezbytným postavení experimentálních staveb, byť v menších rozměrech, ale vcelku.¹⁴

V etnologii by měly být proto, podobně jako v archeologii, položeny vědecké základy pro rekonstrukce objektů (např. Reynolds: 2007). To by bylo aktuální zejména při tak citlivém tématu, jakým je hliněné stavitelství. I v našich podmínkách se na experimentálních pracovištích archeologů uskutečnila řada úspěšných realizací (např. Pleinerová: 1982). Avšak při těchto stavebních experimentech se omezilo použití hlíny v konstrukcích stěn jako nenosného prvku nejčastěji ve spojitosti se dřevem.

V národopisné literatuře zůstávala otázka hliněných staveb ve svém celku poněkud stranou. Tato problematika byla zpracovávána zejména jako součást komplexních pojednání o lidovém stavitelství v určité etnografické oblasti – např. na luhačovickém Zálesí (Václavík 1925), na Hané (Kšír 1956), na Slovácku (Máčel – Vajdiš 1958), nebo v rámci nějakého většího celku (např. Frolec 1974, Menci 1980).

Zajímavým aspektem by bylo posouzení charakteru geologického podloží a jeho vztahu na konstrukční řešení lidových staveb, jak na to na Slovensku upozornila např. Soňa Švecová (1960) nebo Štefan Mruškovič (1975). Podnětnými byly v tomto období rovněž studie Pavla Horvátha (1961), jež čerpaly materiál k hliněným stavbám z analýzy archivních pramenů. Jejich výsledkem byl zajímavý statistický přehled o použitém stavebním materiálu, názvosloví a konstrukcích v některých oblastech jižního Slovenska. V českých podmínkách, vzhledem k absenci písemného materiálu o této problematice, by bylo prakticky nemožné obdobný přehled vypracovat.

* Příspěvek vznikl za podpory Ministerstva kultury v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) DF11P01OVV015 Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vztahové souvislosti k oblasti středního Podunají.

POZNÁMKY:

1. Objevuje se též označení podunajský hliněný dům. Jak již název napovídá, jednalo se o stavby, u nichž podstatnou část nosné konstrukce stěn tvořil hliněný materiál a z něho vycházející techniky zpracování. Zástupce nížinného a rovinného typu domu je na střední, jižní a jihovýchodní Moravě souhrnně označován jako pomoravsko-panonský typ; respektive lze použít slovní spojení – oblast výskytu podunajského nebo panonského domu na našem území.
2. Do současné doby neproběhlo srovnávací studium, které by se podrobněji zabývalo jednotlivými stavebními postupy. Po této stránce by mohlo hrát významnou roli mimo jiné využití etnokartografické metody, jejímž výsledkem by byl komentovaný mapový materiál s podrobným vysvětlením jednotlivých jevů. Přehledné zobrazení o použitých stavebních materiálech přinesl V. Menci (1980: mapy na s. 563, 565 a 570). Podrobnější kartografické znázornění s vy-

- značením (lokací) hliněných staveb na Moravě, ale bez bližší specifikace sestavil V. Frolec (1974: mapy na s. 40 a 41).
- Výjimečnost spočívá jednak v tom, že se jedná o jednu z nejstarších kamenných staveb na našem území a ve střední Evropě vůbec, jednak v použití netradičních stavebních postupů (Pavelčík 2001: 11).
 - Postup kladení homogenizované hlíny s kameny do stěny měl svá pravidla – dusaná hlína byla pro větší pevnost navíc prokládána pásy kamenů (Pavelčík 2001: 14)
 - Jeden z nejstarších dokladů stavby (jednoduchého objektu) s kolovou konstrukcí a stěnami vyplétanými proutím z Evropy pochází z území dnešního Bulharska z archeologické lokality Karanovo; v nejstarší vrstvě tellu (okolo 6. tisíciletí před naším letopočtem) byly nalezeny raně neolitické domy (Bouzek – Hošek 1978: 28).
 - Na Moravě, zejména v její jihovýchodní části, se kolová technika (tedy bez prahového rámu) zachovala snad jen u jednoduchých plotů, kde byly kůly, podobně jako v předchozím případě, nosnými články výpletu. V katastru obce Vinary, okr. Přerov, narazili před několika lety při zemních pracích na zbytky valu, jehož jádro bylo vyztuženo sloupky propletenými silnými haluzemi. Jednalo se o pozůstatek hrázce jednoho ze čtyř rybníků, které v minulosti k obci náležely. Údaj sdělil v roce 2010 Zdeněk Christen z Vinar.
 - O tomto konstrukčním řešení máme z našeho území v recentním materiálu pouze jeden doklad, a to ze Šatova (Škabrada 2003: 80).
 - Z oblasti Slovenska pochází zajímavý archivní materiál poskytující mimo jiné statistiky o počtech venkovských staveb s kamennými základy nebo úplně bez nich (Gazdíková 1997: 33).

LITERATURA:

- Bouzek, Jan – Hošek, Radislav 1978: *Antické Černomoří*. Praha: Svoboda.
- Filip, Jan 1953: Cihla jako stavební materiál v době halštatské. *Archeologické rozhledy* 5, s. 686.
- Frolec, Václav – Náplavová, Marie 1965: Lidový dům ve východní části jihomoravského pohraničí. (Příspěvek k otázce interetnických vztahů v lidovém stavitelství). *Slovácko* 7, s. 39–61.
- Frolec, Václav 1970: *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha: Academia.
- Frolec, Václav 1974: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok.
- Gazdíková, Alžbeta 1998: Záhorie, Malokarpatská a Trnavská oblast. In: *Lidová architektúra a urbanismus vidieckych sídel na Slovensku*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 29–66.
- Goš, Vladimír – Novák, Jaromír – Karel, Jiří 1985: Počátky osídlení Rýmařova. *Památky archeologické* 76, s. 184–227.
- Güntzel, Jochen Georg 1988: *Zur Geschichte des Lehmbaus in Deutschland*. Staufen: Ökobuch Verlag.
- Habovštiak, Alojz 1985: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- Horváth, Pavol 1961: Materiály k dejinám ľudovej architektúry. I. Ľudová architektúra v povodí Dudváhu a na Žitnom ostrove koncom 18. stor. *Slovenský národopis* 9, s. 112–118.
- Hrubý, Vilém 1961: Příspěvek k poznání velkomoravského obydlí. *Památky archeologické* 52, s. 488–495.
- Kovářů, Věra 2003: *Hliněný dům*. (Doprovodná publikace ke stejnojmenné videokazetě). Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České

- Obdobný stavební postup, ale v souvislosti s vrstveným, vykládaným, zdíven, kdy sloupky hrají podstatnou konstrukční složku, našla S. Švecová v některých oblastech Maďarska (Švecová 1960: 469).
- Obdobné konstrukční řešení máme zachyceno na střední a jižní Moravě a v oblasti slovenského Záhorí (Frolec – Náplavová 1965: 48, Kšíř 1956: 354, Václavík 1925: 47).
- Jedním z významů výrazu *válek* byl ještě v 19. století název pro hliněnou omítku, která se nahazovala na roubené stěny (Skopalík 1885: 8).
- Píštěné podloží (sprašová hlína s větším obsahem písku) bylo prý příčinou toho, že se na Záhorí rozšířil způsob válkových staveb, protože hlína s větším obsahem písku nebyla vhodná pro stavbu *nabíjenic*. Mimo jiné Švecová uvádí, že tento typ podloží byl vhodný i pro vrstvené stavby, u nichž je konzistence výchozí suroviny obdobná jako u staveb válkových (Švecová 1960: 480). V oblasti kvalitních cihlářských hlín se na základě terénních výzkumů provedených v oblasti jižního Slovenska vyskytovaly stavby provedené nabíjenou technikou (Mruškovič 1975: 38).
- Výzkumy z 50. let minulého století prokázaly, že na vzduchu sušené cihly byly použity v konstrukci opevnění, pocházejících z období halštatu na hradisku Heuneburg u Talhofu (Filip 1953: 686).
- Takto je to v současné době realizováno v rámci projektu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vztahové souvislosti v oblasti středního Podunají, jehož hlavním řešitelem je Národní ústav lidové kultury ve Strážnici.

- republiky. II. řada – díl II. Technologie lidového stavitelství. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Kšíř, Josef 1956: Lidové stavebnictví na Hané. *Československá etnografie* 4, s. 325–366.
- Máčel, Otakar – Vajdiš, Jaroslav 1958: *Slovácko. Architektonický vývoj vesnice*. Praha: Nakladatelství čs. výtvarných umělců.
- Mencl, Václav 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Mjartan, Ján 1958: Príspevok k štúdiu ľudového staviteľstva a bývania v okrese Vráble. *Slovenský národopis* 6, s. 469–498.
- Mjartan, Ján 1963: Posledné sochové domy na južnom Slovensku. In: Mjartan, Ján (ed.): *Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 89–140.
- Mruškovič, Štefan 1975: Stavebné tradície v ľudovej kultúre Záhoria vo vzťahu k susedným etnickým oblastiam. (Stavebný materiál a techniky jeho použitia). *Zborník Slovenského národného múzea* 69, 1975, Etnografia 16, s. 20–84.
- Novotný, Martin 2011: *Tradice staveb z hliněných válek na Hané*. V tisku.
- Pavelčík, Jiří 2001: *Hlinsko. Hradisko lidu bádenské kultury*. Olomouc: Vlastivědné muzeum.
- Pleinerová, Ivana 1982: Experimenty se stavbou a obýváním staroslovenských domů. *Vesmír. Přírodovědecký časopis* 61, s. 359–364.
- Reynolds, Peter J. 2007: Vědecký základ rekonstrukcí pravěkých a proto-historických domů. *Živá archeologie – REA* 8, s. 79–88.
- Schier, Bruno 1966: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Göttingen: Otto Schwarz & Co.

- Skopalík, František 1885: *Památky obce Záhlavice. II. část topografická*. Brno: vlastním nákladem.
- Škabrada, Jiří 2003: *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo.
- Švecová, Soňa 1960: Stavby s prístennými stĺpmi na západnom Slovensku. *Slovenský národopis* 8, s. 468–493.
- Václavík, Antonín 1925: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské Družstvo.
- Václavík, Antonín 1930: *Luhačovské Zálesí. Příspěvek k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích.
- Vařeka, Josef 1979: Typy a oblasti lidového domu v českých zemích. *Český lid* 66, s. 149–154.

Summary

Clay in Constructions of the Pannonian-type House

The study speaks about clay buildings in the areas along the Morava River and in the central Danube basin. It explains some archaeological finds, searching for their ethnological analogies. The building techniques using clay are analyzed in a more thorough way while their genetic context is observed. The hitherto oldest discovered technique in clay wall construction in the researched region presents a wheel structure of an Eneolithic building with weave walls roughcast with a thick layer of pugging stuff on both sides. According to some authors, this concerns the original constructional solution from which the basic building techniques for unburned clay used in load-bearing masonry developed. The first one is the technique of so-called ramming whose origin might be in the wheel construction provided with two parallel “fences”. In accordance with this contention, we suppose the basis of the aforementioned way may consists in a clay mixture rammed into free space between a double-wall made from stones or palisade. Another construction is represented by building in layers that replaced the weave parts with clay material put on in layers, which – similarly to weave – had no supporting function. Moreover, the study describes constructions made from different types of so-called “války”. The last mentioned type of constructions describes the masonry with unburnt bricks, which are put dry on clay mortar – in contrast to the aforementioned building techniques working with wet material that dries in the masonry. The use of wet clay seems to be limiting - in the sense of technical possibilities. On the contrary, building use of bricks, i.e. exactly shaped construction materials, offers a higher number of options for the final use in a construction.

Key works: clay architecture, wall constructions, ethnology, archaeology, house of Pannonian type, central Danube basin, Moravia.

DOMÁCÍ BETLÉMY SIEGFRIEDA ZABELA ZE ŠLUKNOVA (1930–2010)

Šluknovský výběžek byl ve dvacátých a třicátých letech 20. století znám nejen svou průmyslovou produkcí a přírodními krásami, ale vešel ve známost i jako „severočeské království betlémů“ (Ruprecht 1961). I bez existence oficiální řezbářské školy zde vyrostla řada nadaných a zdatných řezbářů, kteří se specializovali zejména na betlémové figurky, neomezovali se však výhradně jen na ně (Ruprecht 1961: 20–73, Bergmann 2000: 22–39).¹

Podle odhadů existovalo před druhou světovou válkou v celém Šluknovském výběžku na 3000 betlémů všech velikostí a nejrůznějších stylů (Koch 1999: XIV/11), přičemž v důsledku vli-

vu šluknovského betlémářského spolku dominoval typ „šluknovského betlému“.² Figurky z těchto betlémů mají velmi životnou podobu a jsou polychromované, oděné do orientálního oděvu nebo i do římských uniforem. Plocha betlému bývá i u domácích betlémů často značně velká, zbudovaná s využitím kořenů, kůry a mechu a většinou i barevně tónovaná obarvenými pilinami. K jesličkám patří i malovaný prospekt, nazývaný také „Landschaft“ (v krajovém českém překladu „krajinka“), který představuje krajinu Palestiny.

Šluknovské jesličky stávaly od dvacátých let 20. století v řadě kostelů celého regionu.³ Ve Šluknově (Schluckenau) se kostelní jesličky obnovovaly hned dvakrát: v letech 1922/23 a na jejich základě pak v roce 1932 (Habel 2007: 12–16). Byly považovány za jedny z nejkrásnějších

a největších široko daleko a staly se vzorem mnoha dalších domácích betlémů.

Domácí betlém si pořídila přibližně kolem roku 1930 i rodina Zabelova z ulice Trösselgasse 452 (nynější Smetanova ul.) na předměstí Šluknova.⁴ Nemohl sice konkurovat četným místním velkým domácím betlémům, jeho majitel Siegfried Zabel (1910 Šluknov – 1995 Sohland an der Spree) však na něm velmi lpěl. Jednalo se o malý rohový betlém, který byl postavený ve světnici ve svatém koutě (obr. 1).

Událostmi druhé světové války a odsunem většiny německého obyvatelstva vzala zaslav i betlémářská tradice. Některé betlémy dokázali jejich majitelé dodatečně získat zpět do svého vlastnictví propašováním přes hranice, mnoho jiných bylo víceméně svévolně zničeno, další časem zmizely. Do dnešní doby se ve Šluknovském výběžku zachoval jen mizivý počet betlémů šluknovského typu (Habel 2009).

Svůj betlém musel zanechat na místě i Siegfried Zabel. Rodina byla vyhnána již v červnu 1945 a mohla si s sebou vzít jen to nejn nutnější. Zabel později zaslých, že děti nových obyvatel si s jeho milovanými figurkami z betléma hrají na písku, a velice tím trpěl.

Rodina se usadila v městečku Sohland an der Spree, pouhé čtyři nepřekonatelné kilometry od Šluknova. Zabelovým největším přáním bylo – a na to si jeho syn Siegfried Zabel ml. (*1942) vzpomíná zcela přesně – aby rodina měla opět svoje jesličky. Zabel však nebyl se svým přáním jediný. V poválečných letech vznikaly v západním Německu a v tehdejší NDR četné nové betlémy šluknovského typu. Ve východním Německu bylo ovšem mnohem obtížnější sehnat potřebné součásti. Pociťoval to i Siegfried Zabel.

Nedostávalo se materiálu, náradí, ale ani potřebných informací. Naštěstí se však v Schirgiswalde, staré české enklávě, uchovala silná katolická tradice. Procesí konaná o Božím těle se stávala pro vyhnance z celého regionu burzou

Obr. 1: Domácí betlém rodiny Zabelovy, Šluknov kolem 1932 (vlevo na snímku Siegfried Zabel). Foto z archivu rodiny.

informací. V Schirgiswalde a okolí byla zakotvena i betlémská tradice (Wollmann 2001). Většina tamějších jeslíček měla typickou podobu šluknovských betlémů, figurky se před rokem 1945 kupovaly často na Šluknovsku. Bylo zde zvykem (a stále je) chodit si betlémy prohlížet do rodin. Navštěvovat se o Vánocích v rodinách a přitom si prohlédnout betlém znamenalo pro vyhnance nejen velkou útěchu, ale i možnost navázat na zvyky, jež znali z domova. Mohli tak prohlubovat svoje kontakty, navazovat nové a postupně tak vybudovat síť přátel domácích betlémů.

Vybavený starým deskovým fotoaparát a dvěma reflektory vlastní konstrukce objížděl Siegfried Zabel se synem v roce 1955 na kole betlémáře v blízké Horní Lužici (hranice s Čechami byly ještě neprodyšně uzavřeny). Fotografie použil Zabel pro založení malého alba, cenného dokumentu o betlémskosti v NDR (obr. 2).

Snímky zobrazují betlém Johanna Erbeny z Bischofswerdy, Paula Rudolfa ze Sohlandu,⁵ Augusta Spiegela z Taubenheimu, Josefa Tögela z Taubenheimu, H. Töppela z Oppachu a oppašský kostelní betlém. Betlémská krajina je pojata vždy v orientálním stylu, její provedení je však různé. Například město je u Erbenova betlému na levé straně, u oppašského kostelního betlému uprostřed nad chlévem a u Töppelova betlému vpravo. O to nápadnější je, že chlév tvoří téměř vždy vyzděná jeskyně se sloupy a půlkruhovými oblouky – jeho kmotrem byl zcela zjevně kostelní betlém ze Šluknova. Betlémaři ze Šluknova si tedy tímto chlévem zabudovali do betléma prvek známý z domova a vytvořili si tak důvěrné místo rozjímání jako náhradu za kostelní betlém, ke kterému už neměli přístup. Podobný betlém si plánoval i Siegfried Zabel. Již v roce 1951 nebo 1952 si u Josefa Tögela, jenž pocházel ze Šluknova a žil toho času v Taubenheimu, nechal vyřezat Svatou rodinu, kterou doplnil figurkami z lité masy (Spiegel 2007: 43–46). Studnu, sloupy, sloupové hlavice

a půlkruhové oblouky chléva si vyřezal sám, chlév pak do podoby jeskyně dovedl kořeny, které posloužily jako skály. Krajinu sestavil z pařezků, kůry a mechu, které spolu se synem nasbíral u Sprévy

a v lese, použil také obarvené piliny. Na palmy si sám netroufl. Nechal je zhotovit v roce 1955 u šluknovského výrobce umělých květin Johanna Erbeny, žijícího tehdy v Bischofswerdě (obr. 3).

Obr. 2: *Betlém Augusta Spiegela v Taubenheimu, 1955. Foto Siegfried Zabel.*

Obr. 3: *Domácí betlém Siegfrieda Zabela, Sohland an der Spree 1955. Svatá rodina pochází od Josefa Tögela, Šluknov/Taubenheim, ostatní figurky jsou z lité masy. Foto Siegfried Zabel.*

Obr. 4: Zabelův betlém se svinutým pozadím, 1955. Foto Siegfried Zabel.

Obr. 5: Zabelův betlém 2008/09. Foto Eva Habel.

V témže roce Zabel navázal kontakt s malířem prospektů Johannem Kindermannem (1905–1974) z Königswalde/Království, který v té době žil ve vzdálené Apoldě. Kindermann se zakázky s radostí ujal, neměl však k dispozici potřebný papír ani barvy. Tehdy pomohli sourozenci paní Zabelové žijící na Západě, kteří poslali barvy i pevný papír. Kindermann použil žloutkové tempéry, jež zůstávaly pružné a při svinování prospektu nepraskaly a nevrásnily se. O Vánocích roku 1955 bylo možno poprvé na instalovat. Svými rozměry 3,50 x 0,75 m však bylo pro betlém příliš dlouhé, a proto se po stranách svinovalo. Otec měl již tehdy zjevně větší plány (obr. 4).

Dozvěděl se totiž, že vdova po bývalém šluknovském hrobníkovi (pravděpodobně Friedrichu Marschnerovi) hledá kupce pro svůj betlém. Když musela již v roce 1945 opustit spolu s dětmi Šluknov, její muž stále ještě nebyl z války zpět. Místo jiných věcí sbalila tehdy do batohu figurky z betlému. Jelikož bylo stavění betlémů i vyřezávání figurek převážně mužskou záležitostí, může to nasvědčovat tomu, že figurky vzala s sebou především z lásky ke svému muži. Ten však zůstal nezvěstný. Rodina bez otce se usadila v Duryňsku a vdova pak v nouzi hledala pro figurky nějakého kupce. Našla jej v roce 1956 v Siegfriedu Zabelovi.

Siegfried Zabel ml. si stále ještě dobře vzpomíná na obrovskou radost rodičů, když balík dorazil. O Vánocích 1956 stál na stole pouze betlém. Byl to dárek pro všechny, protože zásilka udělala do rodinného rozpočtu pořádnou díru.

Svůj betlém stavěl Siegfried Zabel st. v podnikovém bytě sohländerské provozny na zpracování ovoce po dvacet let. Panoval „výjimečný stav“, protože šlo o „opravdový betlém s pilinami“, což s sebou neslo spoustu prachu a nepořádku. V průběhu let si betlém přišlo prohlédnout množství návštěvníků, mezi nimi i řada kolegů z práce.

Po záchvatu mrtvice v roce 1977 zůstal Siegfried Zabel st. částečně ochrnutý a nebyl už schopen ve stavbě betlému pokračovat. Bez betlému to však „pro něj byl jen poloviční život“. Úkolu se proto ujal

jeho syn. Pár let instaloval betlém v celé jeho velikosti, posléze se mu však kvůli zaměstnání přestalo dostávat času. Aby otce i přesto potěšil, betlém zmenšil.

Protože u něj chyběla „krajinka“, nebyl otec s touto první verzí spokojen. Syn tedy s těžkým srdcem uřízl z pozadí 60 cm a tento kus nalepil na pevný podklad. K jeho zděšení se papír do příštího dne ošklivě zvlnil. Musel tedy uříznout ještě jednou dalších 60 centimetrů. Až do otcovy smrti v roce 1995 sestavoval Zabel ml. betlém v menší verzi s úzkým pozadím.

On sám měl doma jen malé skromné jesličky. Poté, co zdědil otcův betlém, postavil pro něj při příležitosti výstavy betlémů konané v Schirgiswalde v roce 1997 pevnou základnu, kterou uzpůsobil podle zbytku malovaného pozadí širokého nyní 2,20 m. Tuto podobu si betlém zachoval až do Vánoc v roce 2008 (obr. 5).

Díky moderní technice nechal v roce 2009 všechny tři díly prospektu digitál-

ně znovu spojit a vytisknout. Na výstavě betlémů v Schirgiswalde v roce 2009 postavil betlém poprvé opět v jeho původní velikosti (obr. 6).

Od malého rohového betlému přes nouzové řešení z prvních poválečných let až po betlém s chlévem šluknovského typu a zachráněnými figurkami jako symbol stesku po domově: jesličky rodiny Zabelovy příkladně demonstrují přizpůsobivost betlému jako objektu, přizpůsobivost zrozenou nejen z nouze a daných podmínek (zmenšením či zvětšením), ale především z významu, který mají betlémy pro své majitele. Těm šlo a stále jde v první řadě nikoli o roztomilou hračku nebo o radost z umělecké tvorby, nýbrž především o betlém jako předmět rozjímání, jako možnost zpřítomnit si tajemství ztělesnění Boha v Kristu. Jak říká Siegfried Zabel ml.: „Vyvrcholením Štědrého večera je, když může celá naše rodina včetně dětí a vnoučat setrvat společně u betlému.“

Eva Habel

Obr. 6: Siegfried Zabel ml. při sestavování svého zvětšeného betlému na výstavě v Schirgiswalde v roce 2009. Foto Gregor Löbmann.

Poznámky:

1. Bergmann 2000 (německý rukopis nese titul „Krippen im Niederland“ a vznikl ve Vyškově / Wischau roku 1943).
2. Spolek byl založen v roce 1913. Srov. Rudolf – Rudolf 2004: 60–61, 93.
3. Např. Fukov/Fugau (1920), Brtníky/Zeidler (1922/23), Rumburk/Rumburg (Klosterkirche, 1923), Vlčí Hora/Wolfsberg (1925), Velký Šenov/Groß Schöna (1928), Mikulášovice/Nixdorf (1930), Jiřikov/Georgswalde (1932/33), Staré Křečany/Altehenberg (1934), Lobendava/Lobendau (1937) a Doubice/Daubitz (1940). Srov. Ruprecht 1961; tamtéž také seznam tehdejších zvláště pozoruhodných domácích betlémů, uspořádaný podle obcí (viz též Bergmann 2000: 50–72).
4. Všechny informace o rodině Zabelových a jejich betlému pocházejí z rozhovorů se Siegfriedem Zabelem ml. (*1942, Šluknov).
5. Nyní v muzeu Isergebirgs-Museum Neugablonz / Muzeu Pojizeří, Neugablonz; srov. Rudolf – Rudolf 2004: 9–16nn. – [Pozn. překl.: Obec Neugablonz vznikla severovýchodně od bavorského města Kaufbeuren v areálu bývalé muniční továrny, kde se po II. světové válce usadili Němci vysídlení z Jablonce nad Nisou a okolí. Neugablonz je nyní součástí města Kaufbeuren jako jeho největší městská část. Zdejší Muzeum Pojizeří se zabývá historickým vývojem oblasti kolem Jablonce nad Nisou, Liberce a Frýdlantu s jejím převážně německým obyvatelstvem a osudy těchto Němců, kteří do svého nového domova v Bavorsku přenesli i pojizerské sklářské a bižuterní tradice.]

Prameny a literatura:

- Bergmann, Hans 2000: *Betlémy a betlemáři Šluknovského výběžku*. Varnsdorf: Kruh přátel muzea Varnsdorf.
- Habel, Eva 2009: Krippenschicksale aus dem nordböhmisches Niederland. In: *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 4, s. 129–148.
- Habel, Evelin M. 2007: *Und das Wort ist Fleisch geworden. Die Kirchenkrippen von Schluckenau / A Slovo se stalo tělem. Šluknovské kostelní jesličky*. Šluknov: vlastním nákladem.
- Koch, Alfred 1999: *Die Weihnachtskrippe des nordböhmisches Niederlandes*. Strojopis. Kranichfeld (uložen např. v Schluckenauer Heimatstube Weissenhorn).

- Rudolf, Rainer – Rudolf, Christian 2004: *Nordböhmsche Krippenkunst. Anfang – Deportation – heute*. Kirchheim/Teck: vl. nákl. [Ch. Rudolf].
- Ruprecht, Joseph (ed.) 1961: *Das nordböhmsche Krippenreich. Ein Buch für alle Krippenfreunde. Entstehung und Entwicklung der Weihnachtskrippe im sudetendeutschen Niederlande*. (Schaffende Heimat VI) Karlstadt am Main: vl. nákladem.
- Spiegel, Beate 2007: Ochs und Esel aus der Form – Massenware Weihnachtskrippe. In: Spiegel, Beate – Thierbach, Melanie – Trepesch, Christof: *Krippenkunst. Eine Ausstellung der Kunstsammlungen und Museen Augsburg, des Schwäbischen Volkskundemuseums Oberschönenfeld und des Diözesanmuseums St. Afra. Lindenberg im Allgäu*: Fink, s. 36–57.
- Wollmann, Stefan 2001: *Schirgiswalder Weihnachtskrippenwelt*. Bautzen: LUSATIA.

CELOSTÁTNÍ SEMINÁŘ K PROBLEMATICE LIDOVÉHO STAVITELSTVÍ VE SVRATCE

Ve dnech 14.–16. září 2011 se příznivci lidového stavitelství setkali v městě Svratka (okr. Žďár nad Sázavou) na semináři, který nesl název *Současná praxe a možnosti stavebních úprav historické zástavby a prostředí vesnických sídel*. Akce probíhala pod záštitou Pavla Bureše z ústředního pracoviště Národního památkového ústavu v Praze ve spolupráci s územním pracovištěm NPÚ v Telči, Odborem kultury, památkové péče a cestovního ruchu Krajského úřadu kraje Vysočina za pomoci měst Žďár nad Sázavou, Nové Město na Moravě a v neposlední řadě hostičího města Svratka.

Semináře tohoto druhu navštěvují zástupci různých profesí. Své zkušenosti si vyměňují nejen pracovníci památkových ústavů, etnologové, muzejníci, ale také projektanti, architekti a v neposlední řadě osoby z odborů kultury a památkové péče při městských správách a krajích. Vzájemná komunikace je důležitá pro pochopení práce jednotlivých odborníků

prostřednictvím vnímání jejich problémů a potřeb. K tomuto povědomí a hledání společné řeči přispěly i letos jednotlivé příspěvky, diskuze či prohlídka jednotlivých prvků a obecných ustanovení přímo v terénu.

Po slavnostním zahájení semináře a uvítacích projevech začal první blok přednášek. Oblast Moravského Horácka přiblížila Věra Kovářů. Společně s Janem Kučou zpracovala také výstavu o charakteristických prvcích lidového stavitelství tohoto kraje s názvem *Vesnické stavby na Moravském Horácku* (v roce 2009 vyšla i stejnojmenná publikace), která byla umístěna v prvním patře místní sokolovny – tedy v místě konání semináře. Mizejícím světem lidových staveb se zabývaly Jana Spathová a Hana Slušíková. Postsocialistické období a nynější podobu vesnic posluchačům přiblížil Miroslav Madaj. Jak motivovat obyvatele vesnic k obnově a opravě svých stavení ukázala Blanka Roubíková v referátu o tzv. motivačních skicích, které by měly pomoci k historické obnově obcí dostupnější formou. O významu plošně chráněných území nás informovala Vladimíra Paterová na příkladu Krkonošska. Jiří Kaláb se zabýval proměnou samotných návsi a jejich jednotlivými charakteristickými prvky, Markéta Hanzlíková se zaměřila na novostavby a jejich autentičnost v souladu s původní vesnickou zástavbou, Jana Svobodová přiblížila soutěž Vesnice roku, vyhlašovanou každoročně Ministerstvem pro místní rozvoj, a Zlatou cihlu, soutěž pro jednotlivé objekty přihlašované obcemi (na příkladu letošního vítěze ze Senomatu). Proměnou vinohradnických staveb s příklady z Velkých Pavlovic či ze Strážnice se zabývala Jitka Matuszková. Josef Samec (v zastoupení) pobavil přítomné věcnou ukázkou získání starých, přesto však stále použitelných tašek v návaznosti na dnešní módní trendy a funkčností koupelny bez použití dlaždiček. Jiří Niesyt upozornil na potřebu ochrany a péče nepamátkových staveb. Celý blok jednání završila Petra

Šperlová souhrnem typických prvků památkových zón a rezervací Horácka.

Doprovodným programem byla podvečerní procházka Svratkou s výkladem Jana Kuči, při níž účastníci navštívili čtvrt Račana s roubenými domy drobných řemeslníků z 18. století. Ve večerních hodinách proběhla diskuse s promítáním tematicky laděného filmu.

Druhý den semináře následovala exkurze po vesnických památkových rezervacích a zónách Moravského Horácka. Účastníci se rozdělili do tří různých tematicky zaměřených skupin a navštívili Křižanky (rozkládající se po obou stranách zemské hranice), Daňkovice, Jimramov, Ubušínek, Ubušín, Kadov, Krátká, Samotín a Blatiny.

Poslední den semináře byl věnován druhému bloku přednášek. Zdeněk Tempír se podíval na zdejší problematiku lidového stavitelství a na kulturní krajinu obecně postojem zemědělce. Vnější úpravou stěn, jejich bílením, bedněním, omazáváním i typickými prvky v jednotlivých časových úsecích se zabýval Luděk Štěpán. Ukázkami typů nátěrů roubených fasád a jejich obnovení přispěl Lumír Tejmar. Diskuse provázela i příspěvek týkající se konkrétního příkladu rekonstrukce roubenky ve vsi Kuklík, kterou posluchačům přiblížil její majitel Pavel Rada. Jiří Louda představil příručku inspirující projektanty a stavebníky ke správnému použití tvarů i materiálů nové zástavby oblasti severních Čech. Ilona Vojancová představila program revitalizace památkové rezervace Betlém Hlinsko. Oblastí Kutnohorska po roce 1989 a proměnou zdejších některých sídel se zabýval Pavel Novák. Historickou zástavbu severozápadních Čech na příkladech stavebních úprav představil František Ledvinka. Do Plzeňského kraje přenesl účastníky Karel Foud s referátem o zachování tradiční hmoty částí usedlostí s příklady adaptace a úprav. Nastolil otázku, do jaké míry měnit objekty, aby si zachovaly původní ráz a byly přitom využívány ve 21. století. Posledním příspěvkem dne i celého semináře se představil Tomáš Efler, který

na príkladu oprav severočeských hrádzených a roubených domů s podstávkou ukázal fungujúcu spoluprácu se susedným Saskem, čili spoluprácu Libereckého kraje s tamější německou správní jednotkou.

Po závěrečném slově Pavla Bureše, ústřední postavy celé akce, se účastníci rozjeli domů s nadějí dalšího společného a stejně obohacujícího setkání i s inspiracemi získaných z jednotlivých příspěvků.

Zuzana Nováková

VEDECKÁ KONFERENCIA O OBČIAN-SKEJ VOJNE V RUSKU

V meste Kungur na Urale (Ruská federácia, Permská oblasť) sa v dňoch 7.–8. októbra 2011 uskutočnil druhý ročník vedecko-praktickej konferencie *Občianska vojna na Urale: súčasné problémy prameňoználectva a historiografie*. Jej usporiadateľmi boli Historicko-politologická fakulta Permskej štátnej univerzity, Katedra svetových a národných dejín Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťahov, Permské oblastné múzeum, Kungurské regionálne múzeum, historicko-archívny časopis *Retrospektiva*, mestská správa Kunguru a Československá obec legionárska v Prahe.

V rámci konferencie odznali viaceré podnetné referáty zaoberajúce sa ako teoretickými problémami (periodizácia občianskej vojny, terminológia, kritická analýza dochovaných prameňov, vyhľadávanie zničených hrobov legionárov a iné), tak otázkami praktickými (vyučovanie problematiky na rôznych stupňoch škôl) a aj konkrétnymi vojensko-politickými udalosťami (vzťahy légii s bolševikmi, vplyv separátneho mieru v Brest–Litovsku, „každodenný život“ bojujúcich jednotiek a miestneho obyvateľstva, bojové operácie v oblasti Uralu – napr. v Jekaterinburgu, Kyne a v iných mestách). Veľmi zaujímavé bolo sledovať slovné súboje ruských historikov konfrontujúcich názory staršej historiografie s novšími, ideologic-

kých náterov zbavených postojmi, napríklad v otázke teroru. Diskutovalo sa napr. o tom, že činnosť légii v oblasti Penzy, Čeljabinska a inde, doteraz takmer jednoznačne klasifikovaných ako „vzbura“, by bolo vhodnejšie nazývať „vystúpením“, alebo o otázkach spojených s terorom bolševikov a bielych vojsk. Presné čísla nebudú nikdy známe, ale podľa niektorých referujúcich bije do očí obrovský rozdiel v pomere obetí tohto búrlivého a krutého obdobia v dejinách Ruska. Počet obetí „červeného“ teroru niektorí referujúci odhadovali na približne jeden milión, zatiaľ čo obeťami „bielych“ sa stalo približne 10 000 ľudí, väčšinou protivníkov, ktorí padli v bojových operáciách. Za českú a slovenskú stranu sa na konferencii zúčastnili Tomáš Jakl (referoval o zbierke fotografií vo Vojenskom historickom archíve v Prahe), Bernard Panuš (prítomnosť a dislokácia legionárov v Jekaterinburgu) a Ferdinand Vrábel (denníky legionárov ako historický prameň).

Podujatie sa uskutočnilo už druhýkrát. Prvý ročník v roku 2010 vznikol zo spoločného úsilia českej a ruskej strany pátrať po udalostiach spojených s rokmi 1917–1920 a úlohe československého zahraničného vojska v Rusku, vyhľadávať hroby padlých čs. vojakov (neskoršie nazvaných legionármi) a pripraviť obnovu ich pomníkov v Rusku. V rámci konferencie sa konal aj okrúhly stôl na tému „Vojenské hroby na Urale, vyhľadávanie, súčasný stav, súpis, problémy zachovania“. V rámci podujatia diskutovali ruskí odborníci o stave a problémoch súpisu a zachovania vojenských hrobov v Rusku (konkrétne na Urale) a z českej strany vojenský prídelenec veľvyslanectva ČR v Moskve pplk. David Pastyřík referoval o vyhľadávaní hrobov padlých českých a slovenských legionárov, ako aj o stavbe pomníkov v Rusku. V predchádzajúcich rokoch sa podarilo postaviť už pomníky v Jekaterinburgu, Vladivostoku, Krasnojarsku, Buzuluku a Nižnom Tagile, 20. októbra sa odhaľoval pomník v Čeljabinsku (symbolizuje legionársky vlak – esalón). V ďalších rokoch sa pri-

pravuje stavba ďalších približne 45 pomníkov. V Kunguru sa plánuje v roku 2012 polozenie základného kameňa a odhalenie pomníka, ktorý bude mať podobu teplušky. Na finančných nákladoch stavby pomníka v Krasnojarsku sa podieľala aj Slovenská republika.

V ďalšej časti podujatia prebehla vernisáž výstavy *Československé legie v Rusku v letech 1914–1920* v priestoroch regionálneho múzea v Kungure. Ide o tú istú výstavu, ktorú pripravila Čs. obec legionárska v spolupráci s Ministerstvom obrany ČR, Vojenským ústredným archívom MO ČR a Vojenským historickým ústavom v rámci projektu „Legie 100“. Tá bola inštalovaná aj v Regionálnom múzeu v meste Perm a z Kunguru bude putovať do ďalších ruských miest. Výstava obsahuje takmer šesťdesiat panelov so štyristo fotografiami dokumentujúcimi udalosti, pôsobenie a život príslušníkov československých légii v Rusku. Zaujímavé je riešenie panelov, ktoré symbolicky naznačujú tri fázy života legionárov v Rusku: prvá má na pozadí panelov štruktúru zeminy, čo symbolizuje boje v zákopoch, druhá drevené steny nákladných vagónov, čo symbolizuje anabázu do Vladivostoku, tretia oceľové pláty s nitmi, čo naznačuje návrat ruských légii do vlasti zaoceánskymi parníkmi. Pri návšteve Regionálneho múzea v meste Lysva (Permská oblasť) tajomník ČsOL Milan Mojžíš odovzdal ako dar pre muzeálnu expozíciu vojenskú prilbu vz. 35. Múzeum má aj etnografické oddelenie, kde sú veľmi zaujímavé exponáty dokumentujúce život obyvateľstva v tomto regióne, zariadenie príbytkov prostých ľudí, náradie, oblečenie a podobne. V praktickej časti podujatia sa uskutočnila aj vernisáž prvého a zatiaľ jediného Múzea občianskej vojny v Rusku, ktoré je inštalované vo vagóne na železničnej stanici v Kyne a pátranie po legionárskych hroboch v Kišerte, Závode Kyn, Kordone, Závode Molevka a ďalších miestach, na ktorých sa počíta so stavbou pomníkov, alebo odhalením pamätnej tabule. V posledne menovanej obci účastníci akcie na jednom z pahorkov v blízkosti obce

s pomocou miestneho obyvateľa našli aj miesto obrany legionárov, kde sa dodnes zachovali pozostatky troch línií zákopov.

O úspech celého podujatia sa na ruskej strane zaslúžil predovšetkým koordinátor a riaditeľ časopisu *Retrospektiva* Dimitrij Lobanov z Permu a riaditeľ Múzea kupectva v Kungure Sergej Muškalov, ktorý pre konferenciu poskytol aj priestory múzea. Zdá sa, že v meste Kungur sa rodí významná tradícia spolupráce ruských, českých a slovenských predstaviteľov, pretože ďalší ročník konferencie by sa mal uskutočniť v roku 2012 a pripravuje sa aj vydávanie publikácií (zborníky z konferencií v Kungure, preklady základných diel ruských a českých autorov) a edície dokumentov.

Ferdinand Vrábel

VÝSTAVA MALOVANÉ VEJCE: KRASLICE ZE SBÍREK MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

Od března do května 2011 trvala v Moravském zemském muzeu v Brně výstava nazvaná *Malované vejce*. Jak už podtitul výstavy napovídá, smyslem a cílem expozice bylo představit návštěvníkovi ve výběru exponátů rozsáhlou sbírku kraslic budovanou v muzeu od konce 19. století a dnes čítající 8800 kusů. Vybrané soubory kraslic byly prezentovány v uplynulých letech na výstavách doma (Brno 1997), zejména pak v zahraničí (Lublaň 1999, Tampere 2003, Kittsee 2007). Snahou autorky výstavy a kurátorky sbírky Evy Večerkové bylo také ukázat návštěvníkovi, jak se sbírka od poslední domácí prezentace (1997) rozšířila, co nového přinesly systematické muzejní akvizice.

Úvodní část výstavy byla věnována kraslicím s motivy a symboly velikonočního svátku a kraslicím jako daru za pomlázku. Obsah a smysl velikonočního vejce je vyjádřen v dekoru a v nápisech,

kteří byly pro bližší seznámení přeneseny do popisků.

Napodobeniny ptačích vajec – vejce skleněná, dřevěná, vosková, z cukrové hmoty aj. – uplatňující se jako náboženský, užitkový a dekorativní předmět, doplňovaly velikonoční schránky vejcového tvaru.

Těžiště výstavy bylo v prezentaci technicko-ornamentálních typů kraslic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jak se v různosti krajové uchovaly v lidové tradici do počátku 21. století: kraslice dekorované pomocí vosku (reliéfní vosková kresba, kresba vykrytá voskem), kraslice s leptanou a rytou kresbou, kraslice zdobené aplikací různými materiály (sláma, síťina, textil, drát, příze aj.). Výstava ukázala další tradiční postupy dekorování (rostlinná batika, páskování na soustruhu) a novodobé techniky (perforování skořápky, pokreslování výdunků tuší).

Následný tematický oddíl výstavy byl věnován jednak výrobě kraslic pro městské trhy, jak se na některých místech utvářela v průběhu 19. století a kterou později podchytilo družstvo *Záduha* (1890–1996) a *Ústředí lidové umělecké výroby* (1959–1992), jednak snahám po oživení kraslicového umění, což sledovaly soutěže o *nejkrásnější kraslici* (Uherské Hradiště 1943, Praha 1959, Zlín 1970 aj.), školní kurzy a od osmdesátých let 20. století také speciální soutěže pro děti.

V samostatné části výstavy byla návštěvníkovi dána příležitost seznámit se s kraslicemi, které muzeum získalo ze zahraničí: slovenskými, polskými, lužickosrbskými, ukrajinskými, maďarskými, rumunskými, slovinskými, chorvatskými a bulharskými.

Výstavu uzavíral jedinečný soubor kraslic z konce 19. a počátku 20. století, patřících k vzácnostem etnografického fondu MZM.

Doprovodný obrazový materiál – velké množství fotografií – přiblížil návštěvníkovi jak postupy dekorování, tak tradiční obyčejové funkce malovaného vejce.

Jarmila Pechová

22. CELOSTÁTNÍ PŘEHLÍDKA DĚTSKÝCH FOLKLORNÍCH SOUBORŮ

Neobyčejný zážitek se opět po dvou letech naskytl všem, kteří se v červnu letošního roku zúčastnili již 22. celostátní přehlídky dětských folklorních souborů. V jihlavském Domě kultury se v sobotu 11. června představily nejlepší dětské folklorní soubory z Čech, Moravy i Slezska. Této prestižní akci oboru, kterou z pověření Ministerstva kultury pořádá NIPOS-ARTAMA Praha, předcházelo celkem dvanáct krajských kol.

Přehlídku zahájil domácí soubor Šípek z Jihlavy se spontánní tanečně pohybovou hrou nazvanou *Pout' za humny*, v níž byl funkčně a výtvarně nápaditě využitý pruh látky jako základní rekvizita propojující veškeré dění na jevišti. Bartošův dětský folklorní soubor ze Zlína představil choreografii *A co včíl?*, na níž byl oceňován především vlastní nápad, jeho celkové uchopení a následné rozvedení včetně dobře vedené vnitřní motivace dětí. Z Jihočeského kraje se do celostátní přehlídky probojoval soubor Malý Bárováček z Českých Budějovic s dílkem nazvaným *Pastva* opírající se zejména o přirozený projev dětí. Přirozenost dětského projevu na scéně byla oceňována také u souboru Malá Jasénka ze Vsetína. Jejich choreografie nazvaná *Jarmark* měla propracovanou a dobře vystavěnou kompozici vycházející z regionálních hudebně tanečních prvků. Ze specifických pojmů se k vlastním regionům vycházela také choreografie *V muzeu* souboru Stázka z Teplé. Choreografie neotřelým způsobem vystihovala zdejší multikulturnost a lektorský sbor přehlídky se rozhodl souboru udělit zvláštní ocenění za originalitu nápadu a jeho vtipné ztvárnění. Úsměv z Opavy představil svoji taneční, humorně pojatou kompozici *Zabijali, zabijali, ale bravka nězabili*, která obsahovala množství vtipných, jednoduchých a přirozeně působících nápadů. Folklorní soubor Valentýnek z Prostějova se opřel o rytmickou osu použí-

tých textů a vytvořil dílko nazvané *Ptačí škola*. Při hodnocení bylo vyzdvíženo použití nářečí, stejně jako plné zapojení všech dětí do děje odehrávajícího se na scéně. Velmi dobrým pedagogickým vedením se již dlouhodobě vyznačuje práce souboru Rokytická z Rokycan. Jejich choreografie *Ach, bože, to je svět* byla ukázkou výborné taneční i hudební průpravy a způsobu jak je možné nenuceně rozvíjet a uplatňovat smysl pro frázování a celkovou hudebnost projevu dětí. Stejně tak se jednalo o dobře vygradovanou kompozici opírající se o přirozenost dětského projevu i vzájemnou komunikaci mezi tanečníky a hudebníky. Druhou část přehlídky otevřel soubor Májíček z Brna s choreografií *U mlýna* obsahující množství hravých momentů. Následující choreografie *Adventní obrázky* souboru Holúbek z Uherského Brodu získala zvláštní ocenění lektorského sboru za působivé výtvarné pojetí pohybu. Zvláštní ocenění za ucelený jevištní tvar s výrazným propojením muzikantů a tanečníků získal také soubor Kyjovánek s choreografií *Fašank*. Množství působivých zvykoslovných, poeticky vynírajících momentů zakomponoval do své choreografie *Komu to vajíčko daruju* soubor Jizerka z Liberce. V případě choreografie *Zavírám les* souboru Jarošáček z Mělníka se jednalo o pohybově zpracované říkadlo využívající dobré pohybové přípravy dětí. Přehlídka vyvrcholila dvěma choreografiemi. V případě souboru Ondrášek z Frýdku-Místku a jejich kompozice nazvané *Zvonica* se jednalo o neobyčejně funkční propojení hudby, pohybu a výtvarné složky s až filozofujícím přesahem, oceněné také lektorským sborem za pravdivost výrazu a cit pro obřadnost. Jevištní rozpracování vybraných tanečních forem v choreografiích *K Rokycanům cesta zlatá* souboru Sluníčko z Rokycan bylo lektorským sborem oceněno za přesvědčivý hudebně taneční projev.

Lektorský sbor celostátní přehlídky pracoval ve složení Daniela Stavělová (předsedkyně), Marcela Látalová, Jana

Polášková, Kamila Skopová, Pavel Štulír. Přehlídku hodnotila také tzv. dětská porota složená z vybraných dětí zúčastněných souborů.

Velké množství souborů, které se zúčastnily krajských i oblastních předkol, nadále dosvědčuje obrovský zájem ze strany vedoucích o vzájemnou konfrontaci a předávání zkušeností. Bylo až udivující sledovat, jak dalece mohou být přístupy k tvůrčímu uchopení dětského materiálu rozmanité. Od choreografií založených čistě na rytmicí vybraných říkadel a textů písní přes detailně promyšlené kompozice až po filozofující přesahy při práci s tématem, to vše bylo možné sledovat a obdivovat. Stále více se potvrzuje skutečnost, že vlastní rozměr činnosti dětských folklorních souborů dnes nespočívá pouze v relativně úzce vymezeném prostředí folklorního hnutí. Ve skutečnosti je nedílnou součástí mnohem širší oblasti zasahující jak taneční, tak také dramatickou a hudební výchovu, která ve své přirozené provázanosti nenásilně a přirozeně rozvíjí umělecké a estetické citění dětí.

Kateřina Černíčková

STRÁŽNICE STRÁŽÍ PŘED ZMECHANIZOVÁNÍM DUŠE. (ZAMYŠLENÍ NEJEN NAD LETOŠNÍM SLOVÁCKÝM ROKEM V KYJOVĚ A STRÁŽNICKÝM FESTIVALEM)

Nehybný čas pozdní říjnové dovolené se ve mně hýbe v podobě uzávěrek novin a časopisů, do nichž jsem slíbil cosi napsat. Nutí mě k něčemu, co mně není pochuti: psaní by nemělo být povinností, ale potřebou. Napravuju se čtením. Kdo chce psát, měl by desetkrát tolik číst. Pokládám do písku Sinajského poloostrova vedle sebe *Poutníka na zemi* Jana Čepa a *Tisíce slov* Ludvíka Vaculíka, když odbíhám do moře. Jak zvnější podobné osudy – příbuzné v tlaku totalitního režimu. Čep odešel do exilu, aby ho komu-

nisti nezabili. Vaculík neodešel do exilu, aby ho nezabilo vyhnanství. Oba nechtěli opustit katastr dětství a mládí, místa prvních pádů na dřevěných podlahách svých příbytků, zvyky okolí, rodné hřbitovy, tváře bližních a jejich písně. Krajina mladých roků v nás permanentně všudypřítomná, a přesto pořád hledaná!

Čím jsou pro nás zděděné obyčeje a tradice, co nám přinášejí rituályrodných míst? Co pro nás znamená třeba Strážnice? Je příbytkem a vzkazem předků, odrazem jejich zvyků, ozvěnou dávných melodií. Strážnice pro nás tuto identitu stráží. Strážníci teď nemyslím jen město, Národní ústav lidové kultury či folklorní festival, ale strážníci tohoto veškerého odkazu, který zas my musíme strážít pro potomky. Strážnice nás stráží před zmechanizováním lidských vztahů.

Současná ovládnutí hmoty člověkem by mělo jít ruku v ruce s neustálou duchovní rozcvičkou. Tím rozumím existenci vědomí, že my, dnešní, tu nebudeme věčně; že život jsme nezískali vlastní zásluhou, ani tu hmotu, co je kolem nás; že bychom uzavřené dílo našich předků měli vědomě opatrovat. Je to logické: Určitě si nepřejeme, aby to, co vytvoříme my, zničili jednou naši potomci.

I ten největší ignorant nebo nihilista se chce na tomto světě nějak podepsat. Prvotní stopou duchovní činnosti člověka je lidová tvořivost. Režisér Miloš Hynšt mně krátce před svou smrtí řekl: „Jeskynní pračlověk ve španělské Alamiře spalil nad ohništěm klacíček a jeho zuhelnatělým koncem namaloval na stěnu jeskyně býka (bizona). První dílo neznámého umělce z lidu bylo na světě. Nebyla to věrná podoba býka, jeho vnější popis, bylo to zobrazení sveřepě koncentrované energie zvířete. A tento znak lidového umění jde potom dějinami. Nevysvětluje se popisem vnějšku, ale jeho stylizací, jde pod povrch jevů a věcí, k jejich obsahové podstatě.“

Však dost teoretizování: I víno jde pod povrch jevů a věcí? Určitě – můj otec někdy před sedmdesáti lety napsal švabachem v našem vinném sklepě

modrou barvou na bílou stěnu větu, která je tam dodneška: *Ve víně je pravda, pravdu mluví, kdo si zavdává*. Ten nápis propojuje pět generací. Je zrovna doba zrání vína. Je to cesta vznešená, pokud ji člověk nepokazí.

Mladé víno patří k hodům, které prošly Skoronicemi týden po Dušičkách. A já, místo abych v sobotu večer sledoval nabitý sál, který po prvních tónech vybuchne tak, že šrapnely verbuňků, výskotu a tanců tam lítají do pondělního rána, sedím za počítačem a píšu do Národopisné revue. Psaní je nezáživná a pěkná činnost, ale stejně jsem se tam v neděli vrátil, abych nevyschl. V pondělí těsně před obědem jsem od dolních vinných sklepů ve Vinohrádkách zaslechl výskání stárků. Zavýskal jsem také, ale kromě vyplašeného bažanta už na mě nikdo nereagoval. Poslední zbytky rozprášených hodovníků se vrátili do dumavého přítmí sklípků nebo usnuly. Právěká řeč nás tentokrát nespojila, což mě mrzelo, ale to přejde.

Dva měsíce předtím na druhém programu ČT běžel film o Františku Zuskovi z Kobylí, nyní ze Zlína. Podařilo se mně letos spolupracovat na čtyřech půlhodinových pořadech pro druhý program a pociťoval jsem uspokojení nad tím, že se cosi už neztratí: hody, jízda králů, fašank a ten slaměný básník Zuska, zanedlouho osmdesátiletý. Měl by nárok být už gramlavý, ale detailní filmové záběry na jeho prsty ukázaly, že při pletení ozdob ze slámy je mrštnější než legrút. Natáčeli jsme v Kobylí ve vzorovém muzeu, v bývalé škole, a František si vzpomněl: „Před nějakými sedmdesáti roky došel do vyučování sedlák Otáhal a měl v ruce držák – to byl řetěz, kterým oj drží koně. A ptal se svého kluka, kde je pluh. Ten na nic nečekal a vyskočil z okna, tady z tohoto okna, a nebylo ho. Věděl proč. Oni s bratrem byli zbojníci a odevzdali mu na potvoru pluh do sběru aj s kolečkama.“

Potom jsme byli na hřbitově u kostela, který má loď od věže oddělenou na něko-

lik metrů a já dodnes nevím proč. Slunko hrálo jak v Provence, v kapsách nám chrastily nasbírané mladé ořechy a hrozny pod hřbitovní zdí vypadaly nadějně. Tato část jižní Moravy není rovinou, ale viněním. Kolem dokola pruhované hřbety vinohradů s rozhlednou na každém kopci. Procházel jsem kolem pomníků, těch nohou našlapujících u brány věčnosti, a uklidnil mě starý hbitý muž – u hrobu rodičů se pokřičoval, poklekl a zapálil svíčku. Vítr ji zhasil. Svíce bez ohně tak podírala obraz neviditelné budoucnosti.

Ale nad tím František Zuska nepřemýšlel, on je muž činu. Na jeho příkladu vidíme, co je tradice a jak se předává. Pořádá kurzy a výstavy, zhotoví vám ze slámy anděla, velblouda, košťýř i betlém. Vyrobil už všechno, kromě jednoho obrazu, k jehož vyčarování ho nyní písemně vyzývám: Archa Noemova!

Slovácký rok v Kyjově jednou za čtyři roky na čtyři dny nastěhuje všechno pěkné a starodávné z jednačtyřiceti dědin Kyjovska do jejich hlavního města na náměstí, do letního kina, muzea, parku, kostela, radnice či sokolovny tak, jako to udělal kdysi Noe se vším, co chtěl, aby přežilo. Od čtvrtku do neděle se na každém kroku zjevují živé obrazy toho, co jinde už nežije.

Když v neděli dopoledne pět vyslanců jízdy králů na koních vyjelo z dolního konce kyjovského náměstí k radnici, zprvu jaksi váhavě, potom odhodlaně a nakonec cvalet, lidé v oknech domů, na střechách i ve špalírech kolem cesty s otevřenými ústy, sahajícími až k nevěděni, k nemožnu, k absenci rozumu, k oproštění od reality, sledovali, jak se jezdci zdálky zvětšují a přibližují, jak jsou koňské hlavy větší a větší, jak to spojení kroje, mladých mužů a ladných zvířat, které tu zůstalo v čisté podobě po staletí, je pohlcuje, jak se bílé kosárky s červenými muškáty na kloboucích pohupují v povětří, a nebránili se dát najevo svoje pocity, které umocňoval jiskřivý klepot podkov o dlažbu. Poněvadž já si tyto návraty pamatuju a opakuju od roku 1956, kdy vedle radnice stála ješ-

Josef Holcman při egyptské „generální zkoušce“ na jízdu králů... Foto A. Vraníková 2011.

tě synagoga, poněvadž já jsem tam podobným způsobem cválal od roku 1969 do roku 1995, tak jsem si mohl dovolit ten luxus dát si odstup a neslzet, nýbrž pozorovat nikoliv jezdce, ale diváky, kteří cítili, jak se ta barevná kometa jako láva vlévá do jejich vnitřností.

Po vydání povolení k obchůzce jezdci tryskem zase odjíždějí a diváci si mohou vychutnávat muka odkladu – než přijede celý průvod. Čtou knihu, kterou ještě nikdo nenapsal a nenapíše; slast a síla okamžiku: Tady a teď! První vyvolávač se nahybá s koně ke stolu jak indián a bere si tam džbán vína. Tečeme ulicemi, címbál Jury Petru se blíží, jezdci ho zastavují, řičí přímo nad ním, a potom se zvonivé doteky paliček a strun zase vzdalují tak, že v uších znějí dodnes. U sklárny pohostění pro koně a malá přestávka, řeči a díkůvzdání huti, a ten pocit, že se bojíme konce a naráz si neuvědomujeme, kde jsme, jezdci se nechce do sedel a koním se nechce ze stínu, ale křižovatka na kraji Kyjova nás probere. Doprava stojí kvůli nám a ráda stojí, lidé vyskakují z aut a hledají fotoaparáty či mobily, aby se doma podívali, proč se zdrželi v Kyjově. Na Novém světě jedou vyvolávači až k šenku na dvoře a chladná smetanová piva padají do hrdel, která znovu a znovu křičí *Hýlom, hálom*. V závěru u radnice si někteří jezdci stoupají do sedel, stojí na koních a ti se tváří, jakože jízdu králů jezdí od narození. Zpíváme, vracíme se kolem vinohradů a pijeme plody půdy, v níž koňská kopyta zanechávají stopu vedoucí k místům, kde maminky nosívaly z chlívů čerstvé mléko, kde kočky při zabíjačkách lízaly krev na márách, a já myslím nemyslím, prázdně šťastný, že nic nemusím, jenom tak jemně si naznačuju, že splynout tady, to by bylo ono, tady by to snad nebolelo, na konci života ty dřevěné desky...

V sobotu večer jsme s Břeťou Rychlíkem představili na jevišti letního kina čtyři stovky účinkujících v krojích, jednoho koně, dva němé filmy z let 1921 a 1927, všechny plakáty Slováckých roků a jejich fotografie, vůz pro legrůty, kolébku,

berana (bohužel jenom ze dřeva, ale s hlavou, která se po setnutí skutálela na zem), šest Sokolů s praporem a hrazdou (oni to byli, kdo uspořádali první Slováký rok jako oslavu padesátého výročí založení Sokola v Kyjově) a dvacetičlenný soubor Carmina vocum ve fracích, jenž zazpíval Bezručovu báseň *Kyjov* (*Ej, zteplí šuhaji v čizmách vy, ej, děvčata v suknicí rudé...*), kterou v roce 1931 zhudebnil Vítězslav Novák, a masky Joži Uprky, Leoše Janáčka, Samka Dudíka (muzikant z Myjavy, jenž v roce 1927 na Slováckém roku záhadně prohlásil: „Na světě sú len tri mestá – Kyjov a Myjava!“) a Milana Kundery, kteří se kdysi zúčastnili; také jsme tam zapracovali dva gestapáky, kteří rozháněli zakázaný Slovácký rok 1939 (*Slofacký rok ist vrbótn! Curyk! Halt!*) a do toho zpívala podivuhodně elegantní Elina Holomková, provdaná Machálová, která přežila sběrný tábor ve Svatobořicích, píseň *Aušvicate hi kher báro* – pláč Růženy Danielové z Mutěnic nad dětmi a manželem, kteří zahynuli v Osvětimi.

Po dobu několika měsíců, při přípravě, jsme vysvětlovali, že náš pořad nebude folklorní pásmo, když padaly námitky, že: „Sokol? Proč? To není folklor; půl Kyjova zaměstnáváte hledáním fotek Uprky a Kundery! Horňáci? To není Kyjovsko! Kůň na jevišti ne, to je nebezpečné! Mariánský průvod – to už tady bylo a nemělo to úspěch, lidi to nechtěli. A politiku tam netahejte v žádném případě!“

Rychlík potom na jevišti: „Každopádně rokem čtyřicet osm režim nadlouho Slováckým rokem zavřel dveře.“

Holcman: „Politiku sem netahej; ty dveře – představte si, jak je naše nářečí silné. Třeba takové natřené dveře jsou v okruhu pár kilometrů ve čtyřech obcích, ve Vracově, ve Skoronicích, v Miloticích a ve Vacenovicích, vyslovovány na čtyři způsoby: Natřený dveře, natřené dveře, natřené dveře a natřené dveři.“

Rychlík: „Každopádně nám to komunisti na dlouhá léta natřeli.“

A přešli jsme k roku 1956, kdy se Slovácký rok konal po dlouhých pětadvaceti letech.

Skoronická jízda králů na Slováckém roku v Kyjově. Foto R. Bartoníček 2011.

Název *Slovácké roky rokující aneb devadesátka na krku* dává tušit, že to bylo připomenutí stěžejních pořadů z minulosti, nikoliv jejich rekonstrukce, přičemž jsme respektovali průběh hospodářského či liturgického roku. V začátku, do promítání němého filmu o prvním Slovákém roku, do ticha, napochodovali Sokolové s praporem a všichni účinkující. Minulost se prolomila do reality, když nejmladší Sokolík v červených trenýrkách a bílém tričku předvedl výmyk na železné tyči, začala hrát muzika a krojovaní zacifrovali. Před ně přijel vyvolávač jízdy králů a volal:

*Ej, Kyjove, Kyjove
– a Slováký roku,
už patříte k sobě jistě
– devadesát roků!
Tá kyjovská dolina
– má povahu slovákú,
umí objat, pochválit
– taky skočit pro facku!
Slováký rok proto přežil
– sedm státních převratů,
a je pořád pěknější*

*– až to lidi nechápú!
Čtyřikrát ho zakázali
– pěkní páni z ciziny,
pořád je tu ale s nama
– divoký aj nevinný!
Vydrží aj časy příští
– až z nás bude prach,
naše krev tu zpívat bude
– to nemějme strach!
Proto se dnes s vama
– podíváme na dno,
slovákým rokom rokícím
– tož ať to ide snadno!*

Tomu koni vadilo osvětlení, při slovech divoký aj nevinný přerušil volání, skočil dva metry bokem a možná se to zdálo být nebezpečné. A to se rukám diváků líbilo, protože je hned bylo slyšet. Při promítání starého filmu jsem podotkl, že vidíme naše předky, kteří se dneška nedožili..., a do toho vjel na motorové čtyřkolce pro invalidy Oldřich Krejčí v kroji.

Břeťa: „Jeden to přežil.“ Rok narození 1914, takže jediný přítomný, kdo účinkoval při prvním i posledním Slovákém

roku. Vstal, narovnal se a zazpíval odvedeneckou píseň. Schválně nepíšu nic o potlesku. Závěr, symbolizující svobodu i v konání Slovákých roků – žarošická pouť s předříkávačem muzikantem Jožkou Varmužou, poutová dechovka Tondy Pavluše z Místřína a pak průvod všech krojovaných účinkujících z hlediště přes jeviště zas mezi diváky, světla zhaslá, jen rozžaté svíčky kolem hlavy Panny Marie a v rukách krojovaných družiček. Jakmile odešli a dohráli, nastalo hojivé ticho tak jako po zpěvu paní Machákové a pak zpožděný potlesk. Do toho kontrapunkt, obnovená kyjovská skočná, tanec, cifrování a výskání. Několikrát jsem byl během představení v hledišti, kde se tísnilo dva a půl tisíce diváků a nikdo za dvě a půl hodiny neodešel.

Totální divadlo, brrr, úplně jsem se z toho evokování zpotil, ještě jedna velká maličkost, která mně na mě vadí: Přetáhli jsme o víc jak půl hodiny. Ale autor dalšího pořadu Ladik Šimeček mě ujistil, že na *Sto korun pro sirotky* bylo plno. Pro mne i pro Rychlíka to byl jeden z těch večerů, kdy se potom ztratíte a máte radost – území noční úlevy, které nemá obrysy ani tvary.

V časopise *Folklor* potom vyšla recenze či sebereflexe s názvem *Slovácké roky rokující... aneb jak promarnit narozeniny!* Byla zdrcující, cituji: „Roky připomínány trochu chaoticky; vážlo režijní vedení; vystupující kolektivy nebyly jmenovány; moderátoři, spíše nekompetentní průvodci, kteří programové výstupy rušili výpady (či spíše propady); pořadu chyběla jakákoliv souvislá a jednotící myšlenka; oslavenci nikdo veřejně neblahopřál, nezvedl skleničku, nikdo nepřinesl kytíčku... (Až se bojím pomyslet na to, zda jiné kytíčky byly položeny na rovy těch, kteří slavnost zakládali...)“

A což ta báseň na úvod pořadu? Ale řekl jsem si, že ten chlapec ze Svatobořic má na svůj názor právo, že ten hoch skutečně toho už dost dokázal, ale že nyní ten synek volá o pomoc. Vážím si ho, dokázal mně říct z očí do očí v neděli ráno před jízdou králů, že k tomu pořadu má

Josef Holcman a Břetislav Rychlík při moderování pořadu k 90. výročí Slovákého roku v Kyjově. Foto R. Bartoniček 2011.

vážné výhrady. Jistěže tam byly chyby a ví o nich i produkční Rost'a Marada, který dokázal donutit jednotlivé soubory krátkit pořady z půl hodiny na pět minut, což je choulostivá věc, který dokázal zorganizovat jedinou zkoušku přesto, že někteří muzikanti místo ní sekli obilí a dělali žně.

Viděl jsem asi devět akcí či vernisáží. Všechny, i ty náročné a skvělé Zuzany Lapčíkové a Jana Rokyty, byly vedeny v duchu devadesáti let Slováckých roků. Výstavy a vernisáže v muzeu, v galerii Doma a na radnici, stavění máje, klenotnice i hold Jožkovi Varmužovi připomínaly, že před devadesáti lety kyjovští vlastenci cosi vykonali. Takže slavit výročí oslavou výročí by bylo hledáním stínu ve stínu – to nebude dělat nikdo ani při stém výročí, jak si přeje kritik (nejmenuju ho, protože ani on nás nejmenoval), protože na sté výročí Slovácký rok, jdoucí ve čtyřletých olympijských cyklech, neřípadne.

Červnová Strážnice pořád neztrácí chlapa, který má o deset let méně než Slovácký rok a už pět roků tvrdí, že couvá, a přesto jde dopředu – jenom namátkou: Nápad Hamarův a Pavlištíkův nejen předvádět, ale vystavět Dětský dvůr je možná nedocenený, ale hlavně rodiny s dětmi respektující a vyzývající ke hře. Dále takový nultý začátek festivalu u busty Slávka Volavého, za přítomnosti paní Volavé a jejího vnuka primáše, má v sobě potřebné emoce a Pavlištíkovy slovo je umí zmenšit i pozvednout, to podle situace. Letošní pořad *Folklor jako divadlo* se sice jeho spoluautorce Lucii Uhlíkové nelíbil stoprocentně, ale Pavlištíkův hlas, předtočený ve studiu, měl v sobě magii noci, minulosti i chvíle přítomné. Dokázali předvést zvyky v přenesené podobě na jevišti, stylizaci uměřenou, ale přesto ten velký prostor nebyl ideální, navíc červnová zima – víte, jak vypadá? Když se neoblečete? Zato v Bojkovicích na sále (jak mně říkali Bojkovjani v Lukově na besedě u cimbalu k osmdesátinám Pavlištíka) to bylo skvělé, obřady a jejich tajemno, které diváka přitahuje, a taky nutí

k přemýšlení: Proč svatou Dorotu dělali chlapi? Jenže v tom to bylo ojedinělé a originální. Jedinečné masopustní masky z Karolína se ve Strážnici jaksi styděly: Ano, pro prosté vesničany je jeviště a divák blokem, když zvyky a obyčejy po staletí jako by neměly diváky, protože všichni bývali herci. Musím napsat, že ve všech pořadech Karla Pavlištíka se objevuje ta sveřepě koncentrovaná energie lidové tvořivosti, o níž už něco víte, pokud jste se pročetli až sem!

Milí čtenáři! Ještě jsem chtěl psát o kyjovském jarmarku i o mohutném dvoutisícovém krojovaném průvodu, který se valil jako řeka Komenského ulicí a který byl mostem mezi minulostí a přítomností, mezi účinkujícími a návštěvníky. Měl jsem v plánu popsat mokrou jízdu králů v Hluku i tu, z pohledu počasí, šťastnější ve Vlčnově, chtěl jsem se zmínit o Horňáckých slavnostech a říct více o strážnickém festivalu, ale neleze to ze mě. Bohužel, zdá se, že když se něco lehce čte, tak se to těžce píše, když navíc chci skončit pohřbem: Byli jsme na něm s Karlem Pavlištíkem v říjnu. Umřel Miloš Štěrba, znali jsme ho z Občanského fóra ve Zlíně jako statečného a obětavého chlapa. Ještě den před smrtí byl na kole v Hluku, kde chodil do školy. Vylezli jsme z auta a vedle nás vystupoval pan Rybníkář a další chlapi, které znám z pořádání hluckých jízd králů. Pomyslel jsem na to, že to byli oni, kdo v roce 2005 nechťeli pustit své páže do společné jízdy králů (Hluk, Kunovice, Skoronice, Vlčnov) ve Strážnici, ale že si na to dnes snad už nikdo nevzpomene. Představil jsem osádky aut. Pavliščík říká:

„Vitajte. Tož to jste vy, kdo bojkotoval ukázkou jízdy králů ve Strážnici?“ – „Já jsem nic bojkotoval, my jsme měli za týden slavnosti...“ – „Víte, jaký by to byl symbol, král z Vlčnova a páže z Hluku? Pamatujte si, že každý Moravák pro Strážnici udělá všechno,“ zahoroval etnograf a z Hlučana, který chrání svoji identitu, vystřelilo: „Pro Strážnici ano, ale né pro Vlčnov! My jsme jim krála celý život kradli a včil ho budeme hlídat?“

P.S.: Včera (12. 11. 2011) jsem jel do Skoronice přesovat poslední červené víno. V Březnici vodili chlapi berana. Živého, klidného, měl na sobě vyšívaný šátek s růžičkami a sousedé stáli se štamprkami v rukách u branek svých domů a usmívali se, slunko svítilo a já jsem užel, jak náhody jsou ke mně milostivé, jak inspirace si nás hledá na každém kroku, jen jí jít naproti, jen jí podat ruku a dívat se, jak starodávny zvyk uvedl vesničany v úžas k totemovému zvířeti, které je vede k vědomí sounáležitosti a pospolitosti.

Josef Holcman

EVA VEČERKOVÁ: LIDOVÉ OBYČEJE A JEJICH VÝTVARNÉ KOMPONENTY. TVARÝ A SYMBOLY. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, 394 s., čb foto v textu + barevné přílohy.

Lidové zvyky, obyčejy a slavnosti lze klasifikovat z hlediska jejich formy, obsahu, průběhu, četnosti, zeměpisného rozšíření, lze zkoumat jejich hudební, taneční a divadelní prvky, rozebírat a charakterizovat užívané rekvizity. Všechny tyto úhly pohledu skloubila Eva Večerková, etnografka Moravského zemského muzea, ve své nejnovější výpravné a řadou barevných i černobílých fotografií vybavené odborné publikaci, v níž se zaměřila především na výtvarnou stránku zvykoslovných předmětů. Badatelka se opírá zejména o sbírku lidového zvykosloví v zemském muzeu, jejíž je dlouholetou kurátorkou a kterou svými sběry podstatně rozšířila. Vzniku díla předcházela pečlivá příprava, studium řady muzejních fondů a samozřejmě precizní práce v terénu.

V úvodní poznámce autorka vysvětluje genezi sběru artefaktů, vztahujících se k lidovým obyčejům. Důležitým impulsem zde byla Národopisná výstava československá v roce 1895 a s ní související prezentace lidových zvyků.

E. Večerková zdůrazňuje, že „ruh kolem Národopisné výstavy ovlivnil jevy lidové kultury ve smyslu jejich ocenění jako kulturních hodnot místa, kraje, národa, což se zpětně promítlo do oživení tradice.“ Pro národopisnou sbírku Moravského zemského muzea v Brně byly však zásadní především pozdější sběry Františka Klvani, Lucie Bakešové a zejména Františka Pospíšila, který ve dvacátých letech 20. století položil základy systematického budování zvykoslovné kolekce.

Pojednáváné předměty, které vystupují v lidových obyčejích a právních úkonech coby symbol s výraznou výpovědní funkcí, dělí autorka do deseti skupin. Vícha, čili věchet slámy na žerdi, patří mezi starobylá právní znamenání ve smyslu zábrany vstupu na pozemek či cestu. Ve vinohradnictví jednak zakazoval vstup do vinohradu, jednak, ozdobený barevným papírem, označoval domy, v nichž se nalévalo víno. Mezi znaky svěřené pravomoci řadí E. Večerková obřadní hůl. Pod tímto názvem se skrývá tzv. právo coby ozdobená šavle, která symbolizovala právní a soudní moc obce, propůjčenou při určitých příležitostech (hody, masopust) mužské chasy. Vývojem na bylo právo rozličných tvarů a podob spolu s rozbujelou zdobností. Na hanáckém Slovácku se při hodech objevuje obřadní hůl zvaná *fedro*, spojená s praporem. Podobu hole má také atribut voleného zástupce chasy na jižní Moravě, tzv. *rováš*, který kdysi sloužil k zaznamenání konzumace nápojů. Na Slovácku užíval stárek malou opentlenou hůlčičku (*předek, dřevko*), s níž začínal sólový tanec „do skoku“. Mezi obřadní hole patří též *ferule*, původně jeden ze znaků a atributů řemeslných cechů, užívaná při obřadním symbolickém bití.

Vícero funkcí měl také prapor, který byl podle E. Večerkové znamením moci a příslušnosti k určitému společenství a jeho původ lze spatřovat v antickém znaku jízdního vojska. V lidové kultuře byl atributem při obřadních i slavnostních jízdách chasy, jako byla jízda králů,

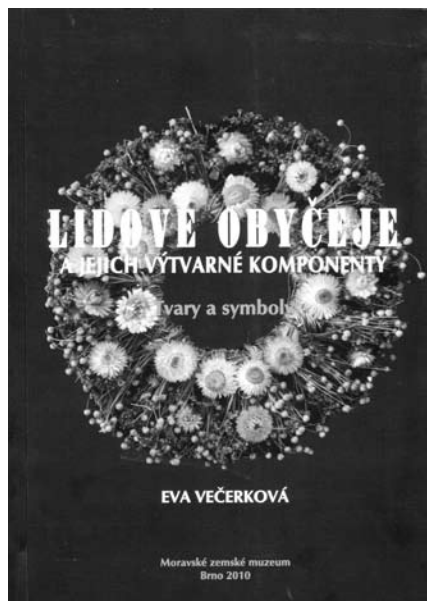
svatba, ale byl také symbolem dospělosti ročníku osmnáctiletých při tanci pod máj, rekruti jej vozili na svém voze při odvozech apod. Charvátské obyvatelstvo na jižní Moravě používalo zvláště ní svatební prapory, zvané *sulice*.

Obsáhlá kapitola pojednává o obřadní zeleni jako symbolu vegetační síly, růstu a zdaru. V různých obyčejích výročního i rodinného cyklu se vyskytovala velmi často, ať už se jednalo o obřadní zeleň v obchůzkách nebo o obřadní zeleň spojenou s příbytkem. V obchůzkovém cyklu vyniká zejména ozdobený vršek jehličnanů, tzv. májek či *létečko* jako atribut dívek školního věku, nošený na Smrtnou, případně na Květnou neděli coby symbol jara, který nahrazuje utopenou nebo spálenou smrt – zimu. Májek byl rovněž atributem svatodušních královniček. Velikonoční pomlázka je v českém a moravském prostředí neodmyslitelně spjata s mrskáním dívek a žen pletencem z vrbových prutů. Z oblasti slováckého Podluží je známa již z počátku 19. století také dlouhá a masivní pomlázková *žíla*, která reprezen-

tovala skupinu svobodných mláďenců, případně odvedenců. Ze skupiny zimní obchůzkové zeleně zmiňuje E. Večerková ozdobenou jedlovou větvíčku (*šťastku*), která byla v západokarpatské oblasti (v Beskydech) spojena s novoroční obchůzkou dětí. Neobchůzkový charakter má stavění májů před domy děvčat a stromek symbolizující dokončení stavby (*glajcha*).

Samostatné kapitoly věnuje autorka stromům vánočního a svatebního cyklu. Podrobně rozebírá historii vánočního stromku, který se rozšířil v českých zemích v průběhu 19. století, způsob jeho umístění ve světnici, jeho výzdobu a funkce. Opomenut nezůstává ani význam vánočních stromů, stavěných ve veřejných prostorách a na veřejných prostranstvích za účelem obdarování dětí a sbírek na chudé. Svatební stromek jako dar nevěstě byl zasazován do koláče i chleba a zdoben rozmanitými plody, pečivem a ozdobami. Obdobou je svatební koláč s ratolestmi, zastoupenými někdy jen hůlkami nebo špejlemi, na nichž bývalo upevněno pečivo a papírové květy. Autorka popisuje také koláče speciální, jako byly *brána* a *vrtáň* na Podluží, *syrec* na Uherskohradištsku, na severní Moravě a ve Slezsku pak velké koláče s ornamentální výrobou na povrchu. Věnuje se rozboru obyčejů, vážících se k tomuto jevu, zejména svatebním promluvám a házení do koláče.

Další skupinou výtvarných komponentů lidových obyčejů, kterou E. Večerková ve své publikaci rozebírá a hodnotí, jsou figury, čili loutky ze slámy, kukuřičného šustí, textilu nebo jiného materiálu. Jsou to *mařeny* při vynášení smrti, slaměné figuríny Jidáše o Velikonocích, ale také posměšné slaměné loutky, které poukazovaly na nedostatky v hospodářství nebo na utajované milostné vztahy. Pozornost je věnována zejména oblečení figurín a charakteru obchůzek s nimi. Do této skupiny spadají rovněž například figuríny používané při pálení čarodějnic a figurální strašáci v polích a vinohradech.

Za zajímavý artefakt, vztahující se k lidovým obyčejům, považuje autorka věnec jako symbol panenství a svobodného stavu, který měl současně ochrannou moc (magická síla kruhu), byl projevem vyznamenání a pocty trofejí při soutěžích stejně jako dekorativním předmětem. Objevuje se při prvním výhonu dobytka na pastvu, ve svatojánských obyčejích, při svátku Božího těla a zejména při dožínkách. Zde byl kromě klasického věnce znám též věnec ve tvaru koruny, který se pojil zejména k dožínkovým slavnostem na velkostatkách. Na Slovácku byl znám také hodový věnec pyramidálního typu, kam chasa při tanci skládala finanční příspěvek za svou účast na hodové zábavě. Svůj význam měl zelený věnec z rozmarýnu, myrty a barvínku při pohřbech svobodných mládenců a děvčat.

Výčet artefaktů autorka uzavírá svatební bránou, čímž je míněno zastavování (zatahování, zalikování) svatebního průvodu pomocí zátarasu, jehož základem je obvykle lano nebo šňůra s navázanými fábory, stuhami, větvičkami rozmarýnu, šátky, ale i jinými textiliemi a předměty. Příbuznou formou je dle autorky také slavo-brána u dveří svatebního domu.

Autorka se ve své knize úspěšně pokusila rozebrat nejdůležitější výtvarné komponenty a symboly, pojící se k lidovým obyčejům. Zaměřila se zejména na moravské prostředí, které je jí nejbližší, uvádí však řadu paralel i z prostředí českého a ze sousedních zemí. Má rovněž bohaté znalosti zvyků z oblastí s někdejšími německým a chorvátským osídlením. Cenný je její rozbor geneze jednotlivých obyčejů a zkoumání k nim se pojících symbolů v časovém průřezu. Sestavit systematiku rekvizit je poměrně obtížné vzhledem k prolínání jejich tvarů a funkcí, autorka se však s tímto úkolem zdárně vypořádala. Publikace s obsáhlým německým resumé je přínosem k bádání o lidových zvycích nejen v českých zemích, ale i ve středoevropském měřítku.

Jarmila Pechová

KOLEKTIV AUTORŮ: NA PALETĚ KROJŮ. Uherské Hradiště: Nadace Děti – kultura – sport, 2010, 371 s.

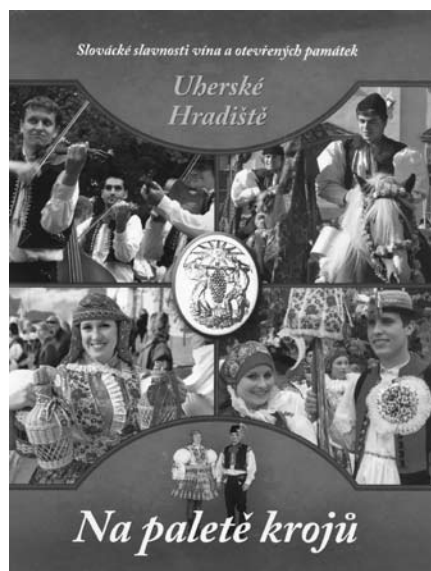
Na první pohled reprezentativní publikace – výpravnost i obsahovou koncepcí. Věcně řečeno – tiskový výstup rozsáhlého projektu s názvem Slovácké slavnosti vína a otevřených památek pořádaného v Uherském Hradišti od roku 2003 „v čase babího léta“, vždy druhý víkend v září, při příležitosti *Dnů evropského dědictví* (*European Heritage Days*). Dlužno dodat, že je to akce těšící se od prvního ročníku mimořádnému zájmu účinkujících i rostoucí divácké obce. Atraktivní program s kvalitní dramaturgickou koncepcí zaměřenou na ekonomický a společenský rozvoj regionu prostřednictvím podpory nejrozmanitějších aktivit v oblasti cestovního ruchu, investic, rozvojových projektů, ale v neposlední řadě také v oblasti péče o tradiční lidovou kulturu. A právě onu péči o tradiční lidovou kulturu, která zejména v poslední době hraje v mikroregionech Slovácka důležitou společenskou roli,

výrazně dokumentuje publikace, již je věnována naše zpráva.

Autorský tým, v němž dominují etnografové Slováckého muzea v Uherském Hradišti (Ludmila Tarcalová, Marta Kondrová, Romana Habartová a Ivo Frolec) neměl snadnou roli. Dokázal však využít příležitosti k prezentaci výsledků svých odborných bádání v oblasti tradiční kultury na Slovácku a o tradičním oděvu zvláště v rámci zadání, které mělo odlišný charakter, než má odborná monografie. V současném vydavatelském kolotoči celostátním i regionálním lze ale právě tuto skutečnost vnímat z hlediska potřeb studia tradiční lidové kultury a lidového oděvu v regionu jako jeden z výrazných kladů tohoto edičního počínu.

Na úvodních třiatřiceti stranách podali ředitel Slováckého muzea Ivo Frolec a výkonný ředitel týdeníku Dobrý den s Kurýrem Michal Dvouletý potřebné vysvětlení specifik autorského uchopení zadání iniciátora a vydavatele publikace (zřizovatele Nadace Děti – kultura – sport) a začlenění výsledku tohoto zadání do kontextu aktuálního kulturně společenského klimatu. Odborně orientovaný čtenář tu také dostává potřebné informace k tomu, aby mohl prezentovaný dokumentární materiál interpretovat při řešení specifických problémů s parametry stanovenými vlastním odborným studijním či výzkumným záměrem. V rekapitulaci s názvem *Tradice a dnešek* shrnuje Michal Dvouletý všechny aspekty dosavadního vývoje slavnosti, nepochybně jedinečné svého druhu, jejíž stávající kvality ale rovněž nepochybně čeká, jak je to ve společenském vývoji obvyklé, tvrdá prověrka časem.

V devíti oddílech jádra publikace je zdokumentován současný stav lidových krojů ve více než padesáti obcích a městech devíti územních celků – mikroregionů – situovaných v okolí Uherského Hradiště: Uherské Hradiště, Staroměstsko, Za Moravú, Buchlov, Dolní Poolšaví, Ostrožsko, Východní Slovácko, Bílé Karpaty, Uherskobrodsko. Na několika místech publikace, zejména ale v závě-

rečné studii Romany Habartové *Rozmanitost krojů na Slovácku (Krátké o podoblastech Slovácka)* jsou soustředěny údaje postihující odlišnosti teritoriálního členění materiálu užitého v publikaci od tradičního vymezení krojových okrsků na Slovácku, v odborné literatuře dosud respektovaného.

Zdrojem obrazové dokumentace se stal takzvaný krojový ateliér, zorganizovaný v rámci slavnosti v roce 2009, do něž pro fotodokumentaci své krojované zástupce vyslala většina obcí „v tom nejzdobnějším a etnograficky nejčistším kroji, který je v dané obci oblékán při slavnostních příležitostech, především při příležitosti slováckých hodů“. Odtud podstatná část rozsáhlého a vskutku jedinečného materiálu dokumentujícího v textu publikace často zdůrazňovaný aktuální stav krojů a způsob jejich oblékání v širokém teritoriu severní části Slovácka, tedy v oblasti tradičně vnímané jako „krojově nejbohatší a svým způsobem nejživější“.

V publikaci však není soustředěn pouze materiál týkající se lidového oděvu. Je zde množství různorodého a rozmanitého materiálu využitelného pro studium soudobé transformace lidových zvyků, obřadů, tanců, písní a hudby, materiálu vhodného pro studium aktuálního stavu společenské péče o tradiční lidovou kulturu.

Z bohatého a kvalitního obrazového materiálu lze mezi jiným vnímat i výrazné projevy osobité atmosféry – účastníky slavnosti nepředstíraného „spontánního patriotismu a lokálního vlastenectví, folklorní pospolitosti a hrdosti na odkaz předků“. V souvislosti s aktuálními úvahami a diskusemi o současném stavu a budoucnosti národní identity v globalizačním vývoji světa není bezvýznamné upozornit na víc než výraznou převahu mladých tváří, z nichž zmíněná atmosféra přesvědčivě vyzápuje.

Publikace *Na paletě krojů* se stala výrazným edičním počinem svého druhu v regionu. Splnila všechny cíle, které si předsevzala. Stala se „archivem, do kte-

rého se podle daných možností a úsilí všech autorů podařilo nashromáždit zajímavé informace o našem regionu“. Je navíc už nyní zřejmé, že využitelnost těchto informací je pro řadu odvětví studia tradiční kultury dlouhodobá, mnohostranná a velmi významná.

Karel Pavlišťík

ZDENĚK VEJVODA: K ROKYCANŮM CESTA ZLATÁ. STUDIE A KRITICKÁ EDICE LIDOVÝCH PÍSNÍ Z JIHOZÁPADNÍCH ČECH PRO DĚTSKÉ ZPĚVÁKY, HUDEBNÍ A TANEČNÍ SOUBORY. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Klub tanečních souborů Rokytka, 2011, 140 s., barevné ilustrace.

Na první pohled graficky vkusně vedený ilustrovaný zpěvník vzbuzující dětskou zvědavost, zároveň však uspokojující i zpytavé oko dospělých, při podrobnějším ohledání vzorová písňová edice splňující všechny nároky současné folkloristiky – to je nejnovější publikace připravená Zdeňkem Vejvodou nejen pro nejmladší zájemce o českou lidovou píseň.

Již dvacet let se jaro v Rokycanech otevírá soutěží dětských zpěváků. U je-

jího zrodu stála roku 1992 zakladatelka rokycanské Rokytky Božena Auterská spolu s dalšími vedoucími dětských folklorních souborů a muzik západočeského regionu. Myšlenka realizovaná v Rokycanech tak o celé tři roky předběhla známou celonárodní soutěž Zpěváček s ústředním kolem ve Velkých Losinách. Po jejím vzniku se rokycanská soutěž mohla přeměnit v krajské kolo dnes již reprezentativního klání nadějných dětských zpěváků. Upravila se pravidla – byly stanoveny dvě písně, z nich první povinná, druhá libovolná, čtyři věkové kategorie a volba doprovodného nástroje či celé kapely.

Soutěžní podmínky do jisté míry určily i strukturu nové edice. Zde uvedených pětasedmdesát písňových zápisů totiž představuje výběr z povinných písní, jež byly pečlivě vyhledávány v zápisech regionálních sběratelů. Jsou opatřeny základní pasportizací a vysvětlivkami. Ostatní pak, včetně údajů o transpozici nápěvů a jazykových úpravách, obsahují „Poznámky k písním“, které spolu se seznamem lokalit, melodickým a textovým incipitovým rejstříkem, srovnávacími odkazy a soupisem pramenů tvoří závěrečnou část publikace.

Zpěvník zjevně sleduje pedagogické cíle. Proto jsou písňové zápisy opatřeny harmonickými značkami a melodie oproti původním zápisům transponovány do polohy vhodné pro danou věkovou skupinu. Nikoliv nepodstatný je jeho přínos k poznání lokálních písňových fondů. Platí to zejména o Plzeňsku, které se i přes velké množství zápisů (například Jaroslav Bradáč, Josef Chudáček, Oldřich Blecha, Marie Ulčová) zatím dočkalo jen několika písňových edic (Jaroslav Bradáč, Zdeňk Bláha, František Hyndrák).

Poutavé ilustrace Daniela Ladmana, citlivě nahlízející do dětského světa, nenásilně provázejí jak ediční, tak i úvodní teoretickou část. Zde se setkáme hned s pěti pečlivě vypracovanými přehledovými statěmi. První z nich – „K pramenům lidových písní pro dětské zpěváky, hudební a taneční soubory“ – uvádí téměř všechny tištěné publikace týkající

se Chodska, Plzeňska a Pošumaví, následující „Historie a perspektivy rozvoje dětských folklorních muzik“ přináší historický přehled vzniku dětských kolektivů ve výše uvedených regionech, jakož i zamyšlení nad jejich posláním. Aktuální stav mapují „Dětské folklorní muziky v Plzeňském kraji“. Situaci na Rokycansku jsou věnovány kratší stati – „Rokycanské folklorní soubory“ a „Soutěž ve zpěvu lidových písní“. V „Edičních zásadách“ uzavírajících vstupní oddíl nalezneme kritéria výběru písní či popis drobných úprav, jimiž prošly původní zápisy, aby mohly posloužit svému účelu.

Tímto výrazným editorským počinem se odborníkům dostává do rukou vademecum již dvacet let trvající významné lokální akce širokého výchovného dosahu, jež bohatě využívá domácí písňový fond a zároveň navazuje na interpretační tradice hned tří západočeských regionů.

Marta Ulrychová

SLOVÁCKO 2010. Společenskovědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí, ročník 52. Uherské Hradiště: Slováké muzeum 2011, 356 s.

Obsah sborníku Slovákého muzea v Uherském Hradišti má tradiční uspořádání. Národopisnou část uvádí příspěvek Jiřího Pajera „Siroťci pozůstalosti z přelomu 16. a 17. století ze strážnického panství“ a stať Ludmily Tarcalové „Lidová jídla v rukopisné kuchařce z poloviny 19. století“. Tematicky příbuzný je příspěvek autorů ze Zlínské Univerzity Tomáše Bati Jiřího Mlčka, Otakara Ropa a Sylvie Marečkové Gabrílkové „Tradiční potraviny a pokrmy na Slovácku (sonda do četnosti používání tradičních pokrmů)“. Sbírkový fond muzea inspiroval Martu Kondrovou („Lidové oltářníky v láhvi – Golgoty, ve sbírkách Slovákého muzea v Uherském Hradišti“) a Romanu Habartovou („Nové přírůstky ve sbírkách Slovákého muzea – ruční výroba textil-

ního kvítí“). Zajímavý materiál ze svých výzkumů zpracovala Olga Florianová („Zemědělská usedlost čp. 15 v Kněžpoli a život jejich obyvatel“). Recenze publikace *Na paletě krojů* se ujal Jiří Jilík, edici *Písňe z Kopanic ze zápisů Josefa Černíka* Marty Toncrové a Lucie Uhlíkové zhodnotil Petr Číhal.

Obsahově stejně bohatá jako národopisná část sborníku je opět i jeho část archeologická. Přináší druhý díl studie Petra Škrdlu „Aurignacien Dolnomoravského úvalu“ a „Příspěvek k absolutní chronologii mladšího stupně lengyelské kultury ve středním Pomoraví“, jež připravil Petr Škrdl spolu s Martinem Kučou a Miriam Nývtovou Fišákovou. Raně středověkým hrobům „vampýrů“ z Modré u Velehradu se věnuje Luděk Galuška a Miroslav Vaškových. Poznátky o velkomoravském období na slovenském Záhoří rozšiřuje příspěvek Roberta Bači a Tita Kolníka „Olovený křížik z Dojča (okr. Senica) a jeho geograficko-historický kontext“. Autorem studie „Mohylové pohřebiště ze střední doby hradištní u Hluku“ je archeolog Slovákého muzea Tomáš Chrástek. Z výsledku revize sbírkového fondu vytěžila Dana Menoušková námět pro svou studii „Městská heraldika na kachlích ze sbírky Slovákého muzea“. Dvacáté páté výročí úmrtí vynikajícího archeologa Viléma Hrubého, „jednoho z prvních Čechů, jež se dostal do světové encyklopedie „Kdo je kdo na světě““ připomněl jeho žák Luděk Galuška. Výstavu *Kláštvo – „Hora Čarodějů“*, uspořádanou Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně ve dnech 9. 9. – 21. 11. 2010, zhodnotil Zdeněk Schenk spolu se zásluhami nedávno zesnulého Jiřího Kohoutka o ocenění historického významu této lokality. K životnímu jubileu Luděku Galuškovu popřál nejen jménem nejbližších spolupracovníků a žáků, ale i jménem české kulturní veřejnosti Miroslav Vaškových.

Široký tematický záběr historického oddílu sborníku přináší mj. stati „List Bočkajovců městu Uherský Brod z roku 1605“ (Marek Vařeka), „Kunovický sta-

rosta Jan Fornůsek – Bismark“ (Vladimír Tetthal) a „Loutkový svět Bedřicha Beneše Buchlovana“ (Pavel Portl). Lubomír Slezák připomněl dvacetileté jubileum uspořádání první mezinárodní konference historiků agraristů ve Slovákém muzeu a Josef Jančář zhodnotil rozsáhlou a kvalitní monografii *Ratíškovice. Minulost slovácké obce*.

Oddíl Dějiny umění vyplnila tentokrát jediná studie – „Malby Paola Paganiného v bazilice Nanebevzetí Panny Marie“ autorky Alžběty Tkadlecové a ohlédnutí za výstavou „Odtud jinam a zase zpátky“ Milady Frolcové.

V závěrečném oddílu Muzejnictví šest ze sedmi příspěvků umožňuje ve vzájemném kontextu zajímavý pohled na koncepční trendy, rozsah i dynamiku současného rozvoje Slovákého muzea. Důležitá je v tomto směru výroční zpráva z pera ředitele Ivo Frolce, stať „Cetrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje a grantové projekty Ministerstva kultury ČR v roce 2010“ Olgy Florianové a Romany Habartové a v neposlední řadě příspěvek autorské trojice Oldřich Hájek, Jiří Novosák, Petr Popelka „Marketing v muzeích – případová studie Slovákého muzea v Uherském Hradišti“.

Sborník uzavírá přehled výstav Slovákého muzea v roce 2009 a nabídkový list jím vydaných publikací a CD. Všechny studie a materiály mají solidní obrazové vybavení. Také padesátý druhý svazek Slováká charakterizuje kvalitata příspěvků i celé ediční koncepce.

Karel Pavlíšek

ČESKÉ SDRUŽENÍ PŘÁTEL BETLÉMU

První betlemářské sdružení na území České republiky bylo založeno dne 10. listopadu 1990 na ustavující schůzi v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Na Ministerstvu vnitra bylo sdružení zaregistrováno již od 13. září 1990. Podnět k jeho vzniku dali technic-

ký úředník Zdeněk Škvára s Jiřím Šimkem, polistopadovým vedoucím odboru kultury Východočeského krajského národního výboru, a manželi Marií a Vladimírem Vacíkovými, tehdejší ředitelkou a odborným pracovníkem Muzea betlémů v Třebechovicích pod Orebem. Na ustavující schůzi se tehdy sešlo více než dvacet zakládajících členů z celé republiky. Prvním předsedou byl zvolen etnograf PhDr. Vladimír Vaclík a v této funkci setrval až do roku 2005.

Po rozdělení Československa sdružení přijalo název České sdružení přátel betlémů. Od svého založení vydává časopis s názvem Betlémy a betlemáři. V září letošního roku vyšlo již 80. číslo. Do čísla 63 veškerou redakční práci zajišťoval předseda V. Vaclík, po jeho odchodu z aktivního působení v čele organizace je časopis řízen redakční radou. Zodpovědným redaktorem je druhý místopředseda, dlouholetý člen předsednictva Ludvík Mátl z Ústí nad Orlicí. Předsednictvo sdružení je tvořeno dalšími šesti členy výkonného výboru a předsedy regionálních poboček.

Předsednictvo sdružení záhy po svém založení navázalo kontakty se světovou asociací betlemářů UN-FO-E-PRAE, která sdružuje badatele, sběratele i tvůrce tradičních nebo moderních jeslíček a vznikla na mezinárodním kongresu v Barceloně v roce 1952. Její název je Universalis Foederatio Praeseptistica. Sídli v Římě a sdružuje kolem 10.000 členů. Mezinárodní kongresy se pořádají každý čtvrtý rok na různých místech Evropy. Pokud je pořadatelem některý člen ze zámorí, místem konání z důvodu zajištění účasti maximálního počtu členů je obvykle vybráno opět některé z evropských měst. Pro rok 2012 je pořadatelem kongresu Argentina, ale jednání bude probíhat v rakouském Innsbrucku.

Pro České sdružení přátel betlémů byl velmi významný rok 2000, kdy bylo rozhodnuto o konání XVII. kongresu v České republice, poprvé na území země bývalého východního bloku. Po čtyři

roky příprav byl do čela světové betlemářské asociace zvolen Vladimír Vaclík, který také celý kongres jen s některými vybranými členy výkonného výboru připravoval s tím, že touto náročnou činností hodlá své předsednictví ČSPB završit. V roce 2004 se do Hradce Králové sjeli betlemáři z celého světa. Součástí programu bylo uspořádání velké výstavy betlémů ve spolupráci s Muzeem východních Čech v Hradci Králové, výstavy členů sdružení v hradecké Staré radnici a též řady doprovodných výstav v celé republice, kam mířily též zájezdy jednotlivých delegací. Uskutečnila se např. návštěva Třebechovického muzea betlémů, největšího pohyblivého historického betléma autorů Josefa Probošta a Josefa Kapuciána a dalších míst východních Čech, např. Rychnova nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí a Kuksu. Vítaný byl zájezd do Prahy a na Karlštejn s možností navštívit kromě hradu

též soukromé Muzeum betlémů umístěné v rekonstruovaném objektu barokní fary. Kongresy betlemářů obvykle končí slavnostní ekumenickou bohoslužbou. Tehdy ji v hradeckém chrámu sv. Ducha celebroval 24. hradecký biskup Mons. Dominik Duka, současný arcibiskup pražský, metropolita a primas český, ve všech jednacích jazycích. Průběh českého kongresu byl všeobecně kladně hodnocen a pro většinu účastníků byla pestrost a úroveň prezentace vystavovaných betlémů velkým překvapením, stejně jako kulturní program slavnostního večera s písněmi a tanečním vystoupením folklorního souboru z moravského Slovácka. Sedmnáctý světový kongres byl velkou propagací českého betlemářství a vzbudil zájem o tento obor i u české veřejnosti.

České sdružení přátel betlémů mělo v roce 2002 více než 650 řádných individuálních i kolektivních členů sdružených v sedmnácti regionálních pobočkách. Někdy bylo členství v konkrétních územně členěných celcích pro jednotlivé betlemáře spíše na obtíž, a to pro špatnou dopravní dostupnost či jiné příčiny, a direktivní přičlenění je od společné práce spíše odrazovalo. Příchod nových členů se zkušenostmi z jiných občanských sdružení přinášel modernější názory i vyšší nároky na spolupráci. Nevyhovoval jim způsob řízení výhradně předsedou sdružení a malý vliv na možnosti prosadit nějaké změny a demokratičtější přístup. Vlivem názorových neshod i z pocitu určité nesvobody se postupem času některé regionální pobočky osamostatnily a stala se z nich nezávislá občanská sdružení se stejným zaměřením a často i shodným programem. Ta se též veřejnosti představují vánočními výstavami, vydáváním časopisů, tištěných betlémů, případně jinou publikační činností. Tak vznikl např. Spolek českých betlemářů odchodem řady pražských členů nebo Příbramští betlemáři. Spolek přátel betlémů v Třešti do sdružení nikdy nevstoupil, ani jako kolektivní člen. Často tyto příbuzné organizace působí ve spolupráci s městsky-

Třebechovický Proboštův betlém, národní kulturní památka. Pohled na jesličky s klaněním pastýřů, v dolní části scény Zvěstování Panně Marii a Marie s Alžbětou u domu Zachariášova. Foto M. Vojtíš 2004.

mi a regionálními muzei. Nyní má České sdružení přátel betlémů téměř 300 členů a 15 regionálních poboček.

Po odchodu V. Vacílka z aktivního vedení ČSPB byl zvolen jeho následovníkem Jiří Malina z Nového Bydžova, člen hradecké pobočky. Po krátkém působení ze zdravotních důvodů odstoupil a následně byl, krátce po oslavách 15. výročí založení ČSPB v dubnu roku 2007, do čela sdružení zvolen Radko Weigner, předseda regionální pobočky betlemářů pro Brno město a jižní Moravu. Intenzivně se zajímal o veškeré betlemářské dění v celé České republice, zajížděl do regionů, byl členem všech českých betlemářských spolků i sdružení. Nerozlišoval organizované či volně působící betlemáře a byl všeobecně velmi dobře přijímán se svou snahou betlemářskou obec opět sjednotit. Bohužel, R. Weigner po krátké těžké nemoci letos na počátku srpna zemřel. Podobnou integrující osobnost bude České sdružení přátel betlémů asi obtížně hledat.

Regionální pobočky, kromě již zmíněné brněnské, nesou názvy: Orlické hory se sídlem v Dobrušce, Královédvorská betlemáři, pobočka Hradec Králové, Hradec nad Moravicí – Slezsko, Jindřichův Hradec – Jižní Čechy, Litomyšl pro město a okolí, Betlemáři Mohelnice a okolí, Ostrava pro severní Moravu, Pardubicko a Chrudimsko, Praha – Staropražští betlemáři, Rostoky – okolí Prahy, Rumburk - Šluknovský výběžek, Šternberk pro Olomoucko a Ústí nad Orlicí a okolí. Z názvů poboček vyplývá, že se z větší části jedná o oblasti, kde se betlémy stavěly odedávna a tato tradice je díky aktivitám jejich členů zachovávána. Betlemáři ve všech místech, kde působí, pořádají každoročně vánoční výstavy betlémů, spolupracují s městy, ve kterých pomáhají při oslavách historických výročí, organizují dětské výtvarné soutěže a vyvíjejí další aktivity.

Za dvacet let své činnosti uspořádalo České sdružení přátel betlémů nepřerušovanou řadu výstav, a to i mezinárodních, několik konferencí i seminářů a podílelo

se na šíření dobrého jména českých tvůrců, sběratelů a majitelů rodinných historických betlémů doma i v zahraničí. Betlemáře celého světa spojuje pozdrav „Gloria et pax“.

Zita Suchánková

NOSITELÉ TRADICE LIDOVÝCH ŘEMESEL 2011

Nositelé tradice lidových řemesel jsou projektem, kterým Ministerstvo kultury přispívá k naplňování „Doporučení k ochraně tradiční lidové kultury a folkloru“, vydaného 25. generální konferencí UNESCO v roce 1989. Dokument vyzývá členské země, aby věnovaly zvýšenou pozornost péči o tradiční lidovou kulturu svých zemí a podporovaly všechny formy jejího výzkumu a dokumentace, zejména pak jejich nehmotných součástí. Konkrétní náplň projektu je inspirována jedním z pilotních projektů UNESCO nazvaným „Žijící lidské poklady“, jehož cílem je vytvořit komplexní program péče o zánikem ohrožené fenomény tradiční kultury a jejich nositele. V České republice nabyl tento projekt podobu systematické péče o tradiční výrobní technologie a jejich znalce. Pod názvem Nositelé tradice lidových řemesel vznikl v roce 2000 projekt, jehož cílem je ocenit a veřejně zviditelnit výrobce, kteří na vysoké technické úrovni ovládají jedinečné a zánikem ohrožené technologie tradiční výroby. Současně s jejím uchováním se aktivně podílejí na propagaci a předávání výrobních postupů svým žákům a následovníkům.

Za dobu existence projektu ocenil ministr kultury tímto titulem již pět desítek výrobců, kteří reprezentují celé výrobní spektrum tradičních technologií. Můžeme mezi nimi najít hrnčíře, kováře, řezbáře, sekerníky, tkadleny a vyšívačky, košíkáře, obuvníky i jediného výrobce kamenných brousků. Slavnostní předávání titulu se koná u příležitosti

ti národního zahájení Dnů evropského dědictví a postupně se v jeho pořádání vystřídala Olomouc, Praha, Prachovice, Tábor, Chrudim, Jičín, Uherské Hradiště, České Budějovice, Šternberk a Příbor. Letošním hostitelským městem bylo historické město Žatec.

Cílem projektu Nositelé tradice lidových řemesel ovšem není pouze veřejné ocenění jednotlivých výrobců – má rovněž propagovat a zviditelnit tradiční řemeslo a jeho výrobky, aby se opět staly běžnou součástí každodenní kultury – v interiéru, oděvu i ve věcech denní potřeby. Pouze tím můžeme zaručit, že zůstanou i nadále živou součástí naší kultury a nikoli pouze zajímavým muzejním exponátem.

Richard Mlýnek (*1951), Opava, tradiční pokrývání střech břidlicí – na počátku své profesní kariéry se vyučil v oboru pokrývač a nastoupil do Okresní

Richard Mlýnek. Foto M. Šimša 2011.

ho stavebního podniku v Opavě. Zde vystudoval Střední průmyslovou školu, stal se z něj mistr a posléze i vedoucí střediska klempíř-pokryvač. V roce 1990 si založil pokrývačskou firmu a práci se začal věnovat jako živnostník. Svou činnost zaměřil na opravy a rekonstrukce střech památkově chráněných objektů, z nichž můžeme jmenovat Chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, hrad Bouzov, zámek ve Velkých Losinách a další. Díky rozsáhlým znalostem technologie oboru, jeho historie i nových trendů se stal členem redakční rady časopisu Střecha a je místopředsedou Českomoravské asociace pro břidlici. Pracuje též jako soudní znalec a ve svém oboru je uznávanou autoritou. Ve své práci kladе velký důraz na celkové zvládnutí technologie s dodržením regionálních zvláštností, které odlišují jednotlivé oblasti používající břidlicovou krytinu. Mistrně ovládá nejen několik různých způsobů

krytí střech v ploše, ale také v jejich problematických částech, jako je hřeben, štítový a okapový okraj či úžlabí, případně rozměrný dekorativní štít. Své zkušenosti shrnul v několika odborných knihách.

Zuzana Tilajcsiková (*1964) Veltrusy, tradiční košíkářství – řemeslnému oboru košíkář-pletař nábytku se vyučila ve významném centru této výroby v Mělníce. Po vyučení pracovala dlouhá léta ve zdejší provozovně, a to až do jejího úplného zániku. Poté se ještě nějaký čas podílela na výrobě vyplétaného nábytku v nově vzniklé soukromé firmě. V roce 1997 si založila vlastní košíkářskou živnost, kterou provozuje dodnes. Ve své dílně vyrábí tradiční košíkářský sortiment pletený převážně z vrbového proutí. Kromě sušených neloupaných zelených prutů používá i loupané vařené či mízované pruty, které dále upravuje štípáním a hoblováním. Sortiment vyráběných košů odpovídá tradicím mělnické oblasti a můžeme mezi nimi najít česačky, nákupní a prádelní koše, ošatky, ale také hospodářské bramborové a přidávací koše, klasické nůše, bytové doplňky a dekorace a další výrobky podle přání zákazníků. Své výrobky prezentuje Z. Tilajcsiková na různých přehlídkách tradičních řemesel a městských slavnostech, kde je možný nejen jejich nákup, ale také seznámení s košíkářskou technologií a výrobou. Nemalá část její produkce je směřována také pro potřeby aranžérských firem a bytových a filmových architektů. Vedle této činnosti se věnuje i opravám a restaurování košíkářského zboží.

Antonín Hájek (*1938), Uherské Hradiště, soustružení dřeva a jeho zdobení vyléváním kovem – pochází z Uherského Hradiště, kde se též vyučil a posléze nastoupil jako údržbář do Letu Kunovice. Bohaté kulturní klima města, osobní přátelství s Vladimírem Boučkem, ředitelem vzorkových dílen Ústředí lidové umělecké výroby, jakož i s pedagogy Střední uměleckoprůmyslové školy, kde byl zaměstnán, ho brzy přivedly k zájmu

o lidovou výtvarnou kulturu. Aktivně se zajímal o celou řadu technologií a výrobních postupů zaměřených na obrábění a zdobení dřeva. Postupně ovládl rytý ornament, vrubořez, gravírování, intarzie, vylévání cínem, vybijení mosazným páskem či drátem. Většinu těchto zdobných postupů uplatnil na soustružených dutých tvarech, jako jsou misky, dózy, talíře, ale též topora, bičíště a další předměty. Soustružení dřeva se stalo jeho oblíbeným oborem, kterému věnoval dlouhodobě značnou pozornost. Zpočátku pracoval na motorem poháněném soustruhu, když se mu však podařilo získat dřevěný šlapací soustruh, neváhal a osvojil si celou šíři práce na tomto tradičním zařízení. Vedle drobných součástí dřevěných hraček na něm vyrábí otevřené duté tvary, ale též šroubovice a závit. Vrcholem soustružnického umění jsou pak duté, uzavřené dřevěné čutory a polní láhve.

Zuzana Tilajcsiková. Foto M. Šimša 2011.

Antonín Hájek. Foto M. Šimša 2011.

Zuzana Hartlová (*1956), Tupesy, výroba lidové fajánse tupeského typu – pochází z hrnčířské rodiny, která se výrobě hrnčiny a později majoliky věnuje již po několik generací. V dětství navštěvovala Lidovou školu umění v Uherském Hradišti, kde se věnovala malbě a dekoratérství. Do učení nastoupila jak jinak na učební obor umělecký keramik v Družstvu umělecké výroby Lidová tvorba v Tupesích. Teoretické znalosti získávala ve Škole uměleckých řemesel v Praze, obor umělecký keramik. V letech 1974–1978 studovala na Střední uměleckoprůmyslové škole v Uherském Hradišti, obor umělecké zpracování keramiky. Po nástupu do tupeské dílny se zpočátku věnovala malbě a dekorování keramiky, postupně se zapojila do vytváření nových výtvarných návrhů výrobních vzorů lidových fajánsů a též jejich dekorů, v nichž uplatňovala motivy ze

džbánkařské produkce 18. a 19. století. Změna poměrů v dílně a její nezdařená privatizace ji v roce 1998 přivedly k založení vlastní dílny, kde v plné míře navázala na tradici výroby tupeských fajánsů. K nejčastěji uplatňovaným dekorům patří tupeská růže s okvětlím, slaměnkový dekor s využitím drobných žlutých nebo červených kvítků.

Slavnostní předání titulů proběhlo u příležitosti Národního zahájení Dnů evropského dědictví v Žatci. Součástí akce bylo zahájení výstavy *Nositelé tradice 2011*. Výstava představuje všechny doposud oceněné výrobce, včetně těch letošních. Celkem se jedná již o čtyřicet devět řemeslníků, jejichž prezentace a výrobky dokázaly zaplnit veškeré výstavní prostory Regionálního muzea dr. K. A. Polánka v Žatci. U příležitosti předávání titulu byly vydány obvyklé do-

provodné tiskoviny a po čtyřech letech i reprezentativní publikace *Nositelé Tradice II.*, seznamující s oceněnými z let 2008–2011 (autor M. Šimša).

Tolik k letošním oceněným; jací budou ti v roce 2012, závisí do velké míry také na tom, kolik dobrých a zručných řemeslníků ze svého okolí objevíte a k ocenění navrhnete. Podrobné informace a formuláře najdete na internetových stránkách www.nulk.cz nebo na stránkách www.lidovaremesla.cz, pod heslem Nositel tradice.

Martin Šimša

Zuzana Hartlová. Foto M. Šimša 2011.

OBSAH XX. ROČNÍKU

Studie a články

Kresby a malby jako ikonografický pramen pro studium lidové hudby českých zemí (<i>Jan Blahůšek</i>)	3
Termín „lidový hudební nástroj“ a funkce hudebních instrumentů v oblasti etnokulturních tradic (na příkladu Moravy) (<i>Jiří Höhn</i>)	13
Velké housle lidového instrumentáře Lužických Srbů (<i>Petr Ch. Kalina</i>)	22
„Neroztavili se“: cimbál a asimilace české minority v Texasu (<i>Jesse A. Johnston</i>)	32
K současnému stavu využití inštrumentára malých dychové hudby na Slovensku (<i>Miroslava Sandtnerová</i>)	42
Kulturní konstanty a inovace v životě obcí moravského Záhvoří v éře socializace venkova (<i>Daniel Drápala</i>)	83
Vidiecke sídlo ako priestor identity. Výber z prípadových štúdií štyroch slovenských obcí (<i>Oľga Danglová</i>)	93
Zemědělské družstevnictví a deformace jeho myšlenky v období kolektivizace na příkladu jihočeské obce Hrejkovice (<i>Ingrid Pauknerová</i>)	103
Řemenářský fenomén v Metylovicích v druhé polovině 20. století (<i>Václav Michalička</i>)	115
Příběh československých légii (<i>Ferdinand Vrábel</i>)	159
Legie a legionáři v české a slovenské tradici a historiografii (<i>Jan Rychlík</i>)	170
Na Dálném východě. Sonda do každodennosti československých legii v Rusku (<i>Dalibor Vácha</i>)	181
Legionárske spomienky, zápisníky a denníky (<i>Jan Kincl – Svatopluk Valníček – Ferdinand Vrábel</i>)	192
Lidový houslař Martin Kuča ze Strážnice (1888–1967) (<i>Jiří Höhn</i>)	205
Dvě století „Kristova strůmku“ (<i>Alena Křížová</i>)	241
Obchůzky o svátku sv. Lucie v Pošumaví (<i>Marta Ulrychová – Šárka Ladýřová</i>)	256
Živý betlém – nový fenomén současnosti (vybrané příklady z Moravy) (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	271
Dvojjediný svět Vánoc. Vzpomínky na Vánoce mezi Čechami a Bavorskem (<i>Ulrike Zischka</i>)	283
Význam rozšíření slováckého verbuňku v Moravských Kníních na Brněnsku (<i>Jarmila Vrtalová</i>)	293
Hlína v konstrukcích panonského typu domu (<i>Martin Novotný</i>)	298
Fotografická zastavení	
„Etnografická dokumentace revoluční přeměny venkova“ (<i>Helena Beránková</i>)	124
Ruské legie aneb Cesta tam a zase zpátky (<i>Martin Šimša</i>)	212

Proměny tradice

Minulost a současnost výroby tradičních dechových nástrojů na Valašsku (<i>Barbora Jarošová</i>)	48
Generační proměny dětské hry (<i>Alena Schauerová – Magdalena Maňáková</i>)	53
Tradičné tanečné príležitosti na Zemplíne a ich premeny v druhej polovici 20. storočia (<i>Dana Kľučárová</i>)	126
Domáci betlémy Siegfrieda Zabela ze Šluknova (1930–2010) (<i>Eva Habel</i>)	304

Ohlédnutí

Pozapomenuté výročí Josefa Blauba (1872 Horní Nýrsko – 1960 Straubing) (<i>Marta Ulrychová</i>)	56
Bádání o lidovém tanci na Malé Hané. (Věnováno nedožitým devadesátinám Zdenky Jelínkové) (<i>Věra Kovářů</i>)	59
Vzpomínka na Horymíra Sušila (1928–2010) (<i>Antonín Bařinka</i>)	133

Rozhovor

Rozhovor s jubilantem Josefem Jančářem (<i>Jan Krist</i>)	137
Vzájemný rozhovor dvou jubilantů (<i>Miloš Melzer, Miroslav Válka</i>)	216

Společenská kronika

Peter Salner – 60 let (<i>Zdeněk Uherek</i>)	61
Životní jubileum Mikuláše Mušinky (<i>Nad'a Valášková</i>)	62
Osmdesátník Karel Pavlišťík (<i>Josef Jančář</i>)	63
Poslední „sbohem“ Ladislavu Mlynkovi (<i>Miroslav Válka</i>)	64
K osmdesátinám Josefa Jančáře (<i>Karel Pavlišťík</i>)	139
K jubileu Mirjam Moravcové (<i>Lydia Petrářová</i>)	139
Jubilující Lydia Petrářová (<i>Luboš Kafka</i>)	140
Blahopřání Gabriele Kiliánové (<i>Zdeněk Uherek</i>)	142
Nad nedožitými osmdesátinami Richarda Jeřábka (<i>Josef Jančář</i>)	142
Odešel Luboš Holý (<i>Magdalena Múčková</i>)	143

Diskuse

K diskusi o etice v etnologii: Etický kodex domácí etnologie? (<i>Petr Janeček</i>)	144
---	-----

Konference

26. sympozium etnochoreologické studijní skupiny ICTM (<i>Kateřina Černíčková</i>)	66
Antropofest 2010 (<i>Michal Pavlásek</i>)	67
XVIII. Valné zhromaždenie Národopisné spoločnosti Slovenska (<i>Miroslav Válka</i>)	148
Slohové ohlasy ve venkovské architektuře (<i>Roman Malach</i>)	220

Podbízivost je cesta? Zpráva ze semináře o vinných sklepech (<i>Jitka Matuszková</i>)	221	M. Korandová: Petřín mého mládí aneb u Světovaru č. 3 (<i>Marta Ulrychová</i>)	78
Celostátní seminář k problematice lidového stavitelství ve Svatce (<i>Zuzana Nováková</i>)	308	E. Raupp – Moravská Hellas 1904 / Mährische Hellas 1904 / Moravian Hellas 1904 (<i>Helena Beránková</i>)	79
Vedecká konferencia o občianskej vojne v Rusku (<i>Ferdinand Vrábek</i>)	309	M. Botíková: K antropologii životního cyklu. Kultura a způsob života ženskými očami na Slovensku v 20. století (<i>Jana Nosková</i>)	150
Výstavy		O. Danglová: Výšivka na Slovensku (<i>Lenka Nováková</i>)	151
Výstava Nové pověsti české ve smíchovském Musaionu (<i>Marta Ulrychová</i>)	149	Kol. autorů: Horní Újezd u Litomyšle (<i>Miloš Melzer</i>)	152
Výstava Legionáři Trutnovska v boji za vznik Československa (<i>Tomáš Pilvousek</i>)	221	Kol. autorů: Ratíškovice, minulost slovácké obce (<i>Karel Pavlišťík</i>)	153
Výstava Jízda králů ze Skoronic (<i>Lenka Gronská</i>)	222	Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2009 (<i>Josef Jančář</i>)	154
Malované vejce: Kraslice ze sbírek Moravského zemského muzea (<i>Jarmila Pechová</i>)	310	J. Langer: Lidové stavby v Evropě (<i>Lubomír Procházka</i>)	227
Festivity		H. Hložková: Individuální a kolektivní historická paměť. (Vybrané folkloristické aspekty) (<i>Jana Nosková</i>)	228
Cesta zarúbaná aneb Nesnesitelná lehkost pití (skoronická, kunovická, vlčnovská, strážnická, horňácká a pardubická...) (<i>Josef Holcman</i>)	68	J. Nejdle: Tradiční jídla česko-bavorského příhraničí / Traditionelle Gerichte des böhmischen Grenzgebietes (<i>Marta Ulrychová</i>)	230
Mezinárodní folklorní festival Strážnice a Dětská Strážnice 2011 (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	224	I. Příbylová – L. Uhlíková (eds.): Smích a pláč / Laughter and Crying (<i>Eva Křekovičová</i>)	231
11. mezinárodní folklorní festival „Lužica – Lausitz – Lusatia 2011“ (<i>Miroslav Válka</i>)	226	V. Thořová: Lidové písně z Havlíčkovobrodské (<i>Marta Toncrová</i>)	232
22. Celostátní přehlídka dětských folklorních souborů (<i>Kateřina Černíčková</i>)	310	E. Večerková: Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly (<i>Jarmila Pechová</i>)	315
Strážnice stráží před zmechanizováním duše. (Zamyšlení nejen nad letošním Slovákým rokem v Kyjově a strážnickým festivalem) (<i>Josef Holcman</i>)	311	Kolektiv autorů: Na paletě krojů (<i>Karel Pavlišťík</i>)	317
Recenze		Z. Vejvoda: K Rokycanům cesta zlatá (<i>Marta Ulrychová</i>)	318
P. Lozoviuk: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen (<i>Jana Nosková</i>)	72	Slovácko 2010 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	319
T. Czerwiński: Wyposażenie domu wiejskiego v Polsce (<i>Petra Hrbáčová</i>)	74	Zprávy	
Lidové stavby známé neznámé. Zlínský kraj – Uherskohradištsko (<i>Lubomír Procházka</i>)	75	Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na léta 2011 až 2015 (<i>Jan Blahůšek</i>)	155
K. Žeňuchová – P. Žeňuch (eds.): Lidová prozaická tradice vo svetle vied o kultúre a umení (<i>Marta a Rudolf Šrámkovi</i>)	76	International Library of African Music (ILAM) (<i>Aleš Opekar</i>)	233
Z. Jurková – L. Bidgood (eds.): Voices of the Weak Music and Minorities (<i>Irena Příbylová</i>)	77	Závěrečná zpráva o realizaci projektu identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice (<i>Jan Blahůšek</i>)	234
		České sdružení přátel betlémů (<i>Zita Suchánková</i>)	320
		Nositelé tradice lidových řemesel 2011 (<i>Martin Šimša</i>)	321

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2011

(Revue für Ethnologie /2011)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 4/2011 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist dem Thema „Weihnachten und die Gegenwart“ gewidmet. Alena Křížová liefert in ihrer Studie einen Überblick über das Phänomen des Weihnachtsbaumes und des Baumbehangs (*Zwei Jahrhunderte des Christbaums*). Marta Ulrychová und Šárka Ladýřová beschäftigen sich mit der gegenwärtigen Form eines Brauchs, der sich auf den Luziatag bezieht (*Begehungen am Luziatag im Böhmerwald*). Ludmila Tarclová erklärt die Entstehung und die Entwicklung der sogenannten Krippenspiele in Mähren (*Krippenspiel – ein neues Phänomen der Gegenwart*). Die Rubrik „Sonstige Studien und Materialien“ - enthält persönliche Erinnerungen an Weihnachten in deutschen Familien, die nach dem Zweiten Weltkrieg aus der Tschechoslowakei vertrieben wurden (Autorin: Ulrike Zischka). Ferner findet man hier einen Bericht über die Feldforschung des mährisch-slowakischen Werbetanzes *verbuňk*, fokussiert auf seine Verbreitung außerhalb dieser Region (Autorin: Jarmila Vrtalová), und einen Beitrag über die Verwendung von Lehm in der Volksbaukunst (Autor: Martin Novotný).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt die Geschichte des Krippenbauers Siegfried Zabel, eines aus Schluckenau vertriebenen Deutschen (Autorin Eva Habel). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen aktuelle Berichte über Konferenzen, Ausstellungen und Festivals, Besprechungen neuer Bücher und andere Aktivitäten des Fachbereichs.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2011

(Journal of Ethnology 4/2011)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 4/2011 is devoted to the theme Christmas and the present. In her study, Alena Křížová submits a clearly arranged development of the phenomenon Christmas tree and its decoration (*Two centuries with "Christ's Tree"*). Marta Ulrychová and Šárka Ladýřová pay attention to the contemporary customary tradition relating to St. Lucy's Day (*Rounds on St. Lucy's Day in the Český les region*); Ludmila Tarclová presents the origin and development of so-called living Nativity Scenes in Moravia (*Living Nativity Scene - a new phenomenon of the present*). Other Studies and Materials column publishes the personal memories of Christmas in German families that were forcibly expelled from the Czech territory after the World War II (author Ulrike Zischka), the field material of the research on the Slovácko dance *verbuňk* spread outside the region of Slovácko (Moravian Slovakia) (author Jarmila Vrtalová) and the contribution of the use of clay in folk architecture (author Martin Novotný).

Transferring Tradition column presents the story of Nativity scene maker Siegfried Zabel, a German compulsorily transferred from Šluknov (author Eva Habel). Other regular columns pay attention to the reports from conferences, exhibitions, festivals and shows, the reviews of new books and other branch activities.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2011, ročník XXI

(XLVIII. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. prosince 2011

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

